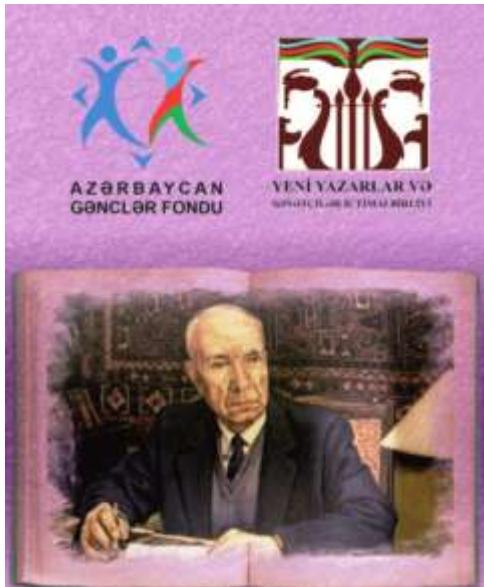

www.kitabxana.net
Milli Virtual-Elektron
Kitabxana

YAZICI VƏ ZAMAN - 2

Mir Cəlal Paşayev

Elmi məqalələr toplusu

Kitab - 2. Ədəbiyyatşünaslıq - 2

www.kitabxana.net

Milli Virtual-Elektron Kitabxana

Yeni Yazarlar və Sənətçilər İctimai Birliyinin rəqəmsal nəşrlər seriyası

Mir Cəlalın Paşayev - 100

Görəmlı yazıçı və tanınmış ədəbiyyatşunas alim Mir Cəlal Paşayevin 100 illik yubileyinə həsr olunmuş elmi konfransın materialları əsasında

YAZICI VƏ ZAMAN - 2

II Cild. İkinci kitab

Ədəbiyyatşünaslıq - 2

YYŞİB – kitabxana.net

Bakı-2020

**www.kitabxana.net və YYŞİB-nin
müştərək nəşri**

Tərtibçi və redaktor, layihə rəhbəri:

Aydın Xan Əbilov,
Prezident təqaüdçüsü, yazıçı-
kulturoloq, YYSİB sədri

Bu elektron nəşr Azərbaycan Respublikasının Gənclər Fonduun maliyyə yardımı ilə Yeni Yazarlar və Sənətçilər İctimai Birliyi tərəfindən həyata keçirilən “Bizi innovativ-kreativ birləşdirən kitab: Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti"” layihəsi çərçivəsində hazırlanmışdır.
Kitab tələbə – gənclər və geniş oxucu auditoriyası üçün nəzərdə tutulmuşdur.

© Yeni Yazarlar və Sənətçilər
İctimai Birliyi, 2020

YAZIÇI VƏ ZAMAN

II Cild

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 31 yanvar 2008-ci il tarixli Sərəncamına əsasən görkəmli yazıçı və alim, Əməkdar Elm Xadimi Mir Cəlal Paşayevin 100 illik yubileyi respublikada, xarici ölkələrdə və YUNESKO miqyasında qeyd olunur.

Konfrans 2008-ci ildə Bakıda keçirilib

Elmi redaktorlar: prof. T.M.MÜTƏLLİMOV
prof. A.C.HACIYEV
prof. E.İ.ƏZİZOV

Redaksiya **heyəti:** Prof. N.A.Paşayeva, AMEA-nın müxbir üzvü, prof. T.İ.Hacıyev, AMEA-nın müxbir üzvü, prof. A.M.Nəbiyev, prof. Q.M.Namazov, prof. C.M.Abdullayev, prof. Y.M.Seyidov

YUNESKO-nun 2008-2009-cu illərdə şəxsiyyətlərin və əlamətdar hadisələrin qeyd edilməsi proqramına Azərbaycanla bağlı daxil olmuş yubileylərin keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı:

2008-2009-cu illərdə yazıçı Mir Cəlal Paşayevin 100 illik yubileyinin Azərbaycanda dövlət səviyyəsində keçirilməsi təmin edilsin!

İlham Əliyev

**Azərbaycan Respublikası Prezidenti
Bakı şəhəri, 31 yanvar 2008-ci il**

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ - 2

Məti Osmanoğlu,
www.kitabxana.net və YYSİB-nin
müştərək nəşri

F.e.n.
(Bakı Dövlət Universiteti)

MİR CƏLALIN HEKAYƏLƏRİ VƏ MÜASİRLİK

Coşqun iqtisadi yüksəlişlə müşayiət olunan və milli-mənəvi dəyərlərimizə münasibətin fərqli keyfiyyət qazandığı hazırkı dövrdə Mir Cəlalin şəxsiyyətinə və yaradıcılığına marağın fəallaşması xoş təsadüf və ya yubiley xatırlaması sayıyla bilməz. Mir Cəlalı tərixin və insanların yaddaşında «ön plana» çəkən, adını müdrik mütəfəkkir, yazıçı, alim və müəllim kimi gündəmdə saxlayan, yaradıcılığını geniş müzakirə mövzusuna çevirən ən mühüm və obyektiv amil ədəbin yaradıcılığının müasirliyi, günümüzlə, dövrümüzə səsləşməsi, zamanın ədəbi və ictimai reallıqları müstəvisində təzə və mükəmməl görünməsi, ən vacibi isə dünyanın miqyaslarını sürətlə kiçildən, milli dəyərlərin yerini daraldan müasir qloballaşma prosesləri fonunda lazımlı və faydalı olmalıdır.

Mir Cəlalin yaradıcılığında müasirlik anlayışına iki aspektdən yanaşmaq mümkündür: birincisi, estetik hadisə kimi – ədəbiyyatın, bədii təfəkkürün təbii təkamülünün müasir səviyyəsi və tələbləri baxımından; ədəbin hekayələrinə zamanın obyektiv şəkildə yeniləş-

dirmiş olduğu müasir bədii düşüncənin və çağdaş filo-loji axtarışların işığında baxış. İkincisi, yazıcının müraciət etdiyi, bədii təhlil süzgəcindən keçirdiyi hə-yat həqiqətlərinin, mövzunun və problematikanın müasirliyi, başqa sözlə, yazıcının əsərlərinə ictimai «faydalılıq» və ya «aktuallıq» mövqeyindən yanaşma.

Bədii ədəbiyyatın ən böyük missiyalarından biri yazıcının içində yaşadığı, müasiri olduğu zamanın «insan mənzərələrini» (N. Hikmət) ayrı-ayrı obrazla-rın və bədii sözün ecazkar gücü ilə əyanıləsdirməsi, tarixi gerçəkliyin bədii söz vasitəsilə yaradılmış subyektiv modelini öz müasirlərinə və özündən sonra-kı dövrə, gələcək nəsillərə çatdırmasıdır. Bədii ədə-biyyatda sözün zamanın sərt mühakiməsi hüzurunda «qoruyucu mələyi» isə, heç şübhəsiz, onun bədii və estetik keyfiyyətləridir. Böyük sənətkarlıqla yazılmış əsl bədii ədəbiyyat tarixi gerçəkliyi «dirildir», ona ruh və nəfəs verir. «Şərhə, izaha yox, obrazlı təfəkkürə, canlı, həyatı lövhələrə, xalq zəkası və real məişətinə daha çox» üstünlük verən Mir Cəlalinin hekayələrində bədii sözə həssaslıq, kompozisiya kamilliyi, təhkiyə təbiiliyi, estetik elementlərin vəhdəti və arxitektonika bütövlüyü, dilimizin dəyərlərinə sadıqlik, hər kəlməyə, hər ifadəyə diqqətlə yanaşmaq əsas məziyyətlərdir. Müəllifin ikinci dünya müharibəsinin lap başlanğıcında yazdığı «Susuzluq» hekayə-pritçası

onun *Sənət* və *Həyat* barədə düşüncələrinin ümumi-ləşdirilmiş manifesti, yaradıcılığının fəlsəfi təməli sayı-la bilər. Hekayənin adı və məzmunu məcazi, metaforik səciyyə daşıyır, əsərdə dünyanın üzünü qarsalayıb yandıran müharibənin yaratdığı mənəvi susuzluğun yanğısı təsvir olunur, «...burada ümumi bir atəş vücudu bəla kimi bürüyür, adamın dili deyil, baxışları, hərəkətləri də su istəyir». Ömrünü sənətə həsr etmiş, «bu sənət ölcəksə, qoy bizi də öldürsün» deyən rə-samın mənəvi yanğısına uzaq bir kənddə xalq ruhun-dan qopub gələn, təbiətin özü qədər saf və iddiásız bir tablo su səpir. O, «Ən böyük sənətkar bunlar – həyat adamlarıdır. Əlini bunların ətəyindən üzənin vay ha-lına» qənaətinə gəlir. “Susuzluq” ədəbiyyatımızda müdrik Şərq bədii təfəkküründə xüsusi yeri olan prit-çaya vaxtında və yerinə düşmüş dönüş idi.

Bədii sözə münasibət-də **aktuallıq** və **müasirlik** anlayışlarını eyniləşdirmək, yanaşı qoymaq heç də həmişə özünü doğrultmur. «Aktuallıq» o vaxt müasirlik keyfiyyəti kəsb edə bilir ki, qaldırılan problemin arxasındaki tarixi şərtlər, xa-rakterləri müəyyənləşdirən ictimai və psixoloji amillər bədii təhlilin obyektinə çevrilsin, hər bir fakt və ya de-tal obrazlı şəkildə «əsaslandırılsın», yalnız ayrı-ayrı personajların deyil, bütövlükdə mühitin və ya vəziyyə-tin bütün rəngləri, çalarları ilə canlı bədii mənzərəsi

yaradılsın. Bu baxımdan Mir Cəlal yaradıcılığında aktuallıq ictimai gerçekliklərə, cəmiyyətdə gedən proseslərə qarşı «mövsümi» xarakter daşıyan bir reaksiya deyil. Məhz buna görə də Mir Cəlalin hekayələrində qoyulan problemlər öz aktuallığını bu gün də saxlayır. Hətta yaratdığı sənət həqiqəti bir çox məqamlarda ədibin siyasi və ictimai baxışlarını üstələyir. Sərr deyil ki, Mir Cəlal sosializm şəraitinin, kommunist ideologiyasının yetişdirməsi olub. Mir Cəlalin bir yazıçı kimi böyüklüyü onunla bir daha təsdiqlənir ki, tarixin gedişatı ədibin səmimi inandığı, tərənnüm etdiyi ictimai və siyasi dayaqlara qalib gəlsə belə, yazıçının yaratdığı bədii obrazları yaddaşdan silməyə zamanın gücү çatmadı, əksinə, bu obrazlar vaxt keçdikcə mənəvi varlığımız üçün daha da qiymət və əhəmiyyət qazandılar. «Bir gəncin manifesti»ndə sadə bir qadının, övladlarını canı kimi sevən Sonanın oğlunu xilas etmək üçün ələcsizliqdan son ümidi əl ataraq satmağa apardığı nadir sənət nümunəsini – əli ilə toxuduğu «Yusif-Züleyxa» xalisını ingilisə baha qiymətə satmaqdan imtina etməsi, kökləri ilə ana torpağı bağlı kəndli məntiqi və qətiyyəti ilə «İtə ataram, yada satmaram!» nidası dövründən və zamanından asılı olmayaraq bütün nəsillər üçün bir vətənpərvərlik örnəyi, milli qürur mənbəyi hesab oluna bilər.

Ədibin istər son dərəcə ziddiyətli 30-cu illərdə, istər qanlı-qadəl mühəribə dövründə, istərsə də sovet siyasi rejiminin nisbətən mülayimləşdiyi Stalindən sonraqı vaxtlarda qələmə aldığı əsərlərdə həyat həqiqətinə eyni həssaslıq və sədaqətlə yanaşmanın, sözə və ədəbiyyata vicdanlı bir ustad, söz ustası münasibəti bəsləməsinin şahidi oluruq. Mir Cəlal tərif də deyəndə, tənqid də eləyəndə yüksək əxlaq tələblərini əsas götürmüştür. Ədibin 1930-cu illərdə qələmə aldığı «Doktor Cinayətov», «Anket Anketov» hekayələrin-də təqdim etdiyi həyat faktına münasibəti nə qədər sərt və cəmiyyət üçün lazımlıdırsa, yaradıcılığının da-ha kamil çağında yazdığı «İclas qurusu», «Xarici na-xoşluq», «Heykəl uçulanda», «Ay İsmayıł, başa sal» kimi hekayələri də zamanın təbiətindən irəli gələn problemlərə etiraz baxımından bir o qədər cəsarətli, ciddi, eyni zamanda zərifdir.

«Doktor Cinayətov» sadəcə məsuliyyətsiz bir həkim tipinin tənqid olmayıb, laqeydliyin, etinasızlığı ümumiləşdirilərək zamanın başı üzərinə qaldırılmış obrazıdır. İnsanın insana laqeydliyi cinayətdir. «İclas qurusu» iclasbazlığın lağa qoyulması deyil, fərdiyyətin ifrat «ictimai ləşməsinin» mənəvi iflasla nəticələnməsinə kinayəli bir baxışdır. «Kəmtərovlar ailəsi»ndə müəllifi narahat edən adı bir məişət problemi deyil; burada hamidən yaxşı yaşamaq istəyinin bir

damın altında yaşayan insanları bir-birinə yadlaşdırıran kəmtər ehtiraslarının portreti yaradılıb. «Heykəl uçulanda», «Ay İsmayıł, başa sal» hekayələrində isə vəzifənin hökmü ilə başqalarına yuxarıdan aşağı baxan «arxalı» tiplərin mənəvi boşluğu, gec-tez iflasa məhkumluğunu incə detallarla təsvir olunur. «Xarici naxoşluq» hekayəsində «incə-mincə görünmək» namənə arıqlamaq «azarına» tutulmuş qız uşağının timsalında özünü bəyənməməyin, başqasına oxşamaq ehtirasının iibrətamız bədii lövhəsi canlandırılır. (Onu da demək yerinə düşər ki, Mir Cəlalın hələ 1961-ci ildə incə bir humorla və narahatlıqla ictimai fikrin mühabiməsinə verdiyi bu naxoşluğun müalicəsinə indi inkişaf etmiş Qərb ölkələrində, Avropada daha ciddi diqqət yetirməyə başlayıblar).

Yaradıcılığında tənqidə, satira və yumora xüsusi yer verən, obrazlı ifadə ilə «Biz hamımız Mirzə Cəlilin «Poçt qutusu»ndan çıxmışıq» deyən, Cəlil Məmmədquluzadə ənənələrini layiqincə davam etdirən Mir Cəlalın yaradıcılığında müasirliyi şərtləndirən başlıca amillərdən biri də budur ki, o, bədii ədəbiyyata «qamçı», «şallaq», «öldürücü vasitə» qəbilindən olan cəza avadanlığı kimi baxmir, ədəbiyyatı insan əxlaqını və zövqünü gözəlləşdirən mənəvi həzz mənbəyi hesab edirdi: «Bədii ədəbiyyatın, necə deyərlər, adı üstündədir. Bu, gözəl sənətdir, incə, zərif sənətdir;

varlığın yüksək şəkildə ifadəsi və idrak formasıdır. Bu, hisslerin, zövqlərin, fikir və düşüncələrin sağlam tərbiyə olunmasına, yüksəlməsinə, kamilləşməsinə xidmət edən fəal bir məfkurədir».

Bədii ədəbiyyatda müasirliyin bir əsas şərti var: oxucu onda öz gözlədiklərini tapır və özünü maraqlandıran suallara cavab ala bilir. Bu mənada, Mir Cəlalın əsərlərini dərindən təhlil edib, yaradıcılığını heç nəyə güzəştə getməyən zamanın işığına tutanda bir daha aydın görürük ki, zaman onun xeyrinə işləyir.

**Lalə Əliyeva,
Dosen
(Bakı Dövlət Universiteti)**

**www.kitabxana.net və YYSİB-nin
müştərək nəşri**

«BİZ MİRZƏ CƏLİLİN «POÇT QUTUSU»NDAN ÇIXMIŞIQ»

Ədib, ictimai xadim, pedaqoq, publisist kimi Azərbaycan mədəniyyətində və ictimai tarixində rol oynayan Mir Cəlal Paşayevin elmi yaradıcılığı onun fəaliyyətində önəmli yerlərdən birini tutmuşdur. Ədəbiyyatşunas alim dünya ədəbiyyatına, klassik Azərbaycan ədəbiyyatına yaxşı bələd olduğu üçün onun tədqiqatları Azərbaycan elmi fikrində silinməz iz buraxaraq bu gün də dəyərini itirməmişdir.

Klassik Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli tədqiqatçısı olan Mir Cəlal Nizami Gəncəvi, Məhəmməd Füzuli, Əbülfəsəd Nəbatı, M.F.Axundov, N.Nərimanov, Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabirin yaradıcılığını araşdıraraq təbliğ olunmasında və tanınmasında misilsiz xidmət göstərmişdir.

«Elm də, sənət də məfkurədir»-deyən alim həm yazılarında, həm çıxışlarında, həm də mühazirələrində Cəlil Məmmədquluzadə və Mirzə Ələkbər Sabiri qısa, mənalı və aydın yazdıqları üçün hamiya örnək hesab edirdi. Cəlil Məmmədquluzadənin adı ilə bağlı olan «Molla Nəsrəddin» ədəbi məktəbinə yüksək qiymət verən Mir Cəlal yeni dövrün Azərbaycan ədəbiyyatını böyük ədibin adı ilə «Molla Nəsrəddin dövrü» ədə-

biyyatı adlandıraraq, Mirzə Cəlili maarifçi-demokratik ədəbiyyatımızın simvolu saymışdır. Alim «Məzlum Şərqi böyük ədibi» kimi təqdim etdiyi Mirzə Cəlili dahi rus yazarı L.N.Tolstoy ilə müqayisə edərkən onların yaradıcılığında təsvirin canlılığını, qabarıqlığını və plastikanı xüsusi olaraq vurğulamışdır. Mir Cəlalin fikrincə, Tolstoy hadisələrin, adamların təsvirində qaranlıq cəhət qoymadığı kimi, Mirzə Cəlil də hadisəni canlı həyata çevirib göz qabağına gətirməyi bacarır, «obyektiv təsvir burada foto surəti, bitərəf təsvir deyil, hər bir böyük sənətdə olduğu kimi, burada da tendensiya, meyl, sənətkarın tərəfkirliyi əsərin daxili vəhdətindəki ünsürlərin canına hopmuş haldadır».

Ədəbiyyatşunas alimin diqqətini çəkən əsas məsələlərdən biri də ədibin müraciət etdiyi mövzulardır. Mirzə Cəlilin yaradıcılığında insanlar, onların taleyi əsas mövzudur və başlıca yer tutur. Dahi sənətkar tarixdən yazmamışdır, onun qəhrəmanları tarixi şəxsiyyətlər deyil, bütün əsərləri müasir həyatdandır. Tədqiqatçının fikrincə, Mirzə Cəlil ədəbiyyata mübarizə üçün gəlmış, müasir cəmiyyətin islahına çalışan bir realist olduğu üçün qələmini zamanının başlıca məsələlərinə səfərbər etmişdi.

Həyatda ən müqəddəs şey «sağlam mühakimənin istiqaməti, doğru və real məntiqin tələbidir»- deyən

Mir Cəlal, qeyd edir ki, heç bir zahiri qondarma, bəzəmə səbəblər müqəddəs və ülvı olan azad düşüncə yolunu kəsməməlidir. Məhz buna görə də, Mirzə Cəlil bədii əsərlərdən yeni, əxlaqi, gənc nəslə köhnə fikirlərdən, çirkin əməllərdən çəkindirən, ona yeni zəhmət, fəaliyyət duyğuları aşlayan fərqli ictimai vərdişlər tələb edir. Alim Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığında həqiqətə sitayışı yüksək qiymətləndirərək, onun üçün ən böyük meyarın, həm məfkurə, həm də bədiilik meyarının, hər şeydən əvvəl həqiqət olmasını dəyərləndirmiştir.

Mirzə Cəlilin realizmindəki sadəliyi onun yaradıcılığının əsas xüsusiyyəti kimi qeyd edən Mir Cəlal yazırkı ki, «o, sənətdə hər cür bəzək-düzəyə, uydurmaya, qondarmaya, qeyri-təbii hər cür «üsul və qaydalara» nifrət edirdi. Bu məqamda ədəbiyyatşunas alim yenə də L.N.Tolstoyun xalq jurnalı naşirlərinə məsləhətini yada salır: əl yazıları sadə oxuculara göstərilməli, sadə adamların «senzurasından» keçməli və onların mülahizələrindən sonra çap edilməlidir. Mir Cəlal haqlı olaraq qeyd edir ki, Mirzə Cəlil nəinki çıxardığı «Molla Nəsrəddin» jurnalını, özünün bədii yaradıcılığını da sadə danışlıq dilində yaratmış, o qədər sadə və aydın yazmışdır ki, onu hamballar, nökərlər, əsnafın ən aşağı təbəqəsi də başa düşə bilsin. Canlı xalq dilində yazan, mövzularını müasir həyatdan və

ictimai mübarizələrdən, canlı el məişətindən alan ədi-bin bu cəhətini tədqiqatçı onun öz xalqının yaşayışını çox gözəl bilməsi, həmişə xalq içinde olması, xalqın kədəri, adət və ənənələri ilə böyüməsi, qüvvəsini eldən alması ilə əlaqələndirmişdir. Cəlil Məmmədquluzadənin bədii yaradıcılıqda sadəlik, təbiilik uğrunda mübarizəsini Mir Cəlal ədəbiyyat və incəsənəti realist əsaslarda, demokratik ruhda inkişaf etdirmək, ictimai məzmun baxımından zənginləşdirmək cəhdı kimi qiymətləndirmiştir.

Mirzə Cəlil nəsrdə qısa, mənalı, psixoloji hekayələrin böyük ustadıdır. Onun hekayələrində obyektiv, müləyim nağıl üsulu oxucunu hadisələrə, süjetə bağlayır, onu düşünməyə vadər edir. «Poçt qutusu», «Usta Zeynal», «Qurbanəli bəy», «Quzu», «Pirverdinin xoruzu» və s. kimi əsərləri bədii nəsr tariximizdə hekayə janrının dəyərli örnəkləridir. «Biz Mirzə Cəlinin «Poçt qutusu»ndan çıxmışıq» fikri ilə C.Məmmədquluzadənin yaradıcılığına münasibətini obrazlı şəkildə ifadə edən Mir Cəlalin özünün həm elmi, həm də bədii əsərlərinin dili, üslubu müasirlərindən heç birinin dilinə və üslubuna bənzəmir. Alim elmi tədqiqatlarını da yiğcam, şirin, lakin elmi mühakimə ilə zəngin olan bir dillə yazmışdır. Mir Cəlal Paşayev bununla Mirzə Cəlil məktəbinin layiqli davamçısı və dəyərli xələfi olduğunu bir daha sübut etmişdir

Sənan İbrahimov,
Dosent
(Bakı Dövlət Universiteti)

MİR CƏLAL KLASSİKLƏR HAQQINDA

www.kitabxana.net və YYSİB-nin
müştərək nəşri

17

Mir Cəlal adı dillərə gələndə hər bir Azərbaycan vətəndaşının təsəvvüründə onun yaratdığı bədii portretlər, acı tale yaşmış Bahar kimi nakam cavanlar, dramatik süjetlərlə dolu bədii əsərlər, milli təəssübkeşliyimizin bariz ifadəsini özündə əks etdirən kəskin süjetli povest və hekayələr, bədii nəsrimizin yeni stilistikası, dövrün həqiqətlərindən doğan ictimai-siyasi baxışlar, erkən yeni dövr ədəbiyyatımızın poetik məziyyətləri, insan tərbiyəsinin yeni üsulu, bədii düşüncənin sağlam yolu, yazıçı istedadının yeni nümunəsi yada düşür.

Yüksək bədii təxəyyülə malik Mir Cəlal ədəbiyyat tariximizdə nəsrimizin yeni nümunələrini yaratmaqla bərabər, həm də klassiklərimizi tədris və tədqiq edir, gənc nəslin tərbiyəsində bir pedaqoq kimi onun yaratdığı bədii əsərlərin mayası klassiklərimizin hikmətlərindən qaynaqlanırdı. Ona görə də Mir Cəlalın klassiklərə münasibətini iki kontekstdə araşdırmaq lazımdır. Birincisi, Mir Cəlal bir yazıçı kimi bədii tapıntılarında klassiklərimizin hansı təcrübəsindən bəhrələnmiş, ikincisi, Mir Cəlal klassiklərimizin ölməz dühasında nəyi görürdü və nəyi tədqiqatlarında ön plana çəkib, təlim-tərbiyə prosesində onları gənclərimiz tərəfindən mənimsənilməli hesab edirdi?

Bu iki məsələ ətrafında ciddi mühakimələr onu deməyə əsas verir ki, Mir Cəlal yaradıcılığının bədii

poetikası, onun alim kimi elmi təfəkkürü və mühaki-mələri bir-birini tamamlayır. Belə ki, Mir Cəlal klassiklərimizi tədqiq və tədris edərkən, onlarda görmək istədiklərini bədii yaradıcılığında da əks etdirirdi. Mir Cəlalın yaratdığı qəhrəmanların taleyini, keçirdikləri acılı – şirinli duyğuları bir vaxt klassiklərimizin yaratdığı qəhrəmanlar keçirmişdir. Ancaq zaman fərqlidir: vaxtilə sevginin vüsal həsrətini yaşayan qəhrəmanlar, artıq Mir Cəlal qələmində yeni ideal uğrunda çarşıdır. Vətən sevgisi, milli dırçəliş onların həyat amalına çevrilmişdir.

Mənəvi-psixoloji təlatümlər yeni məcrada özünü biruzə verib, cəmiyyətin saflaşmasına xidmət edir. Mir Cəlal klassiklərimizi tədqiq edib, onların bədii irlərinə qiymət verərkən bu prizmadan yanaşırdı: hansı klassikimiz həyat həqiqətlərini nə dərəcədə başa düşmüş, hansı dərəcədə onu təsvir edə bilmışdır. O, tədqiqat obyekti kimi XX əsri seçmişdir. Bu dövrün siyasi gerçəklilikləri daha dərindən şərh olunmalı idi. Ancaq Mir Cəlalı milli varlığımızın mayasını yaradan klassiklərimiz də düşündürmüdüdür. Təsadüfi deyil ki, dahi klassikimiz Məhəmməd Füzuli barədə ən sanbalı monoqrafiyalardan birini də Mir Cəlal yazmışdır və artıq yarımdən əsrəndən çoxdur ki, tədqiqatçılarımız Füzulinin dərkində onun fikirlərini əsas götürür, elmi

mühakimələrində alimdən sitat gətirərək, onun elmi qənaətlərinə söykənirlər.

Füzulinin “qəlb şairi” olması fikrini də ilk dəfə Mir Cəlal söyləmiş və bu fikri ilə bütöv bir dövr üçün elmi tədqiqat işlərinə əsas istiqamət vermişdir. Həqiqətən də, bu elmi istiqamət Füzuli ırsinin dərindən dərkinə və onun şərhinə imkan vermişdir.

Qeyd etdiyimiz kimi, Mir Cəlal XX əsr klassiklərimizə xüsusi əhəmiyyət vermişdir. Mərhum professor Firidun Hüseynovla birlikdə “XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı” adlı dərsliyi, özünün doktorluq işi olan “Azərbaycanda ədəbi məktəblər” monoqrafiyasını yazmışdır. Bu kitablarında Mir Cəlal XX əsr də yaşımiş və milli dirçəlişimiz üçün böyük xidmətlər göstərmiş yazıçı və şairlərdən danışmış, onların ədəbi ırsını fundamental elmi mülahizələrlə şərh etmişdir.

Mir Cəlalin elmi mühakimələrində biz Mirzə Cəlilin, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin, Mirzə Ələkbər Sabirin, Əli Nəzminin, Məmməd Səid Ordubadinin, Əliqulu Qəmküsərin, Mirzə Əli Möcüzün, Firudin bəy Köçərlinin, Məhəmməd Hadinin, Abbas Səhhətin, Əbdülxalıq Cənnətinin, Abdulla bəy Divanbəyogluunun, Səid Səlmasinin, Səməd Mənsur Kazımovun, Süleyman Sani Axundovun, Abdulla Şaiqin, İbrahim bəy Musabəyovun, Məhəmməd Qarayevin, Mirzə Məhəmməd Axundovun, Rəşid bəy Əfəndiyev-

vin, Mir Mahmud Kazimovskinin, Əhməd Qəmərli Məlikovun əsərlərinə baxışı görürük.

Mir Cəlal XX əsr də yaşamış yazıçılarımızın bədii-publisistik irslərinin mahiyyətini açaraq, onları “realist”, “maarifçi-didaktik”, “romantik” ədəbi məktəb çərçivəsində şərh edərək, elmi-nəzəri mühakimələrə istiqamət vermiş və həmin yazıçılarımızın ədəbiyyat tariximizdə yüksək ədəbi statusunu elmi-nəzəri şəkil-də əsaslandırmışdır. Mir Cəlalin elmi mühakimələrində analitik düşüncə son dərəcə yüksəkdir. O, özünün dərin elmi fikirləri ilə klassiklərimizin dühasını hərtərəfli, yerli-yerində şərh edir. Məsələn, orta əsr şeirindən danışan Mir Cəlal yazır: “Bu şeirin ən böyük “vətəndaşlıq” xidməti, həm də bəşəri xidməti köhnə cəmiyyətdə ağır, uzun və tükənməz bəlalara düşər olan insanın, şəxsiyyətin, maddi və mənəvi məhrumiyyətlər içində çırpınan fərdin dərdini tərənnüm etməkdən, həssas adamların qəlbindən qopan fəryadları səbir edib saxlamaqdan, insanın dəruni, mənəvi həyatının bədii tarixçəsini yaratmaqdan ibarət olmuşdur”. Bu kimi dərin elmi mülahizələr Mir Cəlalin klassik irsimizə münasibətini, həm də klassiklərimizin ədəbi ır-sindən doğan həqiqətlərə baxışını təyin edir.

Bu gün artıq ədəbi yaradıcılıq prosesimizdə Mir Cəlal ədəbi məktəbi də fəaliyyət göstərir. Vaxtilə ədəbi

məktəblərdən danışan Mir Cəlalın özü artıq ədəbi məktəb banisi olub.

Mir Cəlal bədii yaradıcılığı ilə poetik düşüncəmizi dərinləşdirmiş, elmi fəaliyyəti ilə tədqiqatlarımıza düzgün elmi mühakimə istiqaməti vermişdir.

**Tehran Əlişanoğlu,
Dosent
(Bakı Slavyan Universiteti)**

«AÇIQ KİTAB» ROMANINDA

**www.kitabxana.net və YYSİB-nin
müştərək nəşri**

SABİR SATİRASI ƏNƏNƏLƏRİ

Mir Cəlal sovet dövrü az yazıçılarımızdandır ki, yaradıcılığında klassik ədəbiyyatın dərslərindən bilavasitə bəhrələnməyə çalışmışdır. Mir Cəlal nəşrində Mirzə Cəlil ənənələrinin təsiri və yeri məsəlesi nisbətən öyrənilmişdir. Eyni zamanda, «Açıq kitab» romanı göstərir ki, ədib M.Ə.Sabir-C.Cabbarlı xətti ilə gələn Sabir satirası poetikasından da yararlana bilmüşdir.

«Açıq kitab» romanının zamanında refleksiyası da burada tənqid realizm ənənələrini nişan verir. İlkin reaksiyada «həqiqətin üzünə dik baxan» (M.Cəfər) roman kimi pozitiv qiymətləndirilən əsər, 1940-cı illərin ikinci yarısında artıq «tənqid realizm təhlükəsinə aparıb çıxara bilən» (S.Vurğun) əsərlər sırasında anılır.

«Açıq kitab» nəsr əsəridir, təbii ki, romanın konsepsiyası bütövlükdə təhkiyə və süjet xəttində açılır. Eyni zamanda, romanda mərkəzi mövqeyə və sözə sahib satirik tiplərin (Gəldiyev, Verdiyev, Qurd oğlu Qədir, Ağca xanım və b.) təqdimində yazıçı ədəbiyyatımızda ona qədər mövcud özünüifşa modellərindən məharətlə bəhrələnir. Əsərdə surətlər monoloji fəxarətlə parçası olduqları sovet gerçəklərini təqdim edir, onun daşıyıcılarından; buradaca dialozi planda – özgə

nöqtəyi-nəzərində ifşa olunmalarının fərqində deyil-lər. Bu, gerçeklərin tip-obraz strukturlaşdırılmasında Sabir üsuludur; bir qədər əvvəl C.Cabbarlı həmin yola günün qəhrəmanlarını səhnəyə çıxarmış, 1930-cu illərin sonlarında Mir Cəlal bunu, «Açıq kitab»da roman təcrübəsinə daxil etmişdir.

Mir Cəlali Sabirə bağlayan daha bir məqam var: Məhəmməd Füzuli. Hər iki ədibin Füzuliyə intəhasız sevgisi, habelə satira müstəvisində də bəhrələnmələrə, düzgün oriyentirlər seçməyə aparıb-çıxarır. Gənc Mir Cəlal satirk romanda birbaşa ifşa ilə yanaşı, parodiyanın da yerini, görünür, intuitiv olaraq hiss etmiş, Vahid obrazının təsvirində həmin məqam effektli alınmışdır. Dəstədən, ümumi axından ayrı düşmüş fərdlərin vəziyyəti – Vahidlərin taleyi olub, əslində, 1930-cu illərin böyük tragikomediyasını nişan verir; romanda Rübabənin Vahid uğrunda çarşışmasında özünü Füzulinin Leylası ilə, «Dərviş Nakamın dərdi ilə yorğan-döşəklərə düşən Gövhər Tacla» müqayisə-sində isə daha çox Leyli-Məcnun sevgisinin parodiya-sını görürük.

Mir Cəlalin yeni ədəbiyyatı məhz klassik ədə-biyyatın, o sıradan tənqidi realizmin təcrübəsindən təkanlanaraq yaratmaq əzmini onun 1930-cü illər he-kayələri ilə yanaşı, romanları («Dirilən adam», «Bir gəncin manifesti», «Açıq kitab») da aydın göstərir.

Yazıcının satirik roman yaratmaq cəhd'lərində M.Ə.Sabir gələnəklərindən yan ötməməsi təbiidir. Bu baxımdan, «Gəldiyev» və «Verdiyev» hadisələrinin ümumiləşmiş ictimai mənaları üzərində daha dərindən düşünməyə dəyər.

**Arif Məmmədov,
F.e.n.
(Bakı Dövlət Universiteti)**

MİR CƏLALIN NƏSRİNDƏ ETNİK DAVRANIŞ NORMALARI VƏ OBRAZ YARADICILIĞI

**www.kitabxana.net və YYSİB-nin
müştərək nəşri**

25

Ədəbi növ və janrından asılı olaraq, bədii əsərdə etnik davranış normalarının özünəməxsus təzahür prinsipləri. Obraz yaradıcılığının stereotip davranış normalarından bu və ya digər dərəcədə asılılığı. Hər bir əsərdə millilik faktorunun, konfliktin tip və xarakterinin etnik-milli düşüncə və bunun cəmiyyət miqyasında yazılmamış qanunlar şəklində işlənməsi ilə əlaqəsi.

Mir Cəlal milli söz ustası kimi. Milliliyin onun bədii yaradıcılığının-hekayə, povest və romanlarının məzmun (ideya-problem xətti) və ifadə (poetiqa-sənətkarlıq xətti) planında spesifik təzahürü. Milliliyin məzmun planında təzahürü. Dövrə, zamana uyğun şəkildə ideya istiqamətində milliliyin təzahüründə bir neçə cəhət: birincisi, ideyanın birbaşa tələb olunan prinsiplərlə bağlılığı və bu zaman istər-istəməz mətləbin məcburi və süni şəkildə qabardılması; ikincisi, ideyanın zahirən sovet sisteminin tələblərinə «uyğunlaşdırılması», əslində isə milli idealların ifadəsi (məsələn, «Bir gəncin manifesti»); üçüncüüsü, bütövlükdə milli maraq və mənafeləri ehtiva (açıq və ya gizli şəkildə) edən ideyaların qabarılq verilməsi millilik faktoru kimi. Milliliyin ifadə planında təzahürü. İdeyanın, mətləbin süjet xəttinin inkişaf mərhələsinə və surətlərin fərdi göstəricilərinə (yaşına, təhsilinə, dünyag-

örüşünə, cəmiyyətdəki hadisələrə münasibətinə və s.) uyğun şəkildə müxtəlif aspektlərdən verilməsi (məsələn, «Yolumuz hayanadır»).

Mir Cəlalın obrazlar aləminin sovet dövründə yazış-yaradan digər qələm dostlarının personajlar qalereyası kimi şərti şəkildə iki qrupa ayrılması: a) «tragik»; b) «koloritli». Tragik obrazlar dedikdə, ilk növbədə, bütün varlığı ilə milliliyini qoruyub saxlayan və sovet təbliğatına siyasi-ideoloji baxımdan aldanmış insan obrazlarının nəzərdə tutulması. Koloritli obrazlar dedikdə, ideologiyasız öz təbii həyatlarını olduğu kimi yaşayan surətlərin nəzərdə tutulması. Mir Cəlal yaradıcılığında bu tipli obrazların məhz etnik-milli davranış normalarına görə bir-birindən fərqləndirilməsi.

Etnik-milli davranış normaları Mir Cəlalın obrazlar aləminin bir-biri ilə münasibətlərinin, cəmiyyət miqyasında özünü təsdiqinin əsas meyarlarından biri kimi:

A) stereotip davranış prinsipləri konflikt mənbəyi kimi (məsələn, norma və antinormanın normaya çevrilməsi).

B) tragik halların cəmiyyət miqyasında mövcud davranış normalarının uyğunsuzluğundan irəli gəlməsi.

C) Mir Cəlal gülüşünün özünəməxsusluğunun formalaşmasında etnik-milli davranış normalarının yeri və rolü.

D) davranış normalarının fərqli təzahürünün uyğun şəraitdən asılılığı yazıçının əsərlərində obrazların yeknəsəklikdən, qəlibçilikdən azad formada təsvirinin əsası kimi. Başqa sözlə, obraz yaradıcılığında etnik milli davranış normalarının zaman və məkandan (məsələn, evdə, evdən kənardı; uşaqla və ya yaşlı insanla münasibətdə, hadisənin gündüz, yaxud da gecə baş verməsi və s.) asılı şəkildə özünü göstərməsi.

Baba Babayev,

dosent

(Azərbaycan Müəllimlər İnstитutu)

GÜLÜŞLƏ DÜŞÜNDÜRƏN SƏNƏTKAR

XX əsrin əvvəllərindən zamanın dönüşü cəmiyyətin bütün sahələrində – varlıqda və şürurda, elmdə və ədəbiyyatda, mədəniyyətdə və incəsənətdə, nəzəriyyədə və təcrübədə əsaslı təbəddülətlər insanların həyat və fəaliyyətinə də təsir edir, onların şüur və təfəkküründə yeni proseslərin baş verməsi üçün real imkanlar yaradırdı. Bu işdə ədəbiyyatın, nəzəri fikrin edə biləcəyi ən vacib iş həyati düzgün əks etdirmək, ifşa hədəflərini aydın göstərmək, «əyrini-əyri, düzü-düz» yazmaq, ictimai geriliyin səbəblərini aşaşdırmaq və ondan xilas olmaq, onun xəstəliyinin mahiyyətini, müalicə və profilaktikasını göstərməkdir. Ədəbiyyat, ən çox da satirik ədəbiyyat bu missiyani yerinə yetirmək üçün köhnəlmış ədəbi metodlardan, ideyalardan istifadə edə bilməzdi. Buna görə də satirik nəsrdə, poeziyada, dramaturgiyada və publisistikada ədəbiyyat orijinal ideyalar və ideallar irəli sürməli, cəmiyyəti yeni dünyagörüşlə silahlandırmaq vasitəsilə onu gerilikdən, qaranlıqdan çıxarmağa kömək göstərməli idi. Belə zamanda, tənqidi realist ədəbiyyata, satira və yumora ehtiyac daha da çox idi.

Əli hər yerdən üzülən insan göydə Allaha (Məhəmmədhəsən əmi kimi), yerdə naçalnikə, kəndxudaya, mollaya sığınırıdı. XIX əsrə M.F.Axundovun, XX əsrin əvvəllərində C.Məmmədquluzadənin, M.Ə.Sabirin və başqa mollanəsreddinçilərin qəhrə-

manları xəstə cəmiyyətdə yaşayırdılar. Bu insanlar hətta öz-özlərinə yad olmuş, «şükür qədərinə» deyib, olacaqlarla barışmalı və razılışmalı olmuşdular. O dövrdə bəşəriyyətin ümumi bələsi anlamaq dərdi idi. Anlamaq isə sərf dünyagörüşü ilə əlaqədar olan bir problemdir. Bizim satira ustalarımızın qarşısında duran əsas vəzifə mövcud situasiyanı, cəmiyyətin görünən və görünməyən eybəcərliklərini kütləyə anlatmaq idi. Əlbəttə, anlamaq üçün Novruzəliləri, Zeynəbləri, Məhəmmədhəsən əmiləri hazırlamaq, bu biçarə zavallıları empiriyadan rasionallığa doğru inkişaf etdirmək lazımdı. Rus mənşəli ingilis psixoloqu P.D.Uspenski göstərir ki, «insan heç vaxt indiki qədər öz-özünə yad olmamış, psixologiyadan heç vaxt bu qədər uzaq düşməmişdir; müasir insanın ən xarakter əlaməti – öz-özünü bilməməkdir». Beləliklə, anlamaq işindəki çətinliklər insan xoşbəxtliyi üçün ən böyük əngələ çevrilmişdir. Bütün satira ustaları bədii əsərlərdə insanları anlatmaq, «qandırmaq» üçün satira və yumordan, gülüşdən, sarkazmdan, detaldan, işarədən, eyhamdan, kinayədən qədərinçə istifadə etmişlər. İki əsrin qovuşması – XIX əsrin öz yerini XX əsrə ötürməsi dövrünün insanları hər şeyi istehsal etməyə başlayır (elə müasir insanlar kimi), fəqət o özünü təkrar istehsal prosesində ağlauygún prinsiplərdən istifadə etməkdə çətinlik çəkir. N.Lazarev yazırkı ki, «epoxanın

əsas problemi-mənəviyyatsızlıqdır, bəşəriyyət nüvə müharibəsindən daha ciddi təhlükə qarşısındadır...». XX əsr bütün sahələrdə, o sıradan ədəbiyyatda da yeni mərhələ kimi özünü göstərir, qarşidan daha mürəkkəb, ziddiyyətli bir dövrün gələcəyindən xəbər verirdi.

XX əsrдə Azərbaycanın siyasi-ictimai həyatının realist bədii panoramını yaranan, yaşadıqları cəmiyyətin təzadlı situasiyalarının konfliktlərini işıqlandıranlar və onu satirik-yumoristik planda mənalandırmağa üstünlük verənlər Molla Nəsrəddin ənənəsindən bəhrələnmişlər. İstər XIX əsrдə Mirzə Fətəli, istərsə də «Molla Nəsrəddin» ədəbi məktəbinin nümayəndələri, daha sonralar isə T.Ş.Simurğ, Qantəmir, S.Rəhman, H.Nəzərli, Mir Cəlal və başqa sənətkarlar əsərlərində hadisədən çox, ideya və məqsədin mahiyyətinə diqqət yetirirdilər. Onlar əhvalatların zahiri tərəflərinin yox, yaşadıqları dövrün və cəmiyyətin mövcud əxlaqının mahiyyətini açmağa səy göstəmişlər. Bu dövr Azərbaycan ədəbiyyatı yeni inkişaf istiqaməti, ideya-bədii keyfiyyətləri, mövzu və obrazlar aləmi, görkəmli şəxsiyyətləri, poetik özəllikləri, metod və ədəbi cərəyanları, təkamülü və inkişaf sürəti ilə yadda qalır. Satira və humor, gülüş bədii nəsrдə, əsasən, hekayə janrında özünün bədii ifadəsini tapan yüksək bir yaradıcılıq keyfiyyəti kimi, bu illərdə Mir Cəlalın yaradıcılığında diqqəti cəlb edir. Gənc yazıçı-

nın yaradıcılığında köhnə olaylarla yeniliyin mübarizəsi, arxada qalanlara qarşı amansız, yeni tiplərə qarşı barışan münasibətin təsviri yazdığı satirik hekayələrdə inkişaf etdirilən əsas prinsiplərdən idi. Ədibin hekayələrindəki gülüş sağlam xarakter daşıyb içində olub yaşadığı cəmiyyətdəki yeniliklərə mane olan köhnəliklərə qarşı çevrilmişdir. Professor C.Abdullayev yazar: «Ədibin elə hekayələri də vardır ki, burada satirik, yaxud yumoristik gülüş, şən qəh-qəhə yandırıcı göz yaşı ilə, komik, məzəli vəziyyət və səciyyələr faciəvi əhvalat və obrazlarla tez-tez əvəz olunur. «Badam ağacları», «Subaylıq fəlsəfəsi», «Vətən yaraları», «İki ananın bir oğlu», «Muştuluq», «Göylər adamı», «Aılə», «Ayaz», «İnsanlıq fəlsəfəsi» və s. hekayələr belə ciddi səpkidə yazılmış əsərlərdəndir».

«Həkim Cinayətov» (1930), «Mirzə» (1930), «İstifadə» (1932) və b. əsərlərində satirik hekayə janının seçimli bədii nümunələri artıq yaranmışdır. Gənc yaziçinin 1932-ci ildə nəşr olunan «Sağlam yollarda» adlı ilk kitabına publisistik yazıları toplansa da, burada bəzi humor elementləri də özünü biruzə verirdi. Bir-birindən maraqlı, orijinal tipləri ilə gülüş doğuran satirik hekayələrə artıq zəmin yaranmışdı.

«Həkim Cinayətov» hekayəsi sərlövhəsinin gülüş doğurması, yiğcamlığı, dilinin axıcılığı ilə diqqəti çə-

kir. Burada hadisənin mahiyyəti ilə tipin – Cinayətovun danışığı, hərəkəti arasında uyğunsuzluq vardır. Buradakı uyğunsuzluq komizm doğurmur. Hekayədə müqəddəs həkimlik peşəsi ilə obrazın xarakterik xüsusiyyətləri, əhval-ruhiyyəsi arasında uyğunsuzluq olur, satirik tipin əxlaqı, davranış normaları, boş-boşuna «fikir» söyləmək, münasibət bildirmək, nəhayət, özü haqqında çox bədgümanlığı tələbə Ramazanın nifrətinə səbəb olur.

«İllə günlər» hekayəsində fəqirlərin bolşeviklərin tezliklə gələciyinə inamı, ümidi, bəy-xanların haqq-hesabına baxılacağı, etdikləri zülmün yerdə qalmayacağı Telli və başqaları tərəfindən gözlənilir. «Pərzad», «Sara», «Dəzgah qızı», «Badamın ləzzəti» və başqa satirik hekayələrdə qadınların ictimai həyatda kı fəaliyyətini eks etdirən komik situasiya və ifşa inandırıcıdır.

Mir Cəlal yaradıcılığının ilk dövründə, əsasən, satirik yazılıçı kimi tanınmışdır. Onun ifşa hədəfi çox-tərəflidir. Bu hekayələrində o, dövrünün vacib məsələlərinə toxunur, onun konkret tələblərinə cavab verməyə çalışır, geriliyə qarşı mübarizədə bilavasitə iştirak etməyə səy edir. Bu əsərlərdə satirik gülüş hadisələrin mahiyyətindən, surətlərin daxili aləminin, vəziyyətlərinin bədii təsvirindən doğur. Bəzən bu gülüş göz yaşlarına qarışır. Yazıcı hekayələrində heç bir

Əlavə təfsilata yol vermir. Əsərin əvvəlindən sonuna qədər satirik obrazın hərəkət və danışığından istifadə edərək, onu bütün mahiyyəti ilə oxucunun gözü qarşısında canlandırmağı bacarır. Satirik hekayələrində ilk məqamlarda elə hiss olunur ki, bu əhvalatlarla oxucunu sadəcə güldürüb əyləndirmək məqsədi güdülür. Ancaq əsl mahiyyətə vardıqda məlum olur ki, yazıçı dövrü ilə səsləşən ciddi məsələlərə toxunur, onlara müasir mövqelərdən yanaşmağı bacarır, sağlam ideyalı ictimai məsələlər qaldırmağa çalışır. Onun satirik hekayələrində «Molla Nəsrəddin» ədəbi məktəbinin təsiri aydın hiss olunur.

Yazıcı hekayələrində təfərrüata çox yer vermir. Obrazların danışığındaki yiğcamlıq, fikri məntiqlə ifadə etmək, hadisələri mənalandırmaq, atalar sözü və zərb məsəllərdən məqamında istifadə etmək oxucunu yormur. «Bostan oğrusu»nda əhvalat maraqlı sujet xətti ətrafında cərəyan edir. Hekayənin adı oxucuya ilkin andan nə isə maraqlı bir əhvalatın baş verəcəyindən xəbər verir və Durmuş obrazı da isim kimi gülüş doğurur. Adların gülüş, həm də düşündürücü gülüş doğurmasına ədibin digər hekayələrində də rast gəlinir. «Həkim Cinayətov», «Anket Anketov», «Kəmtərovlar ailəsi» və b. dediklərimizə nümunə ola bilər.

Bədii nəşr əsərində surətlərə ad vermə müəllifdən xüsusi məharət tələb edir. Lirik-psixoloji əsərlərdə əsərin ideya-bədii xüsusiyyətinə, qəhrəmanın həyat tərzinə, xarakterinə uyğun adların seçilməsi nə qədər zəruridirsə, satirik nəsrdə ad vermə, soyad və ləqəblərin seçilməsi də bir o qədər asan məsələ deyildir. XX əsrin əvvəllərində yaranan nəşr əsərlərinin müəllifləri obrazlardan əlavə, hadisələrin cərəyan etdiyi məkannda şəhər, kənd adlarının da ironiya doğuran, komizm vasitəsi kimi, sətraltı məna tutumuna malik olmasına çalışmışlar. Professor Q.Kazimov yazır: «Satira ustalarımız komik effekt yaratmaq üçün adların etimoloji cəhətinə xüsusi diqqət yetirmiş, adın obrazın təbiətinə uyğunlaşdırılması prinsipindən geniş istifadə etmişlər. Əslində, tənqidi realistlərin ənənəsi ilə bağlı olan bu cür adları etimoloji-simvolik adlar adlandırmaq olar».

Deməli, bədii əsərdə, əsasən də satirik nəsrdə adların qoyuluşunda təsadüfilik yoxdur. Mühitdən, təfərrüat və detaldan, ən kiçik epizoddan asılı olmaya-raq, baş surətə qədər əsərdə hər nə varsa, məqsədli xarakter daşıyır. Bədii əsərə (istər satirik, publisistik, istərsə də lirik-psixoloji) oxucu marağının və münasibəti ilk andan, sərlövhədən başlayır. Diqqəti çəkən də sərlövhədir. Sərlövhənin bədii əsərlərdə xüsusi məna kəsb etmə əhəmiyyəti vardır. Bədii əsərin sərlövhəsi

onun məzmununa, göstərilən dəlillərin təhlilinə və gəlinən nəticəyə tamamilə cavab verməlidir. Mir Cəlal əsərlərinə sərlövhə seçməkdə çox usta idi. O bilirdi ki, sərlövhə nəzərə çarpan kimi, oxucuda dərhal maraq oyadacaq. Nasır həyatdan doğan məsələlərə, xüsusiylə, yaşadığı dövrün eybəcərliklərinin açılıb göstərilməsində, tənqid və ifşasında konkretliliyə xüsusi diqqət yetirirdi. Bu, bir daha sübut edirdi ki, əsərlərin sərlövhələri nə qədər qısa və aydın olarsa, bir o qədər çox nəzər-diqqəti cəlb edər. Sərlövhə üzərində düşünmək və onu yerində işlətmək yazıçıdan böyük həssaslıq və bacarıq tələb edirdi. Sənətkar bilirdi ki, sərlövhə müəyyən bir məqsədin qısa formasıdır. Bacardıqca onu yiğcam vermək lazımdır.

«Çəkmə», «Ər və arvad» mənalı, düşündürүүсü humor və satirik xüsusiyyətləri ilə seçilən səciyyəvi hekayələrdir. Ədibin üslubundakı səmimiyyət sadəlik və təbiilik bu hekayələri oxunaqlı edən şərtlərdəndir. Mir Cəlalın satirik əsərlərində də lirika vardır. Yazıcının tədqiqatçısı, ədəbiyyatşunas Y.İsmayılov yazır: «Yumoristik və satirik əsərlərində lirika olduğu kimi, lirik əsərlərində də çox vaxt mənalı gülüş, tənqidli ruh vardır». Oxucunu düşündürən tərbiyəvi mövzularda yazılın «Plovdan sonra», «Elçilər qayıtdı», «Naxış» və b. hekayələrində problemlər bilerəkdən qabardılır və həlli yolları aydınlaşdırılır. Ümumiyyətlə, insan xa-

rakteri, onun mürəkkəbliyini duymaq yazıcının ictimai-estetik ideallarının məğzini, mayasını təşkil edir. Bütün bunlar həm də neqativ hallara qarşı mübarizəni zəruri edib şərtləndirən amillərdir. («Xarici naxoşluq», «Rola girib», «Neçə cür salam var» və s.)

**Dildar Vəkilova,
F.e.n.**

YAZICI VƏ MÜƏLLİM MİR CƏLAL PAŞAYEV

Azərbaycan ədəbiyyatşunaslığının tərəqqisinə xidmət edən Mir Cəlalin adı pedaqoji fikir tariximizdə də layiqli yer tutur. Onun yazdığı dərslik, metodik vəsait, tədris proqramları, gənclik illərindən özünə ömürlük sənət saylığı müəllimliyi bu fikri söyləməyə əsas verir. Ədibin elmi-pedaqoji işə daha çox meyl etməsi onun yaradıcılığına öz müsbət təsirini göstərmiş, bədii əsərlərində kamil vətəndaş – şəxsiyyət məsələlərinin daha qabarlıq işlənməsinə səbəb olmuşdur. Bu mənada, sənətkarın yaradıcılıq xüsusiyyətlərini tədqiq edən Y.İsmayılov yazır: «Mir Cəlalin ədəbi görüşləri, elmi məntiqi onun bədii ilhamına, həyata sənətkar baxışına, bədii duyu – düşüncələr sisteminə zidd olmamış, əksinə, uyğun gəlmış, biliyinin bütün qüdrəti sənətinin də inkişaf edib parlamasına xeyli kömək etmişdir».

Alim-müəllim Mir Cəlali düşündürən bir çox mətləblər, müəyyən elmi-pedaqoji fikirlər bədii yaradıcılığında da qoyulub həll edilmiş, bədii surət və vasitələrlə əsaslandırılmışdır. Ümumiyyətlə, elmi-nəzəri mülahizə, ədəbi-pedaqoji və ictimai-tənqidi fikir heç zaman yazıçı Mir Cəlala mane olub, mənfi təsir göstərməmişdir.

Cəsarətlə qeyd etmək olar ki, Mir Cəlal ədəbiyati tədqiqləri və dərslikləri ilə bir neçə nəslin təriyə edilməsində iştirak etmişdir. Onun mərhum

professor Firidun Hüseynovla birgə yazdığı «XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı» və professor Pənah Xəlilovla müstərək yazdığı «Ədəbiyyatşunaslığın əsasları» (1972) dərsliyi bu gün də öz elmi-nəzəri və pedaqoji əhəmiyyətini saxlayır. Bu dərsliklər indi də respublikamızda istər orta və istərsə də ali məktəblərdə ədəbiyyat fənninin səmərəli tədrisinə xidmət göstərməkdədir.

İctimai-mədəni və pedaqoji fəaliyyətində aydın məntiq və yüksək vətəndaşlıq mövqeyi ilə seçilən Mir Cəlal gənc nəslin təlim-tərbiyəsinə, onların bütöv bir xalqı təmsil edəcək şəxsiyyətlər kimi yetişməsi məsələsinə xüsusi həssaslıqla yanaşır. O, gənclərə doğma xalqın yüksək mənəvi keyfiyyətlərini özündə birləşdirməyi və hər bir ictimai-siyasi hadisəyə vətən və xalq gözü ilə baxmayı tövsiyə edirdi.

Bütün həyatı boyu böyük müəllimlik adını şərəflə daşıyan Mir Cəlal peşəsinə yüksək qiymət verirdi. O, hələ 1960-cı ildə Azərbaycan müəllimlərinin IV qurultayında çıxış edərkən müəllim adını müqəddəs tutmayı tövsiyə edirdi. «Cavanlıqda mən kənd müəllimi olmuşam. Düzdür, indi mənim adıma ədib, professor, alim deyirlər, amma mən müəllim adı ilə həmişə fəxr etmişəm və indi də edirəm.

Mədəni cəmiyyətin, mədəni ailənin, mədəni vətəndaşın çox minnətdar olduğu zümrə müəllimlərdir».

İstər publisistik məqalələrində, istərsə də bədii-estetik qənaətlərində Mir Cəlal xalqın tarixi keçmişinə, onun bir sıra mübariz qəhrəmanlarına tez-tez üz tutub, böyüməkdə olan nəsil üçün ötən dövrlərin ən ibrətamız hadisələrini və ayrı-ayrı şəxsiyyətlərin ömür yolunu örnək sayıb. Təqdirəlayıq haldır ki, ədib yalnız söz ustalarının klassik sənət abidələri ilə kifayətlənmir, mübariz əmək qəhrəmanlarını da nümunə göstərirdi. Vətən və xalq qarşısında öz vicdani borcunu şərəflə yerinə yetirən Həzi Aslanova rəğbət də bu qəbildən sayılmalıdır. O, müharibə illərinin od-alovu içərisində yüksək mənəvi keyfiyyətlərini qoruyan qəhrəmanı nümunə göstərərək: «Ölüm var, bir ailə üçün itki olur, ölüm var, bir şəhər üçün müsibət olur, bütün vətən üçün ağır olur. Sovet İttifaqı Qəhrəmanı, qvardiya general-mayoru Həzi Aslanovun ölümü belə ölümdür...Həzi böyük vətəndaş kimi çalışdı, böyük vətəndaş kimi öldü. O, böyük vətəndaş kimi də həmişə xalqımızın qəlbində yaşayacaqdır» (Mir Cəlal. «Böyük vətəndaş», «Ədəbiyyat qəzeti», 3 fevral 1945-ci il).

Təlim-tərbiyə prosesində Vətən və xalq amilini hər şeydən uca tutan Mir Cəlal gənc nəsildə qeyri-əxlaqi sıfırlar əleyhinə çıxır, lovğalıq və paxılılığı, yalançılıq və ikiüzlülüyü kəskin şəkildə tənqid edirdi. Bu zaman ədib öz şəxsi mülahizələrini söyləməklə yanaşı, Nizami, Füzuli, Zakir, Şirvani, Sabir və b. yaradıcılığına da müraciət edir, didaktik fikrini mahiyət kəsb edən klassik süjetlərə əsaslanmaqla sübuta yetirirdi. Yazıcının Nizami yaradıcılığına müraciəti də bu baxımdan səciyyəvidir. O, 1947-ci ildə Nizaminin «İsgəndərnamə» poemasından götürülən mövzu əsasında yazdığı «İki rəssam» hekayəsində (əsər orta məktəbdə tədris olunur) əxlaq problemini ön plana çəkir və göstərir ki, İsgəndərin hüzurunda müxtəlif sənət sahibləri öz hünərini nümayiş etdirir. Bu zaman rumlu və çinli rəssam arasında mübahisə düşür ki, mən daha hünərliyəm. Rəssamlardan biri gözəl mənzərə çəkir, digəri həmin mənzərəni əks etdirən divar düzəldir. Hamı hər iki rəssama «afərin» deyir. Mübahisə həll olunmamış qalır. Bir müddət sonra Rum rəssamı çinlini evinə qonaq çağırır, həyətdə gəzərkən çinli şəffaf sulu hovuz görür, piyaləsini doldurmaq üçün əyiləndə piyalə daşa dəyib sınır. Aldandığını dərk edən çinli müəyyən vaxtdan sonra yenə dostuna qonaq gəlir və bu dəfə həmin ho-

vuz kənarında it şəkli çəkir. Bundan xəbərdar olan rumlu deyir: «Səni sənətdə aciz bilirdim. Ancaqindi yəqin etdim ki, hər ikimizin qələmindəki qüdrət bir mənbəyin – sənətə olan eşqin qüdrətidir. Mən sənin qələminin qüdrətinə heyran qalıb təslim olur, hünərinə hörmət bəsləyirəm».

Müəllif dahi Nizaminin poemasından götürdüyü məşhur süjetə əsaslanaraq, sənət və sənətkara yüksək qiymət verir, qarşılıqlı yaradıcılıq əlaqəsi və hörmət prinsipini istedadın ən mühüm əlaməti sayır. Buna görə də yazılıçı inam və qətiyyətlə göstərir ki, qarşılıqlı hörmət və məhəbbət sonralar hər iki rəssamın sənətinə daha da rövnəq, qələminə daha da şöhrət verdi. Mir Cəlal sənətdə lovğalıq, paxilliq və təkəbbür əleyhinə çıxan Nizaminin mövqeyini müdafiə etməklə, bir daha şairin «elmlə, hünərlə başqa cür heç kəs heç kəsə üstünlük eyləyə bilməz» – fikrinə haqq qazandırır.

Mir Cəlal həmişə ədəbiyyatın bir fənn kimi tədrisi məsələlərinə tələbkarlıqla yanaşmış, klassiklərin irsini, onların sənətkarlıq xüsusiyyətlərini dərindən mənimseməyi vacib hesab etmişdir. O, yalnız milli ədəbiyyatı deyil, dünya klassiklərinin, o cümlədən A.S.Puşkin, L.Tolstoy, N.Qoqol, A.Çexov, M.Qorki, V.Mayakovski, A.Fadeyev,

V.Hüqo, O.Balzak, Ş.Rustaveli kimi sənətkarların yaradıcılığını öyrənməyi məsləhət görürdü. Müəyyən bir xalqı, onun tarixi keçmişini, adət-ənənəsini, psixoloji aləmini öyrənmək üçün ədəbi əsərlərin əhəmiyyətini aydınlaşdırın Mir Cəlal yazdığı dərslik və dərs vəsaitlərində bunu xüsusi qeyd edir. O, milli tarixi keçmişimizi, o cümlədən XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan və Şərq ictimai gerçəkliyini öyrənmək baxımından, M.Ə.Sabirin əsərlərini təqdir edir və yazılırdı: «İnqilaba qədər Azərbaycanı tanımaq istəyənlər, hər şeydən əvvəl, Sabiri oxumalıdırılar».

Mir Cəlal ali və orta məktəblər üçün ədəbiyyat dərslikləri və programlarının hazırlanmasında yüksək prinsipiallıq, elmilik və obyektivlik meyarlarını əsas tutmağı vacib şərtlərdən biri hesab edirdi. Bu baxımdan, bacarıqlı alim-pedaqoq kimi ədəbiyyatın elmi əsaslar üzrə tədrisi məsələsini ön plana çəkir, bu tələblərə cavab verməyən dərslik və programları kəskin tənqid edirdi.

Mir Cəlalın elmi-pedaqoji fəaliyyəti və programların hazırlanması, müxtəlif ədəbi əsərlərin tədris prinsiplərini şərh etməklə məhdudlaşdırır. Həssas bir pedaqoq-yazıcı kimi, o həm də ədəbi-bədii yaradıcılıq aləminə ilk qədəmlərini atan gənc-

lərə xeyirxah məsləhətlər verir, sənətin sırlarını öyrənməkdə onlara kömək edirdi. O, ədəbi yaradıcılıqda novator meylləri təqdir etməklə yanaşı, işlənmiş mövzuları bəsit şəkildə təkrar edən, ideyaestetik keyfiyyət daşımayan zəif əsərləri əsaslı şəkildə tənqid edirdi. Ədəbiyyatşunas alim gənc yazıçıların yaradıcılığından bəhs edərkən bədii sənətkarlıq məsələlərinə xüsusi diqqət yetirməyi, doğma ana dilində yazış-yaratmağı, klassik irsimizi dərin-dən öyrənməyi tövsiyə edir. O yazırkı: «Hər şeirin mətləbini gətirib axırda sülhə çıxarmaq, gah Xəzərə, gah şəhərə, gah torpağa, gah xalqa, gah məktəbə «anamsan» demək, eyni hisləri həm may, həm bahar adı ilə təkrar-təkrar yazıya salmaq, gah bir-birini, gah özünü təkrar etmək, özündən çox danışmaq, özünü ilk planda göstərmək cəhdidə gənc şairlərimizdən bir çoxunun əsərlərində müşahidə olunur» (Mir Cəlal. «Klassiklər və müasirlər», Bakı, Yazıcı, 1973, s.283).

Mir Cəlalin müəllimlik fəaliyyətini onun ədəbi fəaliyyətindən ayırmak olmaz. Öz yetirmələrinə yüksək vətəndaşlıq ideyalarını aşlayan, gözəl insan, qayğıkeş müəllim olan Mir Cəlal Paşayevin tələbələri hazırda respublikamızın müxtəlif elm, maarif və mədəniyyət ocaqlarında çalışır, onun layiqli varisləri kimi tanınırlar.

**Ramin Əhmədov,
dosen
(Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti)**

**www.kitabxana.net və YYSİB-nin
müştərək nəşri**

45

ƏDƏBİ-NƏZƏRİ FİKIRDƏ MÜDRİKLİK

Mir Cəlal müəllim haqqında düşünəndə ilk yada düşən bu böyük yazıçı və alimin sadəliyi və sadəliyində müdrikliyidir. Ədəbi-bədii məsələləri, fəlsəfi-estetik ideyaları sadə, lakin təsirli, düşündürücü dil və üslubda çatdırmaq ustalığı Mir Cəlalin ədəbiyyatşunas alım təfəkkürünün mühüm əlamətlərindəndir.

Mir Cəlalin ədəbi-estetik görüşləri həm onun bədii əsərlərində, həm dərsliklərində və həm də ayrı-ayrı sənətkarlar haqqındaki oçerk və monoqrafiyalarında, məruzə və çıxışlarında öz əksini tapmışdır. Bədii yaradıcılıq aləminin elə bir sahəsi yoxdur ki, Mir Cəlal Paşayevin bədii təfəkkür işığı ora düşməmiş olsun. Mövzu, ideya, ənənə və novatorluq, klassika və müasirlik, bədii metod: realizm, romantizm, ədəbi məktəblər və cərəyanlar, qəhrəman problemi, konflikt və xarakter, tipiklik, ədəbi növ və janrlar, bədii dil-üslub... kimi problemlər barədə alimin fikir və mülahizələri XX əsrin sovet mərhələsinə aid olsa da, bugünün milli istiqlal ideologiyası baxımından yenə də yerində aktual səslənir. Bunun sirri alimin kamil bədii-estetik zövqə, dərin ədəbi-nəzəri biliyə, predmetə sərbəst, həssas və təmkinli münasibətə, milli və bəşəri təfəkkürə malik olmasındadır. Bu mükəmməllik im-

kan vermişdir ki, alim öz sözünü ideoloji stereotiplərdən uzaqlaşıb, yalnız sənətkarlıq məsələlərini diqqət mərkəzinə çəkərək deyə bilsin. Bu kamillik imkan vermişdir ki, mübahisəli problemlərin çözülməsində alim-tənqidçi mövqeyi sabit qalsın. Belə təmkinli tədqiqatçı xarakteri imkan vermişdir ki, obrazların təhlilində bədii xarakterlər hərtərəfli şərh olunub obyektiv dəyərləndirilsin. Məsələn, «Vaqif» pyesində Qacar surəti ədəbi tənqid tərəfindən birmənalı qarşılanmamışdır. Tənqidin iradı Qacarın «canlı xarakterdən çox, öz eybəcərliyi ilə birtərəfli cansız sxem» təsiri bağışlamasına olmuşdur. M.Hüseyn onu Ə.Haqverdiyevin məşhur faciə qəhrəmanı ilə müqayisə edərək, bu qusu ru bir qədər də qabartmışdır: «Ə.Haqverdiyevin yaratdığı surət «Vaqif»dəki Qacar surətindən yüksəkdə durur»-deyən tənqidçi yazırıdı: «Biz S.Vurğunun yaratdığı Qacar surətinə nifrət edirik... Lakin müəllif bu nifrəti daha da dərinləşdirə bilməzdimi?!». B.Vahabzadə M.Hüseynin bu fikrinə münasibətini bildirərək göstərirdi ki, «Tənqidçi S.Vurğun Qacarıının Ə.Haqverdiyevin Qacarı səviyyəsinə çatmadığını deməkdə haqlıdır. Lakin tamaşaçının Qacara bəslədiyi nifrətin az olduğunu demək, «bu nifrəti daha da dərinləşdirmək» tələbini irəli sürmək ifrata varmaqdır». M.Arif isə bu mülahizələrə yekun olaraq göstərmişdir ki, «Onu (Qacarı-R.Ə.) müəllif daxilən

açıb göstərmək yolu ilə yox, öz-özünü ifşa yolu ilə səciyyələndirmişdir».

Deməli, münasibətlər müxtəlif olsa da, ədəbi tənqidin birləşən konkret etirazı Qacarın qəddar sadist kimi amansız göstərilməsinə yox, əksinə bu yırticılığın «surətin daxili məntiqi ilə əsaslandırılmışlığına» olmuşdur. Bu məsələdə Mir Cəlalın tənqidçi müşahidəsi öz həssaslığı və hərtərəfliliyi ilə seçilir. O yazırıdı: «Qacar bir ... hökmdar kimi çirkin məqsədlərinə müvafiq olaraq həm də ağılla hərəkət edən, siyasət işlədən adamdır. Şahın yaltaq təlxəyə (oxu: vəzirə-R.Ə.) açıqlanıb: Vətən! ... Mənə həcv yazır hər yoldan ötən. Çoxmu sevir məni o Vətən?» deyib qovarkən vəziyyəti düzgün başa düşüb qiymətləndirməsi həmin surətin təsvirindəki təmkin və ustalığın parlaq bir əlamətidir». Tənqidçi Qacarın bir neçə mənzum fraqmentdə təcəssüm tapan xarakterinin psixoloji dərinliyinə nüfuz etmiş və obrazın faciəsini duya bilmışdır. Mir Cəlalın həssas tənqidçi qələmi irad tutmağa tələsməmiş, mətnin dərinliyinə enib dramaturq «işarələrini» (kodlarını) üzə çıxarmağa yönəlmüşdür.

Mir Cəlalın elmi-nəzəri təfəkkürü ilə bədii yaradıcılıq instinkti həmişə vəhdətdə olmuşdur. Bədililik duyğusu, predmetə və hadisələrə həssas, təmkinli münasibət onun tənqid üslubunu müəyyənləşdirən amillərdir. Onun ədəbi tənqidü elmiliyi ilə yanaşı, həm

də yaradıcılıq nümunəsidir. Bədii yaradıcılıq duyusu ilə yaşayan ədib ədəbi-nəzəri prinsipləri üzə çıxarında, bu duyu, bu düşüncə ilə hərəkət etmişdir. Sovet dövründə ateist materialist ideologiyanın hökm sürdüyü zamanlarda alimin çəkinmədən sərbəst şəkildə dini-mifoloji süjetlərə müraciət etməsi sənətkarlıq sırlarını müasirlərinə çatdırmaq naminə olmuşdur. Bədiiliyin estetikasını yüksək qiymətləndirən alim M.Füzulinin «Hədiqətüs-süada» («Xoşbəxtlər baxçası») əsərindən ən tragik və dramatik məqamları nəzərə çarpdıraraq yazırı: «...Halına yandığımız bu yazıq uşaqlı, əfsanələrdən tanışlığımız Yusifdir. İndiyə qədər bəşər zehninin yaratdığı ən saf, ən təmiz, ən yüksək, ən mükəmməl bədii obrazlardan biri olan Yusifin pa-xıl qardaşlarından, rəhmsiz ağalardan, möhtəris xanımlardan nələr çəkdiyini bilirik. Gözəllik – hər kəsin arzuladığı bu səadət, onun üçün fəlakətli, uğursuz bir taleyin başlanğıcı olmuşdur». Bu təhlildə diqqəti çəkən məqamlar çoxdur. Belə məqamlardan biri gözəllik kateqoriyasının xoşbəxtlik keyfiyyəti ilə yanaşı, bədbəxtlik əlamətinin nəzərə çatdırılmasıdır. Bu epi-zod Mir Cəlal müəllimin həm ziyanlı alim şəxsiyyətindən, həm tənqidçi zövqünün incəliyindən, həm də yazıcı-nasir təbiətindən düzgün ünvan verir. Bir ədəbiyyatşunas alim kimi Füzuli poetikasına məftunluğu, «Bir gəncin manifesti»ndə yaratdığı Bahar surətinin

faciəvi xarakterinin rəsmi və s. bədiilik motivləri ilə qəmli Yusif əhvalatı arasında qəribə bir assossasiyanı duymamaq olmaz.

Hətta sosialist realizmindən bəhs edəndə də Mir Cəlal, ilk növbədə, sənət və sənətkarlıq keyfiyyətini irəli sürmüşdür. O, qələminə hörmət etdiyi bir yazıçı həmkarının tənqid məqaləsini prinsipiallıqla tənqid edərək, onun diqqətini bədiilik prinsipinə yönəltmişdir: «Müəllif...unudur ki, ilk planda hadisə və faktların əsas xarakterini, istiqamətləndirici cəhətlərini seçib bədii ümumiləşdirmə vasitəsilə göstərmək lazımdır. İlhamla, ilk növbədə, məhz bu cəhətləri işıqlandırmaq lazımdır. Bu, hər bir yazıçıya məlum bir həqiqət və zərurətdir».

Tənqidçi bədiiliyi təbiilikdən ayırmır, əksinə, tipik, səciyyəvi təsviri sənətkarlığın yüksək keyfiyyəti kimi mənalandırır. Bir şərtlə ki, təsvir sünilikdən uzaq olsun. Bu baxımdan, o, gənc yazıçı İsmayııl Şıxlının «Ayrılan yollar» romanında Nərgizlə İmranın məhəbbət əlaqələrinin təsvirini yüksək qiymətləndirmişdir. O yazır: «Nərgizlə İmran arasında başlanan məhəbbət sağlam yollarla inkişaf edib səmimi bir ailə yaradır... Bir çox əsərlərdə rast gəldiyimiz süni, bayağı səhnələr bu gənclərin zövqünə, həyatına ziddir. Bunnlar arasındakı gizli, alovlu, lakin təbii, həyatı, əzəmət-

li, təmkinli münasibətləri gənc yazıçı eynilə göstərmək isteyir».

Mir Cəlal müəllimin təqiqidçi qələmi universaldır. O həm klassiklər, həm müasirlər, həm folklor nümunələri, həm satira-gülüş, həm də faciə əsərləri haqqında tutarlı fikirlər söyləmişdir. Axı, o, ciddi romanların müəllifi olmaqla yanaşı, incə mənalı yumoristik hekayələrin də ustادıdır. Öz böyük müəllimləri M.F.Axundov, Mirzə Cəlil kimi ədəbiyyatın çeşidli bədii nümunələrini yaratmaqla yanaşı, o da bədii yaradıcılığın nəzəri-estetik təlimini vermişdir.

Mir Cəlal təqiqidində etidallıqla prinsipiallıq yanaşı addımlayıır. Klassik poeziya, xüsusilə də M.Füzuli lirikası barədə mülahizələri bir çox həmkarlarının münasibətlərindən fərqlənir. «Bir sıra ədəbiyyat alımləri Füzuli sənətinin qüvvətli ümumiləşdirmə hünərindən yanlış nəticə çıxarırlar. Buradakı eşq, yar, vəsl, məhbub, hicr, didar, camal... sözlərinə dini rəng verirlər və hətta bu yanlış hökmədən doğan nəticələrə bəraət qazandırırlar» deyən tədqiqatçı göstərir ki, «şair «**eşq**» sözünü yalnız oğlan və qız arasında yox, ümumiyyətlə insanlar arasında, insani ülfət, təmiz məhəbbət mənasında işlətmışdır».

Alimin bu fikirləri bu gün daha çox yerinə düşür. Bu gün din amilinə rəvac verilməsindən sui-istifadə edərək, bəzi tədqiqatçılar klassiklərimizə, o cümlədən

folklor'a, aşiq sənətinə dini don geydirməyə, bədii nümunələrdə yerli-yersiz təriqətçilik motivləri axtar-maşa həvəs göstərirlər. Bu da sovet dövründə olduğu kimi sənət əsərlərini dini təriqət şeirləri, dünyəvi şeirlər deyə iki yerə parçalayır. Halbuki, indiki ideoloji durumumuzda buna qəti ehtiyac yoxdur. Çünkü dini təriqət ruhlu əsərlər də insanları dünyəviliyə, reallığa səsləyir, həyatda Tanrı ilə təmasda olub haqq yolunu saxlamağa dəvət edir. Çünkü Mir Cəlalın dediyi kimi, eşq anlayışı genişdir, insanların Allaha olan eşqi elə öz həmcinsinə olan eşqdır. Mir Cəlal Paşayevin bədii yaradıcılığında realizmlə romantika vəhdətdə olduğu kimi, təhlil-tədqiqatlarında, nəzəri baxışlarında da bu keyfiyyət mövcuddur. Bu keyfiyyət imkan verir ki, dahi sənətkarların bədii tonda təqdim etdikləri incə məna və mətləbləri bəsirət gözü ilə, nəzəriyyəçi fəhmi ilə aşkarlaşın. Onun ağıllı qadına münasibəti Nizami-nin «Yeddi gözəl» poemasındaki Fitnə obrazının təhlilində parlaq üzə çıxır. Bəhramla Fitnə arasındaki sirli süjetə istinadən o, özünəməxsus vəcdlə bu qızın hökmdardan qat-qat ağıllı, tədbirli olduğunu sübut edir.

Mir Cəlal Paşayevin müdriklik zirvəsində dayan-nan sadə, parlaq üslublu ədəbi-nəzəri görüşləri bütöv bir elmi yaradıcılıq sistemi kimi müasir ədəbi prosesə öz təsirini göstərməkdədir.

Fəridə Səfiyeva,
dosent
(Azərbaycan Dillər Universiteti)

MİR CƏLAL FENOMENİ

www.kitabxana.net və YYSİB-nin
müştərək nəşri

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı böyük şəxsiyyətlərlə zəngindir. Böyükler sırasında yazıçı, alim və pedaqoq Mir Cəlal xüsusi yer tutur. Sadəlik və müdrikliyin simvolu olan Mir Cəlal fenomenal bir şəxsiyyət idi. Mir Cəlal fenomenini bir neçə ədəbi-tarixi cəhət səciyyələndirir:

I. Mir Cəlal Azərbaycan ədəbiyyatında hekayə janrının klassik nümunələrini yaradan sənətkar idi. Doğrudur, XX əsrдə M.İbrahimovun, M.Hüseynin, Ə.Məmmədxanlıının, S.Rəhimovun, İ.Əfəndiyevin və 60-cı illər nasirlərinin - İ.Hüseynovun, Anarin, Elçinin, Ə.Əylislinin və başqalarının qiymətli hekayələri çap olunub.

Fəqət Azərbaycan hekayəsinin dörd şəriksiz klassiki var: C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqverdiyev, Y.V.Çəmənzəminli və Mir Cəlal. O, realist hekayəyə romantik ovqat gətirdi, çoxəsrlik Azərbaycan gülüş mədəniyyətinin ən yaxşı tarixi-estetik əlamətlərini hekayənin poetikasında təcəssüm etdirdi. Mir Cəlalin yumoru həyatı dərk etmək, onu sevmək və dəyişmək üsulu idi.

II. Mir Cəlal XX əsrin böyük alimidir. Azərbaycanda poetika haqqında ilk monoqrafiyanı - «Füzulinin poetik xüsusiyyətləri» adlı namizədlik disertasiyasını 1940-ci ildə Mir Cəlal yazıb. Bu əsərin yenidən işlənmiş və mükəmməlləşdirilmiş nəşri

«Füzuli sənətkarlığı» adı ilə 1958, 1994, 2007-ci illərdə təkrar nəşr olunub.

«Füzuli sənətkarlığı» monoqrafiyası sovet dö-nəmində ədəbiyyatşunaslığın marksist metodologiyaya dayaqlanıb klassik irsə sosioloji yarıqlar asdığı bir dövrdə Füzuli irlsinin poetik sehrini açan ilk əsər idi. Bu əsəri ilə 32 yaşlı Mir Cəlal Füzuli poetik təcrübəsini «Şeirimizin müasir vəzifələri üçün səfərbər etmək» məqsədi güdürdü.

«Füzuli sənətkarlığı» ədəbiyyatşunaslıqda ən mübahisəli problem olan M.Füzuli eşqinin sufi eşq, «eşqi mütləq» olub-olmamasını düzgün həll edən ilk əsərlərdən biridir. Mir Cəlal dahi şair M.Füzulinin möhtəşəm bədii irlsinin poetik sistem kimi təhlil və tədqiq edən ilk füzulişünas alim, «Füzuli sənətkarlığı» şairin poetikasını nəzəri cəhətdən sistemləşdirən ilk monoqrafiyadır.

Mir Cəlalin P.Xəlilovla birgə yazdıqları «Ədəbiyyatşunaslığın əsasları» adlı nəzəriyyə dərsliyi (1972, 1988, 2005), F.Hüseynovla birgə yazdıqları «XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı» (1969, 1974, 1982) dərsliyi XX əsr maarifçiliyi və nəzəri-estetik fikrinin mənbəyidir.

Mir Cəlalin 1947-ci ildə yazış müdafiə etdiyi «Azərbaycanda ədəbi məktəblər» mövzusunda doktorluq dissertasiyası ədəbi-nəzəri cərəyanlar haqqında

bütün sonrakı tədqiqatların istinad etdiyi ilk nüfuzlu əsərdir.

«Azərbaycanda ədəbi məktəblər» XX əsrin əvvəl-lərində milli-tarixi intibahı totalitar sovet ideologiyasının kəshakəs vaxtı düzgün qiymətləndirən ilk fundamental əsərdir. 60 il bundan öncə 39 yaşlı alimin yazdığı bu doktorluq dissertasiyası onun fenomenal alim və şəxsiyyət olduğunu təsdiq edir.

XX əsrin önlərindəki ədəbi-tarixi mühitin, mədəni özündərkin mahiyyətini təhlil edən müəllif faktın tarixi həqiqətinə sadıq qalıb, siyasi konyukturaya uymayıb.

«Azərbaycanda ədəbi məktəblər» nəzəri fikri da-im məşğul etmiş, mürəkkəb ədəbi mübahisələr doğurmuş iki ədəbi məktəb, iki ədəbi-fəlsəfi cərəyan, iki bədii yaradıcılıq metodu- realizm və romantizm haqqında yazılmış ilk mötəbər əsərdir. Bu konseptual monoqrafiya özündən sonrakı nəzəri fikrə yol açdı, realizmşünaslığın və romantizmşünaslığın əsasını qoymayıb.

Mir Cəlalın «Cəlil Məmmədquluzadə realizmi haqqında» (1966), «Klassiklər və müasirlər» (1973) əsərləri XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının elmi və bədii yaradıcılıq təcrübəsinə əsaslanan faktlardır.

III. Mir Cəlal 42 il indiki BDU-da pedaqoq kimi fəaliyyət göstərmiş, 1961-1978-ci illərdə – 18 il indi onun adını daşıyan «Azərbaycan ədəbiyyatı» kafedrasına rəhbərlik etmiş, ədəbi məktəblərdən yazan alim özü ədəbi məktəb – Mir Cəlal ədəbi məktəbi yaratmışdır. Bu ədəbi məktəbin K.Talibzadə, B.Vahabzadə, F.Hüseynov, İ.Bektaşlı, C.Abdullayev, T.Mütəllimov, X.Əlimirzəyev, N.Babayev, N. Həsənzadə, M.Məmmədov, V.Vəliyev, S.Şükürov, A.Abbasov, A.Hacıyev, E.Əfəndiyev kimi görkəmlı nümayəndələri yetişib formalaşmışdır.

Mir Cəlal fenomeni bu üç dayaq üzərində bərqərar olur.

Mir Cəlal fenomenini onun parlaq şəxsiyyəti təməllayır. O, «Molla Nəsrəddin» ədəbi məktəbinin yaradıcılıq ənənələri kontekstində formalaşmış yazıçı, alim və maarif xadimi idi. O, öz pedaqoji fəaliyyətində XIX əsr maarifçiliyinin bədii-tarixi ənənələrini, daha çox isə XX əsrin əvvəllərində məşhur olan A.Şaiq, M.T.Sidqi, C.Cəbrayılbəyli, R.Əfəndiyev və s. kimi müəllim-ədiblərin nurlu ənənələrini davam etdirdi.

Xasiyyətinin müləyimliyinə, sərt prinsipiallığına görə onu, daha çox, «ipəkdən yumşaq, poladdan möhkəm» A.Şaiqlə müqayisə etmək olar. O, Azərbaycan ziyalısının ən gözəl xüsusiyyətlərini – xalqa

bağlılığı, millətkeşliyi, sadəlik və müdrikliyi, təvazö-karlığı və ən başlıcası – nəcibliyi inadkar bir inamla qoruyub saxlayır, ədəbi-bədii və nəzəri fikrin milli müəyyənliyini mühafizə edirdi.

**Yeganə İsmayılova,
F.e.n.
(Bakı Dövlət Universiteti)**

GÖRKƏMLİ ELM XADİMİ, MAARİFÇİ ZİYALI, MÜQTƏDİR YAZICI

Müasir Azərbaycan ədəbiyyatında fəxri yerlərdən birini tutan Mir Cəlal ədəbiyyatımızda «Sağlam yollarda» adlı ilk ocerklər kitabı ilə tanınmışdır. Sona qədər «sağlam yolların» yolcusu olan ədib M.F.Axundov, C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqverdiyev, M.Ə.Sabir irsindən bəhrələnib, bu mədəni sərvəti mühafizə etməyə, zənginləşdirməyə çalışmışdır. Sadə, zəhmətkeş insanlara sonsuz məhəbbət, onların həyatını daha xoşbəxt görmək arzusu, realizm, canlı xalq danışq diliñə bağlılıq, incə humor, səmimiyyət Mir Cəlal əsərlərində diqqəti cəlb edən cəhətlərdir. Cəmiyyətdə şərəfli əməyə həqarətlə baxan, meşşan təbiətli insanlar ədibin gözündən qaşa bilməmiş, onun islahedici gülüşündən yaxa qurtara bilməmişlər. Öz vəzifəsindən sui-istifadə edən tənbəl hakimlər, zahiri bəzək və təmtəraqla öz mənəvi boşluğunu gizlətməyə çalışan modapərəstlər, rüşvətxorlar, bürokratlar, savadsız, ədabaz müəllimlər, xalq malına qəsd edən dələduzlar Mir Cəlalin gülüş hədəfinə çevrilmişdilər.

Köhnəliyə qarşı amansız olan yazıçı yeri gəldikcə, bir-birinin bostanına oğurluğa gedən doğma qardaşların köhnədən qalma miras davasını «Bostan oğrusu» əsərində tənqid atəşinə tutmuşdur. Yazıçı köhnəliyi tənqid edərkən öz əsas idealını – zəhmətkeş insanın xoşbəxtliyi məsələsini həmişə diqqət

mərkəzində saxlamışdır. Onun satirik və humoristik hekayələrində insana dərin məhəbbət, onun şəxsiyyətinə və ləyaqətinə sonsuz ehtiram hissi vardır. «Həkim hekayələri» əsərində Nəsib kişinin qonaqpərəstliyini təqdir edirsə də, lakin bu, ailə üzvlərinin korluq çəkməsinə, xəstələnməsinə və ölümünə bais olursa, belə bir cəhət artıq gülüşə səbəb olur.

Mir Cəlalın qələmə aldığı mövzular nə qədər müxtəlif, rəngarəng olsa da, onlarda ürəyeyatan bir səmimiyyət, hərarətli bir lirizm, daxili bir çırpıntı hiss olunur. «Badam ağacları»nda İran kəndlisinin acı həyatını, «Baldan əvvəl»də sevgilisi faşistlər tərəfindən qara torpaqlara gömülmüş bir döyüşünün xatırələrini, «Odlu mahnilər»da sinəsinin qanı yaşıł otların üzərinə tökülen günahsız bir körpənin taleyini təsvir edərək, oxucunu düşündürür, həyəcanlandırır.

Hekayə ustası olan Mir Cəlal romanlar da yazmışdır: «Dirilən adam», «Bir gəncin manifesti», «Açıq kitab», «Yaşidlər», «Təzə şəhər», «Yolunuz hayanadır». «Dirilən adam» romanında 1918-19-cu illərdə Gəncə və onun ətrafında baş verən hadisələr, ictimai-siyasi şərait, kəndlilərin, fəhlələrin ağır vəziyyəti eks etdirilmişdir.

1940-ci ildə yazılmış «Bir gəncin manifesti» romanında vətəndaş müharibəsi və mürəkkəb tarixi

hadisələrlə dolu bir dövr təsvir olunur. Romanın qəhrəmanları öz fərdi cizgiləri, mənəvi aləmi olan əqidəli insanlardır. Sona vətənin, xalqın namusunu çəkən, onun gözəl nemətlərini göz bəbəyi kimi qorumağı bacaran üsyankar ana, dəyanətli qadın, ağıllı, qeyrətli vətəndaş kimi gözümüzdə ucalır. «Açıq kitab» romanı dinc quruculuq işlərinə həsr olmuş bir əsərdir. «Yolunuz hayanadır» romanını isə xalq şairi Sabirin həyatına, əməllərinə həsr etmişdir.

Mir Cəlal bir alim, tənqidçi və ədəbiyyatşünas kimi də həmişə yüksək məqamda durmuş, heç kəsə bənzəməyən elmi üslubu ilə ədəbi ictimaiyyətin ən qabaqcıl nümayəndələri arasında da ön mövqelərdən birini özü üçün təmin etmişdir. Alimin ədəbi-ictimai, elmi-pedaqoji fəaliyyəti xalqımız və dövlətimiz tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir.

**Mətanət Abdullayeva,
F.e.n.
(Bakı Dövlət Universiteti)**

NİZAMİ HƏR ZAMAN MÜASİRDİR

Eşq yolçuluğu təcrübələrini əks etdirən ədəbi-bədii nümunələr dünya ədəbiyyatında kifayət qədərdir. Həm Qərb, həm Şərq okkultistlərinin, o cümlə-

dən, bütün mistik şairlərin yaradıcılığı fərdi təcrübənin və belə təcrübə ilə bağlı ekspressiv-psixiki vəziyyətlərin, məqamların, halların inikasıdır. Bir sıra klassik ədəbi nümunələr batini informativ enerji kütləsinə malikdir ki, bu enerji potensialı mənəvi-ruhani inkişafa, daxili nurlanmaya, irfani biliklər əldə etməyə çox güclü təkan verə bilir. Əsrlərdən keçən belə əsərlər ilahi nura qovuşmuş ustad sənətkarların ruhani-mistik biliklər üçün «qəlb qapıları açıq olan»lara rəhbərliyidir. Bu cür əsərlərə dinamik əsərlər də demək olar, çünki müəllifin ruhu «hopdurulmuş» sətirlər, bir növ, oxucu ilə dialoqa girir, tövsiyələr verir, onu məlumatlandırır, ona rəhbərlik edərək istiqamətləndirir. Buna görə belə əsərlər hər vaxt müasirdir, aktualdır. Nizami özü haqqında belə deyir: «Yüz ildən sonra əgər soruşsan ki, o haradadır, // Hər beytdən səs gələr: «Budur o!» // İpək qurdum kimi mən öz işimlə // Bir yarpaq yesəm, ipək bağışlaram». Psixoenergetik qüvvə daşıyan bu cür informasiyalar klassik şeirin, demək olar ki, bütün janrlarında verilib. Şərqiñ bədii söz ustaları qəzəl, qəsidə, tərcibənd, mürəbbe, müxəmməs, müsəddəs, rübai və s. istifadə edərək mistik təcrübələrdən əldə etdikləri ezoterik biliklərini, mistik hissələrini qələmə alırdılar. «Mistik təcrübə haqqında hər hansı fikir onun (təcrübənin – M.A) təbiətinə ziddir: onu hansısa bir formaya salıb

başqalarına çatdırmaq mümkün deyil. Buna baxmayaraq, mistik çox vaxt öz təcrübəsinə yüksək qiymət verdiyi üçün öz ölümü ilə onun da yox olmasını istəmir. O həm də mistik yaşantılarını ifadə etmək üçün kifayət qədər vasitələrə malikdir: dini və fəlsəfi mühabimələrdən tutmuş, qısa sentensiya, allüziya və poeziyaya qədər. Beləliklə, bir sıra dinlərdə poeziya mistik yaşantıların təsvirinin daha təbii üsuluna çevrilir». Lakin müəyyən mistik təcrübəni geniş və əhatəli təsvir etmək üçün həcməcə daha əlverişli olan forma tələb olunur. Bu baxımdan, epik və allegorik poema məqsədə uyğun «qəlib» hesab olunur.

Batinində çox dərin informativ məzmun daşıyan «qəlib» əsərlərdən biri Nizami Gəncəvinin «Yeddi gözəl» epik poeması-

dır. Zahiri süjetlə, demək olar ki, heç bir əlaqəsi olmayan batı-

ni süjetin əsasında mistik eşq yolçuluğu təcrübəsi durur. B elə təcrübə irfani biliklərin əsasını təşkil edir. Buna görə de yə bilərik ki, «Yed-

di gözəl» əsəri məqsədi həqiqətə qovuşmaq olan eşq yolçul uğunun təkamül mexanizmini təsvir edən fəlsəfi-

mistik traktatıdır. Nizami Bəhram Gurun doğulub təlim-tər-

biyə almasından başlayaraq, onun yetkinləşmə dövrünü, t axta çıxmasını, gur ovu ilə məşğul olmasını, eyş-

işrə-

tə aludəciliyini, ölkəsini idarə etmə tərzini və sonda mağarada yox olmasına qədər olan ömür yolunu təsvir edir. Bu, əsə-

rin «görünən» tərəfidir. Poemanın batinində isə insanın (mistik aşiqin) mənəvi-

ruha-

ni təkamül yolunun (mistik eşq yolçuluğunun) təsviri durur. Eşq yolçuluğunun təsviri üçün süjetli təhkiyə –

epik poema ən əlverişli janrdır. Bu janrdan istifadə edərək bir sıra müəlliflər fərdi təcrübələrini allegorik formada tarixin yaddasına həkk etmişlər. Bunlardan Əbu'l-

Həsən Nurinin (IX əsr) «Məqamət əl-qülub», Fərid əddin Əttarın (1119-1230) «Məntiq ət-

təyr» poemasını, Avilli Müqəddəs Terezanın (XVI əsr) «Daxili saray» əsərini və s. göstərmək olar.

Elm aləmində «Yeddi gözəl»in süjetinin kifayət qədər tarixi, filoloji təhlilləri var. Ümumiyyətlə, yüksək sənətkarlıqla yazılmış bədii sənət əsərlərinin, ələlxüsus, simvolizmi dərin olan əsərlərin həmişə müxtəlif rakurslardan təhlilləri verilib, həmçinin ictimai, siyasi, sosial mühit, o cümlədən, cəmiyyətin mənəvi-əxlaqi dəyər kriteriyası belə əsərlərin mənalandırılmasında həllədici rol oynayıb. «Yeddi gözəl»in yeni tədqiqində hermenevtik metodla əsərin daha dərin qatında gizlədilmiş psixoenergetik informasiyaları üzə çıxarmaq mümkün olmuşdur. Əsərinin qiymətli in-

formasiya daşımışı haqqında Nizami obrazlı dillə belə deyir: «Onun dənəsi əncir ləzzəti verir // İçində isə badam ləpəsi vardır. // Surətpərəstlər üçün surəti qəşəngdir, // Məzmun sevənlər üçün də məğzi vardır. // Bağlı bir mücrüdür, içi dürlə dolu, // Gözəl dolğun ibarələr isə onun açarıdır. // Bu dürlərin sapı o başın boynunu bəzəyir ki, // Açıarı ilə (mücrünün) qifilin aça bilsin.// Onun nəzmində nə yaxşı, pisi varsa, // Hamısı rəmz və hikmətin işarələridir.

Nizaminin dediyi «dənənin içərisindəki badam ləpəsi», yaxud «mücrünün içərisindəki där» eşq yolçuluğunda aşiqin keçməli olduğu yeddi məqamın və məqamlardan əldə edilən halların təsvirindən ibarət olan batini mənadır. Eşq yolçuluğunun məqamlarının təsvirinə həsr olunmuş əsərlərin məğzini aşiqin Sevgili sinə istiqamətlənmiş mənəvi-ruhani səyahəti (buna sufi ədəbiyyatında «seyr ilə-Llah» deyirlər), yəni janrıñ öz Yaradıcısına yönəlməsi mexanizmi, bu yolda çəkdiyi əziyyətlər və qazandığı hallar və sonda fənaya uğrayıb (fəna fi-Llah) məqsədinə çatması – Həqiqətə qovuşması ideyası təşkil edir. Nizami poemada deyir ki, yeddi gözəldən hər biri – hər gəlin çox qiymətli batini məna daşıyır. O özünə qədər Azərbaycan poeziyasında deyilməmiş mətləbləri qələmə aldığı üçün onları bakırəlik rəmzi olan gəlin adlandırır. Gəlinin zülfü altında, yəni hər sətir altında olan mənəni açmaqla

yeddi xəzinədən hər birinin dürrünü (batini mənasını) kəşf etmək olar. Gözlə görünən sətirlərsə yalnız zahiri bəzəkdir.

Əsərdə təsvir olunan məqamlar dünya ezoterikasında «çakra», sufî ədəbiyyatında «lətif çarx» adlanan energetik mərkəzlərin, yaxud energetik orqanların funksiyası ilə bağlıdır, yolçuluğun mexanizmini təşkil edir. Nizaminin təsvirində də görürük ki, energetik orqan olan lətif çarxların hər birinin (7 əsas lətif çarx var) öz rəngi, musiqisi, insanın müəyyən fiziki orqanları ilə bağlılığı, günəş sistemi planetlərilə əlaqəsi var. Müasir dövrdə insanın fiziki sağlamlığının lətif çarxlara əlaqəli olduğunu sübut edən tibb alımları klassik təbabətlə müasir tibb elmi arasında körpü yaratmaq işində nailiyətlər əldə ediblər. Mistiklər isə insanların ruhani təkamülündə çarxların funksiyasını bildikləri üçün, yaratdıqları əsərlərdə metaforik dillə bu barədə məlumat verirdilər. Klassik ədəbiyyatda 7 lətif çarxin işləmə prinsipi ilə bağlı olan mistik eşq yolçuluğunuñ 7 məqamı rəmzi olaraq «yeddi vadî», «yeddi gözəl», «yeddi tağ», «yeddi günbəz», «yeddi qəsr» və s. adlandırılıb.

Bəhram Gurun yeddi müxtəlif rəngli günbəz tik-dirməsi günbəzlərdəki gözəllərin yeddi ölkədən gəti-rilməsini günbəzlərin planetlərlə, həftənin günləri ilə əlaqəli olmasını göstərməklə, əslində, Nizami lətif

çarxlarını mistik yolçuluq prosesini tənzimləməsi, çarxların planetlərlə əlaqəsi (burada mikrokosmosun makrokosmosla əlaqəsi, bağlılığı məsələsi nəzərdə tutulur) məsələsini və bəşəriyyət üçün bütün dövrlərdə və zamanlarda aktual olan məsələləri batını sujetdə çözələyir. Bəhram Gurun hər günbəzdə eşitdiyi həkayələr nağıl xarakterli olsa da, əslində, ciddi məqsəd daşıyır. Müxtəlif məqamlardan keçən yolçunun düşdüyü situasiyaları, düçar olduğu problemləri, onları dəf etmək qabiliyyəti, maddi həyatın təqdim etdiyi zövqlərdən əl çəkmək, yəni alçaq nəfsi öldürmək bacarığı və bunların nəticəsi kimi, son məqama çataraq, sevgilisi ilə kəbin kəsdirib toy etməsi, yəni mistik nigaha daxil olması həkayələrin məğzini təşkil edir. Göstərdiyimiz batını sujet 7 nağılin əsasında durur, eyni zamanda, Bəhramın da həyatının ana xəttini təşkil edir. Nağılların rəmzi mənaları epik poemanın əsas sujetinin batını mənasının açılmasında yardımçı vasitə funksiyasını daşıyır.

Sufi ədəbiyyatında mistik nigah bəqa fi-Llah – Allahın içərisində əbədi mövcudluq halı kimi qeyd olunur ki, bu da mistik eşq yolçuluğunun ilkin məqsədidir. Belə hal 7-ci çarxda baş verir, buna beyin çarxı deyilir, Nizami isə onu beyin günbəzi adlandırır: «Beyninin günbəzi alışdı yenə, // Göz yumdu əfsanə, nağıl sehrinə». Aşıqin yeddi məqamı keçib, eşq yolcu-

luğunun birinci mərhələsini başa vurduqdan sonra yeni mərhələyə - seyr fi-Llah (Allahın içərisində səyahət) mərhələsinə keçməsini Nizami belə təsvir edir: «Yeddi günbəzini atıb unutdu, // Başqa bir günbəzin yolunu tutdu. // Bir tağ ki, fənadan heç tapmaz xələl, // Ona həşrə kimi yetişməz bir əl». Uzaq Şərq ezoterikasında belə hal «min ləçəkli lotos» adı ilə qeyd olunur, sufi ədəbiyyatında və ümumiyyətlə, mistik ədəbiyyatda bahar fəslinin gəlməsi kimi təsvir olunur.

Batini mənasına görə fəlsəfi-mistik traktat, zahiiri formasına görə isə epik poema olan «Yeddi gözəl» əsərinin tədqiqindən sonra Füzulinin «Həft cam» əsərinin məğzi, həqiqi təyinatı asanlıqla üzə çıxıb. Yuxarıda dediklərimiz böyük ümmanın bir qətrəsinin tədqiqindən fraqmentlərdir. Zaman və məkan fövqündə dayanan Nizaminin, Füzulinin və bir çox klassiklərin əsərlərini, yaradıcılığını damla-damla, qətrə-qətrə şaquli istiqamətdə – hermenevtik metodla tədqiq etməklə həqiqi qiymətli nəticələr əldə etmək olar.

**Səbinə Tariverdiyeva,
dosent
(Bakı Slavyan Universiteti)**

YAZICI VƏ ZAMAN KONTEKSTİNDƏ

**www.kitabxana.net və YYSİB-nin
müştərək nəşri**

MƏNƏVIYYAT PROBLEMLƏRİ

(Mir Cəlalın hekayələri əsasında)

Yazıcı və zaman qarşıdurması əbədi, fəlsəfi, sosial və ictimai qarşıdurmadır. Yaradıcılıqla məşğul olanlar çox olsa da, illər və rəqəmlər çərçivəsini aşaraq günümüzdə də öz aktuallığını, ədəbi dəyərini və tarixi köklərini qoruyub saxlayan, ümümbəşəri və ümümənsani aspektləri özünün əsas təsvir mövzusuna çevirən, ırs qoya bilən yazıçılar azdır. Belə yazıçılardan biri də Mir Cəlal Paşayevdir. Onun əsərlərinə nəzər saldıqda fəal vətəndaş mövqeyini, şəxsiyyətini və təfəkkürünü aydın görmək mümkündür. Bu hekayələrdə bəzən ironik gülüş, bəzən kəskin satira arxasında ürək ağrısını hiss etmək olar.

Mir Cəlal hekayələrinin əsas ana xəttində mənəviyyat problemləri durur. Burada müəllif lakonik, qısa sujet xəttinə dərin yazıçı prizmasını, duyumunu və münasibətini sığışdırıa bilmışdır.

Bu hekayələrdə çox maraqlı cəhət ondan ibarətdir ki, burada zaman məhfumu öz xüsusiyyətini itirir. Dövrünün problemlərini əks etdirən bu hekayələr bir əsrlik yol qət edərək subut edir ki, XXI əsrin əvvəlin-də də bu cür tiplərə rast gəlmək mümkündür. Bu hər şeydən əvvəl yazıcının bir psixoloq kimi insan xarak-

terlərini öyrənərək yarada bilməsindən irəli gəlir. Məsələn: «Həkim Çinayətov» hekayəsində peşəsinin dəyərini və əhəmiyyətini dərk etməyən «təsadufi» həkim surəti. Yaxud «Təzə toyun nəzakət qaydaları» hekayəsində mədəniyyət maskası altında mənənə eybəcərləşmiş, quru haqq-hesab aparan bəy surəti. «İstifadə» hekayəsində zahiri gözəllik arxasında simasını itirmiş Səadət xanım surəti. Razılaşın ki, bu «qəhrəmanlar» son dərəcə tanışdırırlar.

Daha bir maraqlı məqam da budur ki, Mir Cəlal vətən mövzusunda yaratdığı hekayələrdə son dərəcə lirik, romantik qəhrəmanlar silsiləsi yaradır. Məsələn, «Vətən yaraları» hekayəsində döyüşən üç əsgər təsvir olunur. Yoldaşlarından biri yaralandıqda onun vətənə gedəcəyini öyrənən dostlar ondan maraqlı xahişlər edirlər. Nəsrəddin onlara evə getməyi, yazı stolunun arxasında onun əvəzinə oturaraq kitab-dəftərə el gəzdirməsini istəyir. Lətif isə onun əvəzinə Dişli qayaya, Durnagözlü bulağa gedərək əlvan güllərdən çələng düzəltməyi xahiş edir. Hər üç dost Vətən həsrətini, doğmalarının həsrətini çəkən dəyanətli qəhrəmanlardır. Digər bir hekayəsində yenə də öz həyat yoldaşının müharibədən dönüşünü gözləyən lirik, zərif Leyla surəti təsvir olunur.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ümumilikdə Mir Cəlal yaradıcılığında çox müxtəlif qadın surətləri tə-

vir olunur. Bu surətlər qalereyasında onun cox böyük məhəbbətlə təsvir etdiyi Azərbaycan qadınının mənəvi və zahiri gözəlliyi önə çəkilir. Lakin bu surətlər uzaq, əlçatmaz ideallar kimi deyil, əksinə, son dərəcə yaxın və doğmadırlar. Bununla birgə müəllif cəmiyyətimizdə olan mənfi xarakterləri də ustalıqla təsvir edərək, ümumi mənzərə yarada bilmüşdir. Bu hekayələrdə olan Ağca, Şərəbanı, Nazimə öz təmizliyi və ucalığı ilə nə qədər maraqlıdırılsara, Ərkinaz, Səadət, Leyla surətləri də bir o qədər diqqəti cəlb edirlər.

Mir Cəlal Paşayevin hekayələrində müxtəlif ailə modelləri təsvir olunur. Məsələn: Kəmtərov ailəsi bu baxımdan çox maraqlı və aktualdır. Alınıb satılan dəyərləri əldə etmək məqsədilə mənəvi dəyərlərini, ünsiyəti və duyğularını itirərək robota dönmüş, Qu-lam və Leyla əldə etməyə can atdıqları əşyalarla birlikdə bir-birlərinə olan inamlarını da, məhəbbətlərini də itirirlər. Buradakı iki surətlə «Ər arvad» hekayəsindəki surətlər arasında paralellər aparmaq mümkündür. Bu alman ailəsinin üzvləri Mariya və Vagnər də var – dövlət və əşyalar dalınca düşərək sonda əsir düşürlər. Əşyalara əsirlik – mənəvi əsirlik həqiqi əsərətə gətirib çıxarır. Məhz bu hekayələrə əsaslanaraq biz Mir Cəlal təfəkkürünün sərhədləri aşaraq ümüminsani, ümümbəşəri problemləri işıqlandırmasını qeyd edirik.

Müəllif hekayələrində, həmçinin, müəllim etikası, təhsil və gənclik problemlərinə də geniş yer ayırır. Bu problemlər «Plovdan sonra», «Elçilər qayıtdı», «Nazik mətləb» hekayələrində yer alır. Bu baxımdan «Nazik mətləb» hekayəsində gənclik hislərinə qapılan və öz şagirdinə aşiq olan müəllimin çətin seçimi və təleyin oyunu təsvir olunur. Müəllim adının təmizliyini, paklığını şəxsi marağından üstün tutan qəhrəman bu gün çoxları üçün nümunə ola bilər. Yaxud «Plovdan sonra» hekayəsində fərsiz övlad yetişdirmiş lakin səhv'lərini dərk etməmiş valideynlər və onların acı-naqaqlı sonları haqda danışılır.

Digər bir tərəfdən, Mir Cəlal hekayələrində Azərbaycan dilinin rəngarəngliyi, zənginliyi, koloriti önə çıxır. Burada istifadə olunan atalar sözleri, bənzətmələr son dərəcə maraqlıdır və hekayələrin fəlsəfi, sosial və mənəvi əhəmiyyətini artırır. Məsələn, «Elçilər qayıtdı» hekayəsində «Bir yandan bağlayan fələk bir yandan açar», «Qız ağacı qoz ağacı, hər yetən bir daş atar», «Bostan ogruları» hekayəsində «Çaqqal baş qopardır, qurdun adı bədnamdır», «Kəmtərovlar ailəsi» hekayəsində «Arvad ərinə oxşayar» və digər istifadə olunan atalar sözleri hekayələrin ab-havasını hiss etməyə, müəllif münasibətini görməyə kömək edir.

Mir Cəlal hekayələri gülüş otaqlarında eybəcər əks göstərən güzgüyə bənzəyir və bu güzgüdə qardaş malına belə kəm baxan oğrular, mənəvi eybəcərlər, ünsiyət qılığından yaranan tənhalar öz əksini tapır. Bu hekayə – güzgülərə diqqətlə baxmaq lazımdır ki, öz həqiqi simamızı itirməyək.

Mir Cəlal Paşayev «Vətən yaraları» hekayəsində qəhrəmanın dili ilə deyir: «Məndə qəribə bir arzu dil-lənir: iki ömür istəyirəm. İstəyirəm ki, ilk ömrüm – təcrübə dərsi olsun; bu mürəkkəb dünyani, qapalı adamları öyrənməyə sərf olunsun. İmtahandan çıxa bilsəm, mənə ikinci həqiqi ömür imkanı verilsin». Düşünürük ki, ədib öz yaradıcılığı və ədəbi irsi ilə «qəribə arzusuna» çatıb.

**Pənah Gülxani,
F.e.n.
(Azərbaycan Yazıcılar Birliyi)**

MİR CƏLAL FÜZULİ YARADICILIĞI HAQQINDA

**www.kitabxana.net və YYSİB-nin
müştərək nəşri**

Mir Cəlal Azərbaycan ədəbiyyatşunaslığına dair bir çox elmi-nəzəri əsərlərin, tənqidi məqalələrin müəllifidir. Füzulinin yaradıcılığı haqqında çox zəngin və irihəcmli «Füzuli sənətkarlığı» monoqrafiyasında böyük şairin sənəti və bir sənətkar kimi Azərbaycan ədəbiyyatında tutduğu yer, şairin bədii üslubu, elmi-fəlsəfi düşüncələri, əsərlərinin sənətkarlıq xüsusiyyətlərini araşdırır, tədqiq edir.

Uzun illər apardığı araşdırımalardan, Füzuli yaradıcılığı barədə görkəmli şəxsiyyətlərin fikirləri ilə yaxından tanış olduqdan sonra keçən əsrin 50-ci illərində Mir Cəlal yazırıdı:

«İndiyə qədər Vətənimizdə və onun xaricində Füzuli haqqında yazanlar, danışanlar, tədqiq edənlər, mülahizə yürüdənlər çox olsa da, onun dühasını ləyaqətlə təhlil, təyin edən mühüm bir elmi əsər yaradılmamışdır».

Füzulini təkcə Azərbaycan şairi deyil, həm də bütün bəşəriyyətin şairi kimi dəyərləndirən Mir Cəlal bu böyük sənətkarın yaradıcılığının məziyyətlərinin təhlilini apararkən haqlı olaraq bu fikirdədir ki, Füzuli sənətinin qüdrətini, «mayasını» təhlil və təyin etmək «bir nəfərin, bir elmi məktəbin, hətta bəlkə də bir elmi nəslin işi deyil».

Mir Cəlal isə bütövlükdə Füzulinin sənətkarlıq imkanlarını araşdırılmış, bir çox məsələlərin geniş, əhatəli təhlil və izahını vermişdir.

Füzulinin poeziyasının xüsusiyyətlərini araşdırarkən tədqiqatçı ilk növbədə şairin özünün şeir, sənət haqqında fikirlərini təhlilə cəlb edir. Onun «Divan»ının müqəddiməsindəki qeydləri və bədii əsərlərini araşdırır, bu qeydlər vasitəsilə də «şairin ədəbi baxışları haqqında fikir söyləməyə» imkan yarandığını bildirir. Apardığı araşdırmalar, müqayisələr, təhlillər əsasında Füzulinin «dövrünün ən böyük şairi olduğu kimi, həm də böyük alimi» olduğunu, dövrünün bütün elmlerinə dərindən yiyələndiyini və öz sənətinin, şairliyinin, yaradıcılığının mükəmməliyi üçün bu elmlərə yiyələndiyini qeyd edir: «Çünki Füzulinin şeirdən, söz sənətindən etdiyi ilk əsas tələblərdən biri elmdir, bilikdir, daha doğrusu, zəngin məzmundur. Şair gərək oxucuya bilik versin, əsər gərək oxucu kütlələrini silahlandırınsın, tərbiyələndirib, həyata, mübarizəyə hazırlasın».

Mir Cəlal sözün mənasına, mənbəyinə və əhəmiyyətinə şairin çox diqqət verdiyini, qüdrətli sənətkar düşüncəsinin süzgəcindən keçirildikdən sonra ölməz bir bədii əsərin meyarına çevrildiyini, az, lakin mənalı sözün müəllifinə ölməzlik bəxş etdiyini,

əksinə, sözün «sahibinin qüdrətini artırdığı kimi, uzun, mənasız söz sahibini hörmətdən də sala» biləcəyini diqqətə çatdırıldığını bildirir. Büyük sənətkarın söz haqqında söylədiyi qəzəlin məzmun, ideya gözəlliliklərinə diqqət yetirilir.

Onun «sənət duyğularının» səmimiliyi, təmizliyi, fikirlərinin «dərin»liyi və «doğru»luğu üzə çıxarılır və bunun yaradıcılığına güclü təsir etdiyini, ona görə də şeirlərinin məzmun və forma etibarı ilə «çox möhkəm vəhdətə» söykəndiyini, «sənətin elmi və doğru anlayışına» əsaslandığını, onun həm şair kimi, həm də nəzəri səviyyəsi etibarilə «ən yüksək mövqə tutan klassik şairlərimizdən» olduğunu bildirir.

Füzulinin əsərlərində yaradıcılıq məsələlərinə dair orijinal fikirləri də Mir Cəlalın diqqətindən yayılmır və bu fikirlərin bu gün də əhəmiyyətli olduğunu söyləyir. Onun bədii əsərin «forma və məzmun vəhdətinə aid maraqlı» fikirlərinə diqqəti cəlb edən tədqiqatçı bu fikirlərin «hətta son əsr ədəbiyyat və sənət alımlarının baxışlarına tamam uyğun» olduğu fikrindədir: «Füzuli şeirdə məzmun və mündəricənin həllədici olduğunu, bədii formanın mündəricəyə tabe olduğunu təsdiq edir. Onun fikrincə, sənətkar söz vasitəsilə qəlbin daxili aləmini açır, o aləmi bədii şəkildə ifadə edir. Məzmun etibarilə bir şey deməyən, varlığı, insanı və insan

hisslərinin surətini ifadə edə bilməyən əsər, əsər deyil». Füzulinin lirik yaradıcılığına dərindən bələd olan Mir Cəlal onu «Azərbaycan ədəbiyyatında lirikanın, doğma ana dilində yaranmış əsl lirik şeirin böyük banisi və ölməz dahisi» bilir. Onun qəzəllərini təkcə Azərbaycanda deyil, həm də bütün Şərqdə «lirik ədəbiyyatın ən yaxşı nümunələri» kimi dəyərləndirir.

Füzulinin qəzəl yaradıcılığını hərtərəfli şəkildə araşdırıran, tədqiq edən Mir Cəlal bu fikirdədir ki, «Füzuli öz qəzəllərində bütün keçmiş ədəbi irlərin nailiyyət və zənginliklərini inkişaf etdirmiş və öz dühası ilə Azərbaycanda lirik şeir sənətinin ən yüksək nümunələrini yaratmışdır». Onun lirikasını «hər şeydən əvvəl sevgi, məhəbbət lirikası, aşiqanə lirika» kimi qiymətləndirirə də, bu sevgi, məhəbbətin geniş məna daşıdığı, «çox insani hissleri əhatə» etdiyi fikrindədir: « Bu lirikanı yalnız qəlb ilə, yalnız bir subyektin öz aləmi ilə izah etmək mümkün olmaz və düz də olmaz. Çünkü bu lirika, obyektiv həyat hadisələrinin, ictimai həyatın şair qəlbində oyatdığı hiss, həyəcan və təsirlərdən başqa bir şey deyildir. Füzulinin ilham mənbəyi, onun zəngin mənəvi həyatı, dövrünün ictimai münasibətlərinə baxışı və əlaqəsidir».

Füzulinin aşiqanə qəzəlləri ilə yanaşı mövzu və məzmun cəhətdən müxtəlif olan qəzəlləri də çoxdur.

«Sırf fəlsəfi fikirlər ifadə edən», «obyektiv həyat hadisələrinə həsr edilən təsviri xarakterli» qəzəlləri olduğunu bildirən tədqiqatçı onun aşiqanə qəzəllərini «Füzulinin lirikasının canı» kimi dəyərləndirir.

Mir Cəlal Füzulinin yaradıcılığında bədbinliklə bağlı danışılan fikirləri də rədd edir. Bunların Füzulini yetərincə anlamadıqlarından irəli gəldiyini söyləyir. Füzulidəki kədəri «cahani kədər», zamanın zülmünü görən «həssas bir qəlb sahibinin, insanların ağır vəziyyətinə yanan hümanist bir insanın ağır kədəri» olduğunu, bununla belə bu kədərin şairi bədbinliyə apara bilmədiyini bildirir və onunla izah edir ki, «bədbin adam həyatdan əl üzər. Bədbin şair özünü bir heç sayar, sükut, kənar guşə və ölüm arzular. Füzulidə, əksinə, həyat eşqi, yaratmaq həvəsi, sənət qüruru tükənməzdır. Təhqir, sıxıntılar içərisində yaşayan bu böyük şairin ilham göyləri həmişə açıq, təbi isə həmişə qartal kimi qanad çalmaqda, sənət fəzasının dərinliklərini fəth etməkdə idi».

Füzulinin dil-üslub xüsusiyyətlərinin geniş təhlil və tədqiqini verən Mir Cəlal olmuşdur. O, böyük sənətkarın Azərbaycan dilində, öz ana dilində şeir yazmasını iftixar hissi ilə öz əsərlərində qeyd etdiyini göstərir. Füzulinin dilinin çətin olduğunu söyləyənlərə qarşı çıxır. Onun dil-üslub xüsusiyyətlərinə dərindən bələd olan tədqiqatçı bu fikirləri əsassız sayır.

Tədqiqatçının fikrincə, Füzulinin şeirlərində ərəb, fars kəlmələrinin «bolluğuna baxmayaraq» dili «öz quruluşu, sistemi, bədiiliyi, səlisliyi» etibarilə «anlaşıqlı, sadə»dır, «dilin təbiəti hər yerdə qorunur». Əsərlərində çox sadə şəkildə deyilən ifadələrin Azərbaycan dilini bilən hər kəsin tamamilə başa düşə biləcəyi fikrindədir. «Bəngü-badə» əsərinin əvvəlindən bir parça nümunə gətirir və bildirir ki. «burada ərəb və fars kəlmələri yox deyildir. Lakin bunlar elə bir asan, aydın mətndə işlədilmişdir ki, ayrılıqda kəlmənin mənasını bilməyənlər də mətndən seçə bilərlər. Buradakı «müdam», «müttəsil», «müyəssər» kimi sözlərə bugünkü şeirimizdə də rast gəlmək olar».

Tədqiqatçı şairin bədii dilinin zənginliyini, o dövrün formal tələblərini gözləməklə belə, «quruluş, tərkib etibarilə çox sadə, aydın, ahəngdar, əlvən» olduğunu, «çox yerdə canlı danışiq dili xüsusiyyətləri»nin gözləniləiyi, onun təkcə özündən əvvəlki klassik şeir dilinə, ədəbi dilə deyil, həm də «ən çox xalq dilinə əsaslan»dığını, «xalq dilinin bütün incəliklərini, zənginliklərini şeirində təcəssüm» etdirdiyini, «atalar sözlərindən, xalq məsəllərindən, xalq təbirlərindən» ustalıqla, çox sadə şəkildə istifadə etdiyini göstərir.

Tədqiqatçının fikrincə, onun əsərlərində elə dərin mənalı sözlər var ki, «onların birinci dəfə məhz Füzulinin vasitəsilə şeirə gətirildiyini düşünmək olar».

Füzulinin əsərlərində işlənən atalar sözlərini araşdırın tədqiqatçı müxtəlif fikirlər irəli sürür. O, bu fikirdədir ki, «ya Füzuli xalqda, canlı dildə olan hikmətli sözləri şeirə salıb daha da məşhurlaşdırılmışdır. Yaxud da əksinə, bu sözlər Füzuli tərəfindən yaradılmış, sonra xalq arasında yayılaraq zərbi-məsəl, atalar sözü halına gəlmişdir». «El ağızını tutmaq olmaz», «dünya işi qana qandır», «xəstə yastıqdan iyərənər», «qanlını qan tutar», «xəstəyə su vermək xeyir işdir» və s. kimi sözlərin «çoxu xalq dilində Füzuli şeirlərindən bir az fərqlidir. Ancaq əsas məzmun və fikir eynidir».

Mir Cəlal Füzuli şeirinin dərindən təhlilini verə bilmışdır. Onun çoxlarının təhlil edə bilmədiyi, üzə çıxarmaqda çətinlik çəkdiyi sənətkarlıq xüsusiyyətlərini əsl, istedadlı, qüdrətli bir ədəbiyyatşunas kimi açıb göstərmiş, dərin elmi-nəzəri təhlilini vermişdir. Füzuli yaradıcılığının kamil elmi tədqiqi Mir Cəlalin Füzuli yaradıcılığı ilə bağlı araşdırmalarındadır. Onun sənətkarlıq xüsusiyyətlərini açması, şərhi, tədqiqi, təhlili – bir füzulişunas kimi elmi nailiyyətləri göz önündədir. Mir Cəlal Füzuli yaradıcılığının elə sirli qatlarına baş

vurub, bir ədəbiyyatşunas kimi onun poetikasının təhlil və tədqiqatını aparmışdır ki, bu tədqiqatlar füzulişünaslığa misilsiz töhfələrdir. Azərbaycan, eləcə də dünya ədəbiyyatına misilsiz sənət nümunələri bəxş edən Füzulinin yaradıcılığı, onun bədii söz imkanları Mir Cəlal kimi böyük tədqiqatçılarımız, ədəbiyyatşunaslarımız tərəfindən tədqiqat obyekti kimi götürülmüşdür və bu sahədə Mir Cəlalin uğurları göz önündədir. Böyük səbirlə, təmkinlə, düşüncə ilə Füzuli yaradıcılığının belə geniş planda araşdırılması Mir Cəlalin- böyük sənətkarın qüdrətli yaradıcılığından, elmi potensialından irəli gəlir. Füzuli hər zaman ondan sonra gələn şairləri, mütəfəkkirləri düşündürmüştür, yüzlərlə şair onun ənənəsini davam etdirmiş, Füzuli məktəbindən yararlanmışlar. Tədqiqatçılar Füzuli yaradıcılığına müraciət etmiş, onun sənətkarlıq xüsusiyyətlərinin bu və ya digər tərəfinin izahını, şərhini verməyə çalışmışlar. Mir Cəlalin qazandığı müvəffəqiyyətlər füzulişünaslığın zirvəsidir. Ondan sonra yetişən hər bir füzulişunas üçün Mir Cəlal araşdırımları zəngin mənbədir. Ən qüdrətli şeirin nümunələrini yaradan Füzulinin kamil biliyi, nəzəri görüşləri tədqiqatçının diqqətindən yayılmamışdır. Sənətkarın bütün biliklərə yiylənməsini vacib sayan Füzulinin özünün elmə necə dərindən yiyləndiyini bilən Mir Cəlal ona

görə də Füzuli yaradıcılığının sənətkarlıq keyfiyyətlərini üzə çıxarmaq üçün onun «incə damarını» tuta bilmış və Füzuli sənətkarlığı ilə bağlı ən dəyərli, ən qiymətli fikirləri söyləmiş, onun zəngin yaradıcılığının şərhini, təhlilini, tədqiqini verə bilmişdir.

**Sevinc Qocayeva,
F.e.n.
(Bakı Dövlət Universiteti)**

MİR CƏLAL YARADICILIĞINDA QADIN OBRAZLARI

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli yazıçısı Mir Cəlal Paşayev, eyni zamanda, dövrünün tənindmiş alimi və böyük mütəfəkkiri olmuş, zəngin biliyi, maraqlı fəlsəfi və elmi düşüncələrilə seçilmiş, yüksək mənəviyyatı ilə xalqın hörmət və ehtiramını qazanmışdır.

Böyük söz ustaları hansı mövzuda yazmalarından asılı olmayaraq həmişə müəyyən fikirlərin və ideyaların təbliğatçılarıdır. Onların irəli sürdükləri müddəalar, söylədikləri mülahizələr əsas etibarilə fərdi yaradıcılıq fəaliyyətinin məhsulu sayılaraq insanların mənəvi kamilləşməsinə xidmət edir.

Mir Cəlal Paşayev bütün yaradıcılığı boyu insanların mənəvi məziyyətlərindən söz açmış, bəşəri problemlərin həlli ilə bağlı irəli sürdüyü fikir və ideyalar silsiləsilə bədii təfəkkürü zənginləşdirmişdir. Yazıcı yaratdığı obrazlar və təsvir etdiyi hadisələr vasitəsilə cəmiyyət, fərd və zamanla bağlı mülahizələrini bəşəriyyətə təqdim etmişdir. Bu obrazlar silsiləsində qadın surətlərinin özünəməxsus yeri vardır. Sona, Rübabə, Fatma, Mərcan nənə, Ağca ədibin bəşəriyyətə təqdim etdiyi müsbət qadın obrazlarıdır.

«Bir gəncin manifesti» romanının qəhrəmanlarından olan Sona həm insan, həm ana, həm də vətəndaş kimi oxucuda xoş təəssürat oyadır. Bu qadının oğluna olan məhəbbəti sonsuz olduğu kimi, vətəninə, xalqına olan sevgisi də hüdudsuzdur. O heç bir günahı olmadan həbs olunan sevimli oğlunu qurtarmaq üçün öz əllərilə toxuduğu, onun üçün çox əziz olan «Yusif-Züleyxa» xalçasını bazara satmağa aparır, lakin satmır. Bu qürurlu və qeyrətli Azərbaycan qadını oğlunun xilası naminə belə, Azərbaycan qızının toxuduğu Azərbaycan xalçasını yadelliyyə təslim etməyi öz vətəndaşlıq heysiyyətinə sığışdırı bilmir. «İtə ataram, yada satmaram» söyləyən Sona Mir Cəlal qələmi sayəsində öz mənəviyyatı ilə göylərə ucalır.

«Açıq kitab» romanının əsas qəhrəmanlarından biri də Rübəbədir. Rübəbə həm gözəl, həm də ağıllıdır. Zamanın nəbzini tutaraq elm və biliklərə can atan bu gənc qız həm də cəsurluğu ilə diqqəti cəlb edir. Haqsızlıq sırasında susmayan, məsləksiz və şərəfsiz insanlara ötkəm cavablar verən Rübəbə səmimiliyi ilə də seçilir.

Ədibin «Mərcan nənə» hekayəsində iki qadın obrazı olduqca təbii və real canlandırılmışdır. Mərcan nənə və onun gəlini. Hər ikisi müharibənin qanlı günlərinin canlı şahidi olan azərbaycanlı qadılardır. Mərcan nənə qoca olsa da, vətəninin ağır günlərində

insanlar üçün faydalı olmağa çalışır. O, müharibəyə nifrət edir, onu törədən qaniçənləri lənətləyir. Çünkü müharibə özü ilə fəlakət və göz yaşı gətirir, xalqın dincliyini əlindən alır. Mərcan nənə düşmənin atdığı bomba zərbəsindən asfaltın alışdığını gördükdə haray çəkərək insanları xəbərdar edir. Bununla da o daha bir fəlakətin qarşısını alır.

Mərcan nənənin düşmən hücumu zamanı dama düşən yanğın bombalarından ikisini söndürməyə, birini küçəyə atmağa nail olan gəlini cəbhədə vuruşan ərinin yolunu gözləyərək arxa cəbhədə vətən və xalq naminə fədakarlıq göstərən yüzlərlə qadınlardan birlidir. Müharibə illərində qadınlar ön cəbhədə də fəaliyyət göstərirdilər.

«Havalı adam» hekayəsində cəbhədə vuruşan Fərmanın nişanlısı Nabatın da şəfqət bacısı kimi müharibəyə getdiyindən danışılır. Əsərin əsas qəhrəmanı olan Havva xala cəbhədə vuruşan oğlu üçün darixan, nigaran olan bir ana, qonaqpərvər Azərbaycan qadınıdır. Onun ayıq-sayıqlığı nəticəsində alman casusu ifşa olunur.

Mir Cəlal yaradıcılığında maraqlı obrazlardan biri də «İnsanlıq fəlsəfəsi» hekayəsində qələmə alınan Ağca surətidir. Ağca mənəvi məziyyətlərilə bərabər zahiri baxımdan da məlahətli və cazibədardır. «İri ala gözləri», «qulac saçları», «şumal gərdəni» ilə hamını

özünə heyran etmişdir. Ağca əsərdə vəfali ömür-gün yoldaşı, övladı üçün yaşayan, onun sevincinə gülən, kədərinə ağlayan bir ana kimi təsvir olunmuşdur.

Beləliklə, Mir Cəlal Paşayevin yaradıcılığındaki qadın obrazları zahirən gözəl və kamallı olmaları ilə yanaşı, mənəvi keyfiyyətləri ilə də seçilirlər. Ana - qadın övladını dünyaya gətirərək onu boy-a-başa çatdırmaqla öz vəzifəsini bitmiş hesab etmir. Onun əsas borcu sevərək böyüdüyü övladlarını cəmiyyət üçün ləyaqətli bir vətəndaş kimi yetişdirməkdir. Qadınlar öz bilik və bacarıqları, ictimai fəaliyyətlərilə də bəşəriyyətə xidmət edirlər. Mənən saf olan ana cəmiyyətə gərəkli övladlar bəxş edə bilər. Mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərə malik Azərbaycan qadınının cəmiyyətdəki rolü Mir Cəlal yaradıcılığında real cizgilərlə əks olunmuşdur.

**Seyfəddin Eyvazov,
F.e.n.
(Naxçıvan Dövlət Universiteti)**

SADƏLİKLƏ MÜDRİKLİYİN VƏHDƏTİ

**www.kitabxana.net və YYSİB-nin
müştərək nəşri**

Müasir Azərbaycan oxucusu Mir Cəlalı alim kimi tanımazdan əvvəl yazılıçı kimi tanıyıb. Bu çox təbiidir. Hələ sovet dövründə nəinki Azərbaycan, hətta rus məktəblərində də “Bir gəncin manifesti” əsərindən məşhur “İtə ataram, yada satmaram” fəslinin tədrisi vətəndaş tərbiyəsinin ən yaxşı örnəyi hesab olunurdu.

Mir Cəlal Azərbaycan ədəbi aləmində yazılılığı və tənqidçi-ədəbiyyatşunaslığı uğurla birləşdirən müqtədir söz ustasıdır.

Hər bir sənətkarın əsərləri içərisində biri onun özünü daha çox ifadə edir – görkəmli yazılıçının çoxsaylı nəşr əsərləri içərisində altı dəfədən çox təkrar çap olunan “Bir gəncin manifesti” bu funksiyani şərəflə yerinə yetirir. Bu əsəri uşaqlan-böyüyə hamı oxuyub.

Mir Cəlal haqqında çox yazılıb və çox da yazılımalıdır, yeni rakurs dəyişən estetik dəyərlər dövründən uğurla çıxan dəyişməz estetik qayənin – xalq ruhunun tərcüməni Mir Cəlalı daha yaxından tanımağa xidmət edərdi.

Onun əsərlərində gördüyüümüz obrazların həyatda gördüyüümüz prototiplərdən bədii sözün ecaziyla seçilərək təqdim edilmiş olması (tipik şəraitdən götürülmüş tipik obraz) başqa bir məqamı da nişan

verir – həmin obrazlar ədəbiyyatdan da həyata qayıdır.

Mütəfəkkirlər iki cür olur – onlardan bəziləri zamanında başa düşülmür, bu zaman “Əsrinin öksüzüdür dahilər” formulu işə düşür. İkinci qisimləri isə xalqın içərisində zaman keçdikcə irəli çıxan hikmət sahibləridir. Mir Cəlal sadəliyində böyük şəxsiyyətlərin ikinci qismini görmək çətin deyildir. 1955-ci ildə çap olunmuş “Sadə hekayələr” bu dediklərimizin ən yaxşı örnəyidir. Zaman keçdikcə ən sadə formullarda böyük hikmətlər ifadə edildiyinin şahidi oluruq: yiğcam yazmağın sırrı, fikri dəqiq ifadə etmək... və s. Ədəbi aləmdə Mir Cəlal adı ilk növbədə ustاد nasır deməkdir. Buraya həm də böyük hekayənəvislik, həmçinin “Poçt qutusu”ndan çıxməq” ənənəsini yashada bilən sənət etalonu daxildir.

Mir Cəlal ədəbiyyatşunaslıqda yetərincə sayılan elm adamı olmuşdur. “Azərbaycanda ədəbi məktəblər” termininin özü bəs edirdi ki, gələcək konseptual elmi-tədqiqatların ciğiri açılsın. Füzuli şerinin poetik xüsusiyyətlərindən C.Məmmədquluzadə realizminə qədərki ədəbi məsafləni qət edə bilmək erudisiyası bu görkəmli sənət və elm adamının sözün geniş mənasında müəllimliyi idi. Haqlı olaraq Bakı Dövlət Universitetini bitirmiş bütöv bir nəsil Mir Cəlalın onların müəllimi olması faktını bir şərəf nişanı kimi daşıyırlar.

Oçerk və sənədli nəsrin cəmiyyətin tələbatına çevrildiyi bir vaxtda bir işin bir böyük hissəsini artıq o dövrdə yazılıçı və alim kimi kifayət qədər tanınmış Mir Cəlal Sumqayıtda – “Təzə şəhər”də görüb.

Sadəliklə müdrikliyi ehtiva edən görkəmli insa-nın müəllimlikdən başlanan yolu qəzetçilikdən də yan keçməmişdir. Bu da onun yaşadığı cəmiyyətin həqiqətən də formallaşmasına xidmət nümunəsi idi. Mir Cə-lalın ədəbi aləmdəki mövqeyini musiqidə Üzeyir Hacıbəyovla müqayisə etmək olar – hamının qəbul etdiyi insan, şəxsiyyət. Onun çoxsaylı təltifləri vardır. Amma xalq adamı olması yəqin ki, bu nurlu insanı daha yaxşı ifadə edərdi... Əsərlərinin təkcə mündəricəsi yox, adı da müəllifi yaxşı ifadə edir: “Sağlam yollarda”, “Xalqın ürək sözü”, “İnsanlıq fəlsəfəsi”, “Şəfəqdən qalxanlar”, “Ləyaqət” və s... Yazıcıının nəsr əsərləri haqq-həqiqət uğrunda mübarizənin ən yaxşı nümunəsidir. Təkcə “Dirilən adam”dakı Qədirin öz diriliyini sübut edə bilməməsi dövrünü realistcəsinə eks etdirən ən yaxşı bədii örnək idi.

Mir Cəlalın ustad mövqeyi imkan verirdi ki, bə-dii ədəbiyyatda dilin saflığı, ədəbi əlaqələr, ədəbiyya-tımızın gənc qüvvələri haqqında sanballı söz desin. 1973-cü ildə çapdan çıxmış “Klassiklər və müasirlər” kitabı bu istəyin göstəricisidir. Bir alim dəqiqliyi və yazılıçı yaddaşı ilə dilimizdə vətəndaşlıq qazanmış ya-

ziçi, şair sözünü təqdir edir. Ustad göstərirdi ki, sənətdə heç zaman məsələni həcm həll etmir.

Mir Cəlalın “Ədəbiyyatımızın gənc qüvvələri” məqaləsində bədii nəsrədə Sabir Əhmədov, Seyfəddin Abbasov, Emin Mahmudov, şeirdə Cabir Novruz, Ağacavad Əlizadə, Rüfət Axundov, Əli Kərinov, Sərdar Əsədov, Nəriman Həsənov, Xəlil Xəlilov kimi istedadlı gəncləri ədəbi aləmə təqdim edir. Sonradan məşhurlaşan bu yazıçı və şairlərin o zaman – Mir Cəlal müəllimin təqdimində hələ ədəbi təxəllüs'ləri yoxdur.

“Güldürə-güldürə düşündürən” Mir Cəlalı humor ustası kimi qiymətləndirənlər bu humorun həyatdan gəldiyinə də diqqət yetirirlər. Ədib hekayələrinin bir qisminə “həyat hekayələri” adı verir. “Dissertasiya”, “Özündən naxoş”, ”İclas qurusu”, ”Xarici naxoşluq” və onlarca belə hekayələri bizə tanış tiplərin qalereyasını təqdim edir.

Ustad sənətkar uşaqlar üçün “Dərs haqqında hekayələr” yazmış, Nizami mövzusunda “Babam kərpic kəsəndə” kiçikhəcmli əsərini də bu məqsədlə qələmə almışdır. Sənətkarın yaradıcılığı haqqında yürüdülən fikirlərdə haqlı olaraq qeyd edilir ki, “ədi-bin əsas bədii tədqiq və inikas obyekti, hər şeydən əvvəl insandır, onun mənəvi dünyası, fikri-hissi həyatı, mübarizə və fəaliyyətidir.” Xalq danışq dilindən bə-

dii əsərlərində bol-bol istifadə edən Mir Cəlal bədii dili ilə Mirzə Cəlil bədii dili arasında təbii assosiativlik duyulmaqdadır. Məmmədhəsən əminin naçalnik divanxanası qarşısında **şikayətini** xatırlayaq. Qədirin də öz halını bəyan edən **şikayəti** eyni uğursuzluqla nəticələnir.

Mirzə Cəlil, görünür, təbiətcə də Mir Cəlal müəllimə doğma olmuşdur. Buraya həm tədqiqat məsələsini, həm də ədəbi təcrübədəki, üslubdakı yaxınlığı, hətta sövq-təbii əsərlərə hopmuş humor hissini daxil etmək lazımlı gəlir.

Bugünkü ədəbi aləm sadəliyi və müdrikliyi, təmənnasızlığı və xeyirxahlığı böyük söz ustası, görkəmli alim Mir Cəlaldan öyrənməyə borcludur.

Ziyəddin Məhərrəmov,
Dosent
(Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəcilik Akademiyası)

ÜMUMXALQ MƏHƏBBƏTİNİ QAZANMIŞ BÖYÜK ALİM, GÖRKƏMLİ NASİR

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində adı hədsiz ehtiramla xatırlanan yaradıcı şəxsiyyətlərdən,

www.kitabxana.net və YYSİB-nin
müştərək nəşri

ömrünü-gününü xalqının maariflənməsinə həsr edən ziyalılardan səhbət düşəndə Mirzə Cəlil, Üzeyir Hacıbəyov, Abdulla Şaiq, Səməd Vurğum, Bəxtiyar Vahabzadə, İsmayıł Şıxlı kimi öz imzalarını sanballı ədəbi-bədii, publisist, elmi yaradıcılıq nümunələri ilə əbədiləşdirmiş çoxsaylı alim, pedaqoq, şair və yazıçılarımızın böyük bir ordusu göz önündə canlanır, onların həyatı, fəaliyyəti kino pərdəsini xatırladır. Tərcüməyi-hallarından uşaqlıq və məktəb illərindən yaddaşımıza hakim kəsilən məqamları əbədi olaraq unutmursan, qəlbimizdə yaşatdığınız sevgi duyğularını həmin insana qarşı məhəbbətimizin əzəmətliyi saymışıq. Belə şəxsiyyətlərdən biri, ümumxalq məhəbbəti qazanmış, müəlimlər müəllimi, adı və imzası vətənimizin hüdudlarından çox-çox uzaqlarda tanınan, təkrar nəşrləri ilə oxucuların ən çox sevdiyi masəüstü kitabların, elmi, bədii, publisistik əsərin, povest, očerk, hekayə və romanların, ali məktəblərin filologiya fakültələrinin tələbələri üçün yazılmış nəzəri dərsliklərin müəllifi Mir Cəlal Əli oğlu Paşayevdir.

Mir Cəlal Paşayev ədəbiyyat tariximizdə özünə-məxsus yaradıcılıq üslubu olan nadir sənətkarlardandır. Mir Cəlal Paşayevin həyatı, fəaliyyəti nəsillərə bir nümunədir.

Mir Cəlal “Bir gəncin manifesti” əsərində təsvir etdiyi surətlərin ictimai həyatda düşdükleri çıxılmaz

vəziyyəti, Baharın, Mərdanın acı taleyi, ailələrinin məşəqqətləi güzəranı, cəmiyyətin insanlara təlqin etdiyi ictimai bərabərsizliklərə mərdliklə sinə gərməyin nə demək olduğunu bədii təsvirlərlə oxucusuna çatdırın və yaratdığı obrazların psixoloji sarsıntılarından onları təsirləndirən, intizarda qoyan bu böyük sənətkar real hadisələri, yaşantıları, yanımızda, qonşuluğu muzda baş verənləri sanki qələmə almaqla öz oxucusunu qurmağa, yaratmağa, mübarizə aparmağa çağırır. Orta məktəb illərindən bu əsərin qəhrəmanlarının taleyinə biganə qalmayan oxucu elə bil ki, o müdhiş anları onlarla birgə yaşayır. Kasibçılıq görmüş, valideynlərini itirmiş, özündən böyük qardaş bacısının himayəsi ilə böyümüş, min bir əziyyətə qatlaşmış milyonlarla adamın taleyinə yazılmış çətinlikləri yaşayan yazıçı özünün tərcümeyi-halını sanki qələmə almışdır. Çətinliklərdə bərkiyən, formalaşan insanın keçdiyi həyat yolu böyük nümunəyə, əvəzsiz örnəyə çevrilir. Mir Cəlal müəllim pedaqoji fəaliyyəti də, elmi, bədii və nəzərə yaradıcılığı da öz mənbəyini belə həyatı nümunələrdən götürmüştür. Ona görə də Mir Cəlal müəlimin şagirdi olan, tələbəsi olan, onun rəhbərliyi altında çalışan, onun mənəvi keyfiyyətlərini özündə tərbiyə etmək istəyən hər bir sağlam düşüncəli insan həyatda ona bənzəməyə, onun kimi alicənab və təmənnasız olmağa, xalqını, Vətənini, dövlətini, dilini,

ədəbiyyatını, millətini və onun adət-ənənələrini sevməyə daha çox üstünlük verir.

“Füzulinin poetik xüsusiyyətləri”indən yazanda da, “Sağlam yollarda”, “Dirilən adam”, “Vətən yaraları”, “Yeni kəndin adamları”, “Yaşıdlarım”, “İnsanlıq fəlsəfəsi”, “Ləyaqət”, “Şəfəq dən qalxanlar”, “Yolumuz hayanadır”, “Dağlar dilə gəldi” kimi əsərlərdə də sənətkar qarşısında zamanın qoyduğu vəzifələrin ictimai baxımdan əməli həllinin bədii ifadəsi geniş oxucu kütləsinə diqtə olunur.

Görkəmli ədib ənənəyə varisliyi yaşatmaq üçün özündən əvvəl yaşayıb-yaratmış ədəbi simaların yolunu novatorluqla davam etdirmiş, sənətə, elmə baxışlarında həm sələflərinin ideya istiqamətinə sadıq qalmış, onu dövrün tələbləri baximından zənginləşdirmiş, həm də xələflərinin yaradıcılığında ədəbiyyatşunaşığın mütərəqqi metodlarından bacarıqla istifadəyə xüsusi diqqət yetirmələrini əsas götürmüştür. Bədii təsvir və ifadə vasitələrindən, xalq dilindən, söz yaradıcılığından, elmi və bədii dilin üslubi xüsusiyyətlərindən necə istifadə etməyin nəzəri cəhətlərinə böyük əhəmiyyət vermişdir.

Mir Cəlal müəllimin haqqında yazılıları oxuyan, deyilənlər və danışılanları eşidənlər onun yüksək mənəvi keyfiyyətlərini, həyata baxışını, sadəliyini, humanistliyini, tələbələri ilə şəxsi ünsiyyətini, onlara

qarşı gösterdiyi qayğıkeşliyini, həssaslığını bir etalon kimi qəbul edirlər.

**Lalə Əlizadə,
dosent
(Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti)**

MİR CƏLAL PAŞAYEVİN TƏDQİQATINDA FÜZULİ ALLEQORİYASI

Azərbaycanın XX əsr elmi-ədəbi fikir tarixində xidmətləri olan görkəmli insanların sırasında Mir Cəlal Paşayevin öz yeri, sanbalı və hörməti bəllidir. Mir

Cəlalın elmi-ədəbi və pedaqoji-fəaliyyəti vəhdətdə, biri digərini tamamlamışdır. Bəlkə elə bu cəhətdəndir ki, ilk gənclik illərindən onun bədii əsərlərindən ibrət-lənərək, sonra ali məktəbdə oxuduğu mühazirələri ilə filologiyanın sırlarına yiyələnib klassiklərimizin, dahi Füzulimizin poeziya aləminə pərvazlanmaq mənim də nəsibim olmuşdur. Cəsarətlə deyə bilərəm ki, Mir Cəlal Paşayevin çox zəngin ədəbi irsi, elmi tədqiqatı bütövlükdə götürülərsə, «Füzuli sənətkarlığı» onun şah əsəri, konfransın adına müvafiq deyilsə, hər zamanın, bütün dövrlərin sözü kimi dəyərləndirilə bilər. Mir Cəlal Paşayevin yazılılığı ilə alimliyi və müəllimliyi bu gün zamanın tələbi ilə üst-üstə düşdüründəndir ki, 35 il bundan əvvəl «Füzulinin məhəbbət lirikası» mövzusunda işlədiyim diplom işinin elmi rəhbəri olmuş insanın Füzuliyə dair yazdığı sanballı tədqiqatı haqqında danışmağa hüner göstərirəm.

«Füzuli yaradıcılığında allegoriya» mövzusundakı namizədlik dissertasiyasında müraciət etdiyim elmi tədqiqat əsərləri arasında Mir Cəlalin «Füzuli sənətkarlığı» kitabının öz yeri vardır. Axı dahi şairimizin dərin və zəngin ədəbi irsində az işlənmiş, çətin və ziddiyətli sahələrdən olan allegoriya problematikasına ilk elmi baxış məhz bu kitabda yer almış «Füzulidə allegoriya» bəhsidir. Füzulinin allegoriya yaradıcılığının səciyyəvi cəhətlərini ortaya çıxaran alim yazındır:

«Alleqoriyanı ya satira və ya uşaq ədəbiyyatı ad-landırmaq, orada yalnız tənqid, ya didaktika axtarmaq səhv olardı. Böyük sənətkarların alleqoriyaya müraciəti yalnız bununla yox, başqa daha vacib, daha möhkəm bir zərurət və şərt ilə izah olunur. Bu sənətkar oxucudan əvvəl inikas olunan həyatın özünü varlıqdakı mürəkkəbliyin sənətkar tərəfindən əhatəsi zərurətini nəzərə almışdır. Onlar mürəkkəbliyi eks etdirmək üçün varlığın özündən münasib real süjetlər, münaqişələr, surətlər, müqayisələr, məcazlar almağa səy etmişlər.

Füzuli də Şərqiñ və Qərbin dahi sənətkarları kimi alleqoriyadan məhz bu məqsədlər üçün istifadə etmişlər». (Bax: «Füzuli sənətkarlığı» Bakı, 1994, II nəşr, səh.223).

Füzulidə alleqoriya problematikasını anlatmaq üçün Mir Cəlal ilk növbədə alleqoriyanın özünün bir anlayış kimi mahiyətini, onun ədəbiyyatşunaslıq mövqeyindən nəzəri cəhətlərini ortaya qoyub, ondan sonra mətləbə keçir. Dahi şairin yaradıcılığında alleqoriyanın mövqe fəallığını, bədii-estetik, əxlaqi-tərbiyəvi dəyərini açaraq əslində bu səpkidə yazılmış əsərlərin gərəkliliyini, dərin ictimai sosial fəlsəfi-ürfani xarakter daşıdığını bizlərə izah və təhlilə çalışmışdır. Alleqoriyalar sırasında M.Cəlalın xüsusi yer ayırib təhlilə cəlb etdiyi əsər «Həft cam» («Saqinamə») po-

emasıdır. Poemanın vəzn, qafiyə sistemi, dil üslub keyfiyyətləri tərcümə məsələləri ilə bağlı ətraflı fikir və mülahizələri elmi olduğu qədər də aydın və maraqlı, sadə bir dildə təqdim olunmuşdur. Füzulinin gizli sözünü, alleqoriyanın məcazi-metaforik quruluşunu və deyim tərzini anlamaq və ya mənimsəməkdən ötrü sözü gedən əsər son dərəcə əhəmiyyətli və gərəklidir. Məlumdur ki, «Saqinamə» M.Füzulinin ümman yaradıcılığında həm ideyası, həm bədii kompozisiyası, həm də poetik ruhu baxımından ziddiyyətli və çətin anlaşılan əsərdir. Burada elmi fikirlər və qənaətlər toqquşur, gərgin polemika və inandırıcı dəlillər gərək olur. Əsərdəki Saqi, Mey, Piri- Muğan, Musiqi, musiqi alətləri və nəhayət Mütrib kimi məlum real və abstrakt anlayışlar haqqında mötəbər söz sahibi kimi çıxış edərək Mir Cəlal öz oxucusunu buna inandırmağa səy göstərmişdir. Mir Cəlal Paşayev ruhən realist olduğundan, həyat həqiqətlərinə açıq gözlə baxlığındandır ki, bu elmi-ürfani, bədii-estetik xarakterli əsərin dünyəvi ruhunu, bəşəriliyini görə bilmüşdür. Poemada mistik, təsəvvüfü, sırf ilahi olmayan, əsasən real- maddi, insani həqiqətlərin və gerçəklikləri istək və arzuların tərənnüm olunduğunu sübuta yetirməyə çalışmışdır. Son olaraq alimin bir fikrini xatırlatmaq istərdim: «Füzuli sənətinin qüdrətini, miqyasını, mə-

ziyyətlərini təhlil və təyin etmək bir nəfərin, bir elmi məktəbin, hətta bəlkə də bir elmi nəslin işi deyildir».

Böyük alimimiz professor Mir Cəlalın fikrinə heç nə əlavə etmədən yazıcının bu sahədə gördüyü işin füzulişünaslıqda həqiqətən böyük hadisə və müəyyən bir nəslin uğuru kimi öz əhəmiyyətini itirmədiyini söyləmək istərdim.

Lalə Əfəndiyeva,

F.e.n.

(Bakı Dövlət Universiteti)

M.F.AXUNDZADƏNİN YARADICILIĞI RUS ƏDƏBİ TƏNQİDİNDƏ

Hər bir milli ədəbiyyatda yüzlərlə yazıçılar arasından öz xalqının ədəbiyyatının inkişafında dönüş etmiş tək-tək yazıçıları seçib göstərmək olar ki, onla-

**www.kitabxana.net və YYSİB-nin
müştərək nəşri**

rın yaradıcılığı xalqın ədəbiyyatının yeni bir mərhələsini təşkil edir. Azərbaycan ədəbiyyatının belə görkəmli simalarından biri də Mirzə Fətəli Axundzadədir.

Bütün Yaxın Şərqi və o cümlədən Azərbaycan ədəbiyyatında dramaturgiyanın banisi, görkəmli maarifpərvər yazıçı M.F.Axundzadə həm də ədəbiyyatımızda ilk tənqidçi kimi şöhrət qazanmışdır. Onun ədəbi-tənqididə yaradıcılığında bir sıra ədəbi-estetik problemlər geniş və obyektiv şəkildə işıqlandırılmış, müasir dövr üçün aktual problemlər ön plana çəkilmişdir. İstər bədii, istərsə də tənqididə yaradıcılığında toxunduğu bəşəri problemlər, qabaqcıl ideyalar onu dövrünün ədəbi-ictimai mühitinin tanınmış adamlarından birinə çevirmişdir. Hələ sağlığında onun yaradıcılığı rus və Avropa ədəbiyyatşunas və tənqidçilərinin diqqətini cəlb etmişdir.

Yazıcının ədəbi-bədii irsi rus tənqidçiləri tərəfindən də müxtəlif aspektlərdən işıqlandırılmışdır. Yazıcının yaradıcılığı, şəxsiyyəti, fəlsəfi görüşləri də tənqidin nəzərindən kənardə qalmamışdır. Onun yaradıcılığı rus ziyahları və tənqidçilərinin diqqətini, xüsusən, «Puşkinin ölümünə Şərqi poeması» ilə bağlı olaraq, daha çox cəlb etmişdir. Məhz bu əsəri ilə görkəmli mütəfəkkir və ədib Axundzadə rus ədəbi mühitinin diqqətini cəlb etmiş, onun yaradıcılığı və şəxsiyyəti

rus ziyahlarının maraq obyektinə çevrilmişdir. XX əsrin ortalarından isə dramaturqun yaradıcılığına bir sıra rus ədəbi-tənqidçiləri yenidən müraciət etmişlər. Ancaq rus tənqidçilərinin eksəriyyəti bu mövzuya da-hi rus şairi Aleksandr Sergeyeviç Puşkinin yaradıcılığından danişarkən, yaradıcılığının bütün xalqların nümayəndələrinin diqqətini cəlb etməsini göstərmək üçün daha çox toxunmuşlar və poemanın bədii dəyərləri üzərində o qədər də diqqətlə dayanmamışlar. Bu-na baxmayaraq, bilavasitə Axundzadənin yaradıcılığına həsr edilmiş araşdırmlar da az deyil. Bu cəhət-dən, rus tənqidçilərindən L.İ.Klimoviç, İ.Braginski, D.Komissapov, İ.Luppol, N.Kotlyarevski, P.İ.Petrovun görkəmli Azərbaycan dramaturqu və mütəfəkkirinin yaradıcılığına verdikləri qiyməti qeyd etmək yerinə düşər.

1938-ci ildə A.M.Qorki adına dünya ədəbiyyatı institutunun direktoru İ.Luppol «Mirzə Fətəli Axundovun yaradıcılığının tarixi əhəmiyyəti» adlı geniş məqaləsində onun yaradıcılığına həqiqətən yüksək qiymət vermiş, Axundovun Azərbaycan ədəbiyyatında tutduğu yeri rus ədəbiyyatında Puşkin, italyan ədəbiyyatında Dante, Petrarka, Bokkaçço, ingilis ədəbiyyatında Şekspir, fransız ədəbiyyatında Rable, Volter, alman ədəbiyyatında Höte, Şillerin tutduğu mövqe ilə eyni səviyyədə göstərmişdir. Müəllif bunun

səbəbini də məhz bu simaların öz doğma ədəbiyyatlarında yeni yol açmaları ilə əsaslandırır.

İlk növbədə, Axundovun dilinin sadəliyi, xalq danışq üslubunu dram əsərlərinə gətirməsi ilə onun əsl Azərbaycan ədəbi dilini yaratmasından danışan məqalə müəllifi bundan sonra ədəbiyyata verilən digər tələblərin də dramaturqun yaradıcılığında necə əks olunmasını izləyir. Axundzadə ədəbiyyatımıza yeni növ – dramla yanaşı, yeni mövzu və ideyalar da gətirmişdir. Mütləqiyət üsuli – idarəsinin, dini fanatizm və cəhalətin, hiyləgərlik və firıldaqçılığın, avamlığın tənqidini, qadın hüquqsuzluğunu problemi ilk dəfə məhz onun yaradıcılığında geniş şəkildə qoyulmuş və milli zəmində həll edilmişdir. İ.Luppol da bu cəhətlərə xüsusi diqqət yetirir: «Birincisi, M.F.Axundov dini fanatizmdən, məmurların rüşvətxorluğundan, məhkəmə özbaşınalığından hakimiyyəti əldə saxlamaq vəsитəsi kimi istifadə edən siyasi sistemin bütün sahələrini kəskin tənqid atəşinə tutaraq ifşa edir... İkincisi, M.F.Axundov fanatizm və cəhalət içinde boğulan cəmiyyətin əxlaq normalarını və naqışlıklarını üzə çıxararaq qamçılıyır: mülkədar və bəylərin nadanlığı, riyakar din xadimlərinin firıldaqçılığı, tacirlərin xəsislik və tamahkarlığı, yoxsulların ətalət və avamlığı onun tənqid hədəfləridir».

Bunlar hamısı Axundzadənin həm dram əsərlərində, həm də «Aldanmış kəvəkib» povestində əks olunmuşdur. Məqalə müəllifi də bu mənfi tiplərə qarşı qoyulmuş obrazlardan söz açır və eyni zamanda onu da vurgulayır ki, bu problemlər həm də onun fəlsəfi görüşlərində öz əksini tapmışdır.

Məqalənin maraqlı cəhətlərindən biri budur ki, Axundzadənin yaradıcılığının tarixi əhəmiyyəti dünya ədəbiyyatı kontekstində araşdırılır, onun qaldırıldığı problemlərin digər xalqların ədəbiyyatında və məhz bu yolla əks etdirilməsi və bunun əsl düzgün yol olduğu göstərilir. Bu yolla İ.Luppol Azərbaycanın görkəmli dramaturqu, mütəfəkkir yazıcısını dünya ədəbiyyatının korifeyləri ilə bir sırada göstərir.

Bu müəlliflər arasında rus şərqşünası L.İ.Klimoviç Axundzadənin yaradıcılığına daha ardıcıl şəkildə müraciət etmişdir. Onun «Mirzə Fətəli Axundov və onun yaradıcılığı», «Sovet ədəbiyyatşunaslığının ümdə məsələləri», «Realizm carçası», «Azərbaycanın görkəmli mütəfəkkirləri» adlı əsərlərində ədibin sənətkarlığı yüksək bədii dəyərini almış, bu əsərlərin bəşəri problemləri işıqlandırması və eyni zamanda, milli zəmində yazılıması xüsusi vurgulanmışdır. O da digər müəlliflər kimi, dramaturqun dünyagörüşünün formallaşmasında M.Ş.Vazehin və Tiflis ədəbi mühitinin rolunu göstərir. Klimoviç

Axundzadənin bütün ədəbi fəaliyyətini nəzərdən keçi-rərək xalqını maarifləndirmək yolundakı maneələr-dən birinin də ərifba olduğunu dərk edərək bu yolda apardığı mübarizə və qarşılaştığı çətinliklərin o zaman üçün təbii olan səbəblərini də göstərir. «Aldan-mış kəvəkib» povestini «siyasi cəhətdən ən kəskin əsərlərdən biri», «müəllifin ictimai-siyasi ideallarını ifadə edən əsər» adlandırır. Eyni zamanda, bu görüşlərinin «Kəmalüddövlə məktubları»nda da öz ifadə-sini tapdığını qeyd edir.

Axundzadənin realist bədii irlisinin aparıcı möv-zularını sadalayan Klimoviç də digər tənqidçilər kimi, onun öz milli köklərindən ayrılmadığını, hətta yeri gəldikdə şifahi xalq ədəbiyyatına müraciət etdiyini gö-stərir. Müəllif məhz Axundzadənin ilk dəfə səhnə əsərinə qadın obrazlarını gətirməsini önəmli hal kimi vurgulayır. Qadın hüquqsuzluğu (Pərzad), öz ailə səadəti üçün «mübarizə aparan» qadınların sadəlövh-lüyü (Şərəfnisə və Şəhrəbanu) və səmimiyyətinin (Sona xanım, Tükəz) bu əsərlərdəki canlılığı və həyatiliyi rus tənqidçisinin nəzərindən yayanmamışdır.

Ancaq Klimoviçin bu məqalələri XX əsrin 30-40-cı illərində yazıldığına görə bunlarda şəxsiyyətə pərə-stiş dövrü və kommunist partiyasının əsas ideologiya-sının tələblərinə cavab ruhu duyulmaqdadır. Hətta o, bu mövqedən çıxış edərkən bəzən ifrata varır. Bunları

dövrün təsiri ilə yaranmış yanlış fikirlər kimi qəbul edərək göstərmək lazımdır ki, Klimoviç Axundzadənin yaradıcılığına yüksək qiymət vermişdir.

Klimoviç Axundzadənin əsərlərinin yüksək bədii dəyərinin və əhəmiyyətinin sübutu kimi onun bütün Avropa ədəbi mühitində şöhrət tapması, rus dilinə tərcümə edilməsi və rus dilli səhnələrdə tamaşaşa qoyulması faktlarını göstərir. O etiraf edir ki, hələ sağlığında Axundzadənin yaradıcılığı rus və Avropa ədəbi-ictimai mühitində, Şərqi xalqlarının ədəbiyyatı və mədəniyyəti tarixində qeyri-adi, görünməmiş bir hadisə kimi qiymətləndirilmişdir.

Yuxarıda adlarını çəkdiyimiz müəlliflərdən B.L.Kandel də «M.F.Axundovun komedyalarının alman dilinə ilk tərcüməsi» adlı məqaləsində bu məsələni – Axundzadənin əsərlərinin öz sağlığında bir sıra Avropa dillərinə tərcüməsini işıqlandırılmışdır.

Beləliklə, nəzərdən keçirdiyimiz bu tədqiqatlar bir daha sübut edir ki, görkəmli Azərbaycan mütəfəkkirinin əsərləri vətən hüdudlarını aşmış və dünya klassikləri sırasında özünə layiqli yer tutmuşdur.

**Aftandil Ağbabə,
F.e.n.
(Sumqayıt Dövlət Universiteti)**

«BİR GƏNCİN MANİFESTİ» ROMANINDA FOLKLOR MOTİVLƏRİ

Mir Cəlal bütün ədəbi fəaliyyəti boyu xalq yaradıcılığından, folklorun tükənməz xəzinəsindən sənətkarlıqla bəhrələnmişdir. «Bir gəncin manifesti» romanına qısa bir nəzər yetirsək, yazıcının şifahi xalq ədəbiyyatı ilə nə qədər sıx bağlı olduğunu bir daha aydın görmək olar. Büyük və dərin sosial mətləblər, xalqımızın keçdiyi ağrılı-acılı günlər, onun adət-

ənənələri, məişət tərzi və s. milli-etnik yaddaşın obrazlı ifadəsində güclü təsir oyadır.

On doqquz fəsildən ibarət olan bu romanın «Xalqın səsi», «Qürbət», «Həqiqət müsafiri», «Üçaçılan», «Məktub» və s. fəsillərində müəllif bir sıra atalar sözləri və bayatılardan epiqraf kimi istifadə etmişdir. Yazıcı bu epiqrafları elə ustalıqla seçmişdir ki, fəslin ideya-məzmun mündəricisinin başlıca səciyyəsi həmin epiqraflarda daha dolğun ifadə olunmuşdur. «Məktub» adlanan on ikinci fəsildə Sonanın mənəvi iztirablarını, oğul dərdini, daxili həyəcanlarını bir xalq bayatisında açıb göstərmişdir:

Analar yanar ağlar,
Dərdini sanar ağlar,
Dönər göy göyərçinə,
Yollara qonar ağlar.

Xalqımızın ilkin ibtidai görüşləri, etnopsixoloji düşüncə tərzi, müxtəlif ritualların təsviri Mir Cəlalın poetik təfəkkürünün və gen yaddaşının vəhdətində öz ifadəsini tapır. Xüsusilə Sona, Bahar, Mərdan və başqa obrazlarla bağlı bir sıra epizodlar bu baxımdan çox maraq doğurur. Romanın bir yerində Baharın yuxusundan, bu yuxunu anasına danışmasından söhbət açılır. Məlumdur ki, Azərbaycan xalqının mifik düşüncə sistemində yuxuların yozulması əski inam və

etiqadlar, səma cisimləri, təbiətin müxtəlif varlıqları və s. əsasında gerçək həyatla əlaqələndirilir. Baharın yuxusunu diqqətlə dinləyən anasının bu yuxunu yozması xalqımızın etnopsixoloji təsəvvürlərinin, ibtidai görüşlərinin, səmimi duyğularının poetik ifadəsi kimi diqqəti cəlb edir. Sona Bahara deyir: «Axar suya daniş, bala, Allah xeyir eləsin! Quş-muştuluq, at-ucaliq, kitab-nağıldır. Yuxun çin olsun, bala! Xoş xəbər alacaqsan, qardaşın gələcək, ağ günə çıxacaqsan!»

Sonanın bu sözləri müdrik bir Azərbaycan qadınının daxili zənginliyini, onun etno-milli yaddaşının yaşarlığını və əhatə çevrəsinin genişliyini göstərir. Ümumiyyətlə, Sona obrazı yalnız Mir Cəlalin yaradıcılığında deyil, Azərbaycan ədəbiyyatında ən milli, fədakar ana obrazlarından biridir.

«Sonanın cavabı» fəslində bir Azərbaycan qadını kimi onun daxili-mənəvi əzəməti, milli mənliyi, soykökünə, doğma el-obasına bağlılığı, yadellilərə nifrəti bütün dolğunluğu ilə özünü biruzə verir. Uzun illər sevə-sevə qoruyub oğlu Mərdanın toyuna saxladığı «Yusif-Züleyxa» xalçasını ehtiyac ucundan satmağa aparan Sona bu ağır məqamda öz qürurunu sindirmir. İşgalçi ingilisin və onun ətrafında fırlanan manqurt tacirin bütün təkid və təkliflərinə baxmayaraq, Sona bu xalçanı ona satmır. «İtə ataram, yada satmaram!» atalar sözü ilə Azərbaycan qadını doğma xalqı-

na sonsuz məhəbbətini, yadelli yağılara qarşı nifrəti və qəzəbini ifadə edir. Sona savadsız olsa da, ingilislərin Azərbaycana xeyirxah niyyətlə gəlmədiklərini duyur, onlara qarşı kin və nifrətini, kəskin etirazını açıq şəkildə bildirməkdən çəkinmır.

«Gecənin hökmü» fəslində Mir Cəlal Sonanın həm bir ana kimi çəkdiyi müsibətləri, həm də onun daxili-mənəvi qürurunu, yüksək heysiyyətini sənətkarlıqla qələmə alır. Bu təsvirlərdə canlı xalq dilindən ustalıqla bəhrələnən yazıçı xalqımızın milli adət-ənənələrini, etnoqrafik cizgiləri ən kiçik detallarına qədər yaratmağı nəzərdən qaçırmir. Məlumdur ki, Azərbaycan xalqının milli möişətində xına yaxmaq, gözmuncuğu taxmaq və s. müəyyən mərasimlərlə bağlıdır. Sona Baharin tutduğu ceyranın zorla ingilisə verilməsi tələbini eşidəndə «Mən Sona deyiləm, əgər bu ceyrana ingilisin əli dəyə» - deyərək vaxt qazanmaq üçün yüzbaşıya öz təklifini bildirir: «Bircə gecə mənə möhlət ver, qəşəngcə xına yaxım. Boynundan qırmızı qotaz asım. Elə bəzəyim, elə bəzəyim gəlin kimi! Boynuna da bir gözmuncuğu!»

Bu, quru bir dekorativ təsvir deyil, doğma xalqının etnoqrafiyasını, onun milli-mənəvi dəyərlərini dərindən bilən bir sənətkarın gen yaddaşının bədii ifadəsi, millətinə bəslədiyi tükənməz məhəbbətin bariz təzahürüdür.

Xalqımızın ilkin təsəvvürlərində xeyir və şər qüvvələrlə bağlı yaratdığı alqış və qarğışlar, andlar, yalvarışlar və s. Mir Cəlalın qələmində etnokulturoloji məzmununun dərinliyi, semantik funksiyasının dolğunluğu ilə diqqəti cəlb edir. «Azərbaycan xalqının mənəvi zənginliyini, əxlaqi kamilliyini göstərən» bu folklor örnəkləri romanda hadisə və əhvalatların məzmununa, obrazların, bədii predmetin təbiətinə uyğun olaraq ifadə etdiyi semantikanı daha da genişləndirir. «Allah sizi darda qoymasın», «can sənin, can Bahar əmanəti», «əlinə dönüm», «çörək tutsun gözünüzü», «dilin lal olsun», «xeyirə çağırmayacaqlar şərə düşmüşlər», «görüm atan səni yanına çəksin» və s. örnəklər yazıcının şifahi xalq ədəbiyyatından sənətkarlıqla istifadə etdiyini göstərir.

«Yusif-Züleyxa» xalçasını əzizləyərək Sonanın ürəyində niyyət tutması (arzum var, muradım var), Mürsəllə Baharın çöldə aşiq oynamaları, evində «Süleyman dəsgahı açan» Hacı İbrahimxəlilin qonaqlıq səhnəsinin təsviri və bir sıra başqa epizodlar etnoqrafik görüntülərin bolluğu, milli məişət cizgilərinin əlvanlığı ilə yadda qalır.

«Bir gəncin manifesti» romanı haqqındaki bu yiğcam və qısa qeydlər bir daha göstərir ki, Mir Cəlal Azərbaycan xalqının etno-milli yaddaşına, adət-ənənələrinə, etnoqrafiyasına, bir sözlə, milli məişətinə

yaxından bələd olan bir sənətkardır. Bu da görkəmli yazıçının əsərlərinin yaşarlığını, məzmun və məna dərinliyini, forma gözəlliyini təmin edən başlıca amillər-dəndir.

**Aypara Behbudova,
F.e.n.
(Naxçıvan Dövlət Universiteti)**

MİR CƏLALIN SATİRİK HEKAYƏLƏRİNİN İDEYA-BƏDİİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Mir Cəlal mahir hekayə ustası kimi şöhrət qazanmış və dəyərli bədii nümunələri ilə ədəbiyyatımızı zənginləşdirmiştir.

Mir Cəlalın hekayələrinin janr xüsusiyyətləri, mövzu və surətlər aləmi rəngarəngdir. Burada həyatın müxtəlif sahələrindən götürülmüş maraqlı mövzular, əxlaqi-tərbiyəvi məsələlər, ailə-məişət motivləri, adi görünən əhvalatlar, dərin mənalı mətləblər, lirik,

dramatik və satirik məzmunlu hadisələr öz əksini tapmışdır. Yazıcı yeniliyə yol açmağın, hadisə və insanlara münasibət bildirməyin mühüm bir vasitəsi kimi satiradan bacarıqla istifadə etmişdir. Mir Cəlalin hekayələrinə insanı dərindən təsirləndirən, düşündürən güclü bir humor, satira hakimdir. Yumoristik bədii təfəkkürün imkanlarına bir sənətkar kimi dərindən iyılaşdıyi üçün onun incə humorla yoğrulmuş müxtəsər əsərlərində ciddi, mürəkkəb hadisələr çox asanlıqla bədii həllini tapa bilir. Hətta bəzən miniatür həcmində işlənmiş hekayələrdə də ədib həyatımızın inkişaf sürəti ilə ayaqlaşa bilməyənlərə, vətəndaş kimi vəzifəsinin ictimai mahiyyətini anlamayanlara böyük ustalıqla gülür. Şübhəsiz, onun yumoristik, satirik gülüşü məzmun və mahiyyəti etibarilə «Molla Nəsrəddin» gülüşünün sadəcə təkrarı deyildir. İstismarçı cəmiyyətin eybini açıb göstərən, onu amansızcasına qamçılıyan, inkar və rədd edən C.Məmmədquluzadə və Sabir gülüşü məzmunca kədərli bir gülüsdürsə, Mir Cəlalin gülüşü köhnə dünyanın bütün əsarət formalarından xilas olmuş, məzmun və mahiyyət etibarilə mübariz, nikbin xarakterli bir gülüsdür.

«Bütün Azərbaycan hekayəçiləri Mirzə Cəlilin «Poçt qutusu»ndan çıxıb» söyləyən Mir Cəlal gənclik illərindən C.Məmmədquluzadənin əsərlərini sevə–sevə oxumuş, ümumiyyətlə, rus və dünya ədəbiyyatının

nailiyyətlərinə yaxından bələdçilik onun sənətkar kimi təkmilləşməsinə, üslubca yetkinləşməsinə böyük təsir göstərmişdir.

Mir Cəlalın həm ciddi səpgidə yazılmış hekayələrində, həm də satirik hekayələrində insana dərin məhəbbət, onun şəxsiyyətini, ləyaqətini yüksək qiymətləndirmək əsas meyardır. Lakin müəllif insan təbiətinin zahirən xoşagələn cəhətlərinə bağlanıb qalmır, onun daxili dünyasına diqqət edir. Həm də insan təbiətindəki hər bir qüsürün yanından saymazyana keçmir, etinasızlıq göstərmir. Fikrimizi dəqiqləşdirmək üçün yazıcının «Qonaqpərvər» hekayəsinə diqqət edək. Əsərdə yaziçi əsl milli adət olan qonarpərvərliliklə, saxta qonaqpərvərliyin fərqini aşkara çıxarmışdır. Onun fikrincə, qonarpərvərlilikdə də bir ölçü olmalıdır. Nəsib kişi kimi əliaçıqlıq, kor-koranə səxavət ailəni xoşbəxtlikdən məhrum edər.

Bu səpgidə yazdığı hekayələrində müəllifin sənətkarlığı ondadır ki, təsvir etdiyi əhvalatın gedişinə müdaxilə etmir, nəsihət vermir, nəticəni oxucunun öhdəsinə buraxır.

Mir Cəlalın istedadı çoxcəhətlidir, yaradıcılığında mövzu məhdudluğu yoxdur. Çünkü o, həyatın ayrı-ayrı sahələrində müxtəlif mövzular seçib işləməyi bacaran sənətkardır. Ədibin «Subaylıq fəlsəfəsi» hekayəsində mənəvi - əxlaqi bir problem, iki mənfi surə-

tin mükaliməsi satirik və lirik motivlərlə zəngin süjet daxilində sadə bir həyat həqiqəti fəlsəfi və bədii incəliklə mənalandırılır. Bu «filosoflar», subaylığı özlərinin əsl «həyat fəlsəfəsi» sayırlar. Yazıcı isə «həyat fəlsəfəsi»nin mahiyyətini açmaqla oxucuda həyatın qədrini bilmək, insan kimi ömür sūrmək hissini qüvvətləndirir.

Yazıcı «Qaymaq» satirik hekayəsində o zaman hələ də bir çox kəndlilərin dindarlara etiqad bəslədiyini, bu etiqadın acı nəticələrini Mehbali və Nadir kimi avam kəndlilərin simasında göstərmişdir. Oxucu kəndlinin sadəlövhələyünə gülür, lakin bu gülüşdə dərin bir hüsn-rəğbət hissi də var. Çünkü həm dostanə təbəssüm, həm də amansız satira Mir Cəlalin üslubuna xas xüsusiyyətlərdəndir. Bu hekayədə diqqətçəkən cəhətlərdən biri də odur ki, avam kəndlinin sadəlövhələyü yazıçı tərəfindən uydurulmamış, heç bir müdaxiləyə əlavə ehtiyac olmadan sona qədər təbii şəkildə davam etdirilmişdir.

Ədibin «Ay İslayıł, başa sal!», «O yana baxan» satirik hekayələrində də dövrün eybəcərliyinə qarşı müəllifin açıq və kəskin tendensiyalı münasibətini görürük. Ancaq «Ay İslayıł, başa sal!» hekayəsini oxuyanda C.Məmmədquluzadənin «Danabaş kəndinin əhvalatları»ndakı Xudayar bəyi, «O yana bax» hekayəsində isə S.Ə.Şirvaninin «Alim oğul və cahil

ata» mənzum hekayəsi yada düşür. Bu hekayələr göstərir ki, yazıcıının həyat biliyi, müşahidəsi, müəyyən tarixi dövrə dair təsəvvürü dərindir, çünki o, işlənmiş mövzuların özündə də çox yeni və maraqlı detallar tapa bilir. Bütün bunlar əsas verir ki, Mir Cəlal fəal müşahidəçi, axtaran və öyrənən sənətkardır. Odur ki, mənfi ehtiras və duyguların təsiri altında nəinki biri digərindən «çırçısdırmağa», hətta qisas almağa bir fürsət axtaran doğma qardaşlar da («Bostan oğrusu»), «dəm-dəsgah» hərisi olan ər-arvadlar da («Kəmtərovlar ailəsi») müəllifin diqqətindən yaxınlaşdırın. Əhvalatın bitkin süjetdə koloritli ifadəsi, realist təsvirin gözəlliyi, humor hissinin sağlamlığı, sadəlik və təbiilik hər iki hekayənin maraqla oxunmasını şərtləndirən amillərdəndir.

Müəllifin «Hakim Cinayətov», «Mərkəz adamı», «Təzə toyun nəzakət qaydaları», «İstifadə», «Anket Anketov», «Nanənin hünəri» kimi hekayələrində ədi-bin yaradıcılığının ümumi istiqamətini müəyyənləşdirən bir sıra xarakterik xüsusiyyətlər özünü göstərir. Bu hekayələr Mir Cəlalın artıq həyatın aktual, tipik hadisələrinə həssaslıqla cavab verməyi bacaran ustad bir sənətkar olduğunu göstərir. Canlı müşahidələr, təəssüratlar və sadə xalq danışq dili əsasında yazılmış bu əsərlər həm də üslubun təzəliyinə, orijinallığına görə nəzəri cəlb edir.

Mir Cəlalın müharibə mövzusunda yazdığı «Qardaş qanı», «Vətən yaraları», «Boz adam», «Şərbət», «Atlı», «Odlu mahnilər», «Çırqlar yandı» və s. hekayələrində bədii gülüşün məzmunu, ifşaçı mahiyyəti daha da dərinləşmiş, yeni satirik keyfiyyətlərlə zənginləşmişdir.

Şifahi xalq ədəbiyyatını, klassik irlimizi dərindən bilən yazılıcı bütün əsərlərində olduğu kimi, satirik hekayələrində də folklor danışq dilindən məharətlə istifadə edərək əsərlərinin bədii təsir gücünü daha da qüvvətləndirmişdir. Onun «Hava adamı», «Sözün yeri var», «Xəbər-ətərsiz», «Yalan yeriməz», «Öyrəncəkli», «Az danışmağın faydası», «Gör fələk nə sayır», «Yamanlığa yaxşılıq» və s. satirik hekayələri adlarından da göründüyü kimi, xalq yaradıcılığı xəzinəsindən, canlı danışq dilindən alınmışdır. Bütün bunlar, sadəcə, sərlövhə olaraq qalmır, əsərlərinin ideya-məzmununu, mahiyyət və istiqamətini də müəyyənləşdirir.

Mir Cəlal əsl sənətkar kimi əsərdən-əsərə daha da püxtələşmiş, müxtəlif mövzularda yazdığı yüksək keyfiyyətli, humoristik və satirik ruhlu hekayələri ilə ədəbiyyatımızı zənginləşdirərək, bu janrin bir sıra qiymətli və orijinal nümunələrini yaratmışdır.

Hüseyin Həşimli,
Dosent
(Naxçıvan Dövlət Universiteti)

MİR CƏLAL LİRİKAMIZIN YENİ JANRLARI HAQQINDA

Mir Cəlalın zəngin, çoxşaxəli elmi irsində lirika məsələləri xüsusi yer tutur. O, klassik və müasir liri-kamızın bir sıra mühüm yaradıcılıq problemlərinə, ideya-bədii axtarışlarına ciddi diqqət yetirmiş, mötə-bər, sanballı elmi əsərlər ortaya çıxarmışdır. Görkəmli alim həm «Ədəbiyyatşunaslığın əsasları» dərsliyinin müvafiq bölmələrində, həm dəyərini heç zaman itir-məyən «Azərbaycanda ədəbi məktəblər» adlı funda-

mental tədqiqatında, həm də bir sıra məqalələrində Azərbaycan lirikasının janrlar sistemindən də ətraflı bəhs etmiş, klassik poeziyadan və xalq-aşıq şeirindən gələn janrlarla yanaşı, ədəbiyyatımıza iyirminci əsrдə daxil olmuş mənsur şeir, marş və s. Avropa mənşəli lirk janrlar haqqında da mükəmməl elmi fikirlər irəli sürmüdüdür. Müasir lirikamızın «həm ideya-məzmun, həm də texnika, şəkil, quruluş cəhətcə çox inkişaf etdiyini» vurğulayan alim ənənəvi lirk janrların (qəzəl, müxəmməs, müsəddəs, qoşma və s.) yeni və ən yeni dövr poeziyasındaki təkamülü, qazandığı təzə keyfiyyətlər barədə ətraflı təhlillər aparmış, dolğun nəticələrə gəlmışdır.

Mənsur şeir, himn, marş kimi lirk janrlar barədə də Mir Cəlal müəllimin mükəmməl elmi fikirləri vardır. Görkəmli alim həm bu janrların səciyyəvi xüsusiyyətləri, başlıca özəllikləri, dünya ədəbiyyatındakı mövqeyi, inkişaf yolu haqqında müfəssəl söz açmış, həm də Azərbaycan ədəbiyyatında ayrı-ayrı sənətkarların bu janrlarda yazdığı əsərlərin diqqətəlayiq təhliliyi vermiş, onlar haqqında mötəbər elmi rəy söyləmişdir.

Azərbaycan ədəbiyyatşunaslığında mənsur şeir janrı haqqında ən dolğun və dəqiqlik mühakimələr prof. Mir Cəlal qələminə məxsusdur. Bu, xüsusən həmin janrin hansı ədəbi növə aidliyi məsələsində daha aşkar

görünür. Bəllidir ki, mənsur şeirin janr təbiəti, onun hansı ədəbi növün janrı olması barədə, ümumən, dünya filoloji fikrində mülahizələr fərqlidir. Bir qisim alımlar buradakı süjet elementlərini, fraqmental da olsa, təhkiyəni əsas götürərək mənsur şeiri epik növün janrları sırasında öyrənməyi məqsədə uyğun sayırlar. Ədəbiyyatşunasların başqa bir qrupu isə mənsur şeirdəki lirizmi, hiss-həyəcanın ifadəsinin üstünlüyünü nəzərə alıb janrin lirik növə mənsubluğununu önə çəkirələr. Mənsur şeiri qarışiq, xüsusi bir janr tipi, lirikliklə epiklikliyin qovuşduğundan yaranan, hansı qütbün ədəbi dominantlığı müəyyənləşdirilə bilməyən xüsusi bir təzahür (bəzən «liroepika» adı altında) hesab edənlər də vardır. Nəhayət, bir sıra ədəbiyyatşunaslıq kitablarında mənsur şeirin müəyyən xüsusiyyətləri sadalansa da, onun növ təyinatı dəqiqləşdirilmir. Prof. Mir Cəlal Paşayev ən düzgün, ən inandırıcı olan varianta - mənsub şeirin lirik növə aidliyinə üstünlük vermiş, öz qənaətini tutarlı şəkildə, elmi məntiqlə əsaslandırmışdır. Prof. P.Xəlilovla birgə yazılmış «Ədəbiyyatşunaslığın əsasları» dərsliyinin prof. Mir Cəlal Paşayev qələminə aid bölmələrinin birində - «Ədəbi növlər və janrlar» adlı üçüncü fəsildə mənsur şeirin janr xüsusiyyətləri, ədəbi növ mənsubiyyəti barədə deyilənlər təkcə Azərbaycan ədəbiyyatşunaslığı üçün deyil, daha geniş miqyasda öz elmi-ədəbi arqu-

mentləri ilə istinad olunmaq iqtidarındadır. Kitabda oxuyuruq: «Lirik əsərin yalnız nəzmlə yazılığını düşünmək səhv olardı. Lirika insan qəlbinin həyəcanlarını ifadə edən münasib üsul olaraq həm nəzmlə, həm də nəsrlə yazıla bilər və yazılır. Şərt burada yazının texniki quruluşunda yox, mahiyyətində, varlığı dərin hiss, həyəcanlı ifadə və tərənnümündədir».

Burada həm də lirik növün ədəbi əhatəsi dəqiq qiymətini almışdır. Görkəmli alimin mənsur şeirə aid müəyyənləşdirdiyi dolğun təriflə xatırlamaq yerinə düşər: «Lirik və epik xüsusiyyətlərin müstərək, birgə halında iştirak etdiyi, həm də insanın daxili, hissi aləmini qələmə alan, vəzn, qafiyə, bölgü kimi nəzm şərtlərindən uzaq, təbii ritmik nəsr dili ilə yiğcam yazılan əsərlərə mənsur şeir adı verirlər». Ustad ədəbiyyatşunas mənsur şeirin əsas xüsusiyyətlərini dəqiqliklə müəyyənləşdirmiş, burada «məhz həyəcanın, daxili fərdi təsirin ön plana çəkilməsini», «həyat lövhəsinin dürüstlüğünü, hərarəti, ürəyi tərpədən cazibəni, gözəlliyyi» ayrıca nəzərə çatdırmışdır. İ.S.Turgenev (Rusiya), R.Taqor (Hindistan), X.Ziya (Türkiyə) ki mi mənsur şeir ustادlarını xatırladan alim Azərbaycan sovet ədəbiyyatında bu janrin ilk növbədə görkəmli yazıçı Gülhüseyn Hüseynoğluunun adı ilə bağlı olduğunu yazmış, onun mənsur şeirlərinin baş-

lıca məziyyətlərinə nəzər salmış, «Mücrü»sünü ayrıca təhlil etmişdir.

Mir Cəlal müəllim Gülhüseyn Hüseynoğluunun 1974-cü ildə çapdan çıxmış «Seçilmiş əsərləri»nə yazdığı ön sözdə də onun mənsur şeirlərinə yüksək qiymət vermiş, əsas məziyyətləri ümumiləşmiş halda dəyərləndirmiş, eyni zamanda «Mücrü», «Ata» adlı nümunələri əhatəli təhlil süzgəcindən keçirmişdir. «Gülhüseynin mənsur şeirlərində dərin müşahidə, coşqun hiss, həyəcan duyuruq», – deyən professor «Mücrü»dəki lakonizmi, lirizmi, məna dərinliyini vurğulamış, məşhur rus yazıçısı K.Fedinin bu əsərin əsrarəngiz ovqatı barədəki fikirlərini də misal çəkmişdir. Tədqiqatçı mənsur şeirin hər bir detalına, məqamına, cümləsinə diqqət yetirmiş, bədii qayənin ifadəsində onların rolunu, poetik funksiyasını aşkarlamışdır: «Əsərdə adı, təbii, həyatı bir mənzərə ilhamla təsvir olunmuşdur. Kiçik və yiğcam bir süjetdə səmimi, həqiqi bir lövhə canlanır». Yazıcının «Ata» mənsur şeirinin təhlili zamanı burada «bir səhifəlik təsvirə bir povestin materialını sığışdırmaq hünəri»nin qeydə alınması, ədibin mənsur şeirlərindəki «şairanəlik, emosionallıq, axıcılıq, aydınlıq və sadəlik» barədəki fikirlər elmi-ədəbi məntiqdən və təhlildən yoqrulmuşdur.

Mir Cəlal müəllim adı çəkilən dərslikdə himn, marş janrlarına, onların təşəkkülü və tarixi təkamüllünə diqqət yetirmiş, bu janrları «müasir ədəbiyyatda ictimai-siyasi lirikanın, vətəndaşlıq şeirinin ən xarakter nümunəsi» kimi dəyərləndirmişdir. «Azərbaycanda ədəbi məktəblər» adlı qiymətli tədqiqatında isə görkəmli alim poeziyamızda satirik marşların da varlığını vurğulayaraq M.Ə.Sabirin «Qocalar marşı» şeirini təhlil predmetinə çevirmişdir. Alimin müəyyənləşdirdiyi kimi, ciddi məzmunlu marşlardan fərqli olaraq «burada nəinki yüksək duygular tərənnüm olunmur, hətta müsəlman qocalarının çirkin adət və istəhası çox məharətlə, bütün gücü ilə satirik güzgüdə göstərilir». Adı çəkilən tədqiqatda romantik şair Səid Səlmasinin «Füyuzat»da çıxmış «Farsca ilk sone» (sonet) şeirinin müfəssəl dəyərləndirilməsi də mövzumuz baxımından əlamətdardır.

Mir Cəlal Paşayevin elmi fikirləri Azərbaycan ədəbiyyatında təxminən bir əsrlik tarixi olan mənsur şeir, marş, sonet kimi janrların tədqiqi tarixində özü-nəməxsus yer tutur. Ustad alimin dəyərli qənaətləri bu gün də digər sahələrlə yanaşı, lirikamızın janr növatorluğunun araşdırılması yollarına işıq salır. Görkəmli alimin həm öz araşdırırmaları, həm də ədəbi növlərin və janrların əhatəli tədqiqinə xüsusi diqqət ye-

tirmək barədə neçə illər bundan əvvəl irəli sürdüyü müddəalar indi də aktual səslənir.

Firudin Rzayev
(AMEA-nın Naxçıvan Bölməsi)

MİR CƏLAL YARADICILIĞINDA MİLLİ-ETNİK DÜŞUNCƏ

XX əsr Azərbaycan milli ədəbiyyatının inkişafı tarixində böyük ədəbi simalardan biri olan Mir Cəlal söz sənəti və bədii irsimizin əvəzsiz nümayəndələrin-dəndir.

Ötən əsrin əvvəllərində (30-50-ci illər) milli ədəbiyyatımız böyük sürətlə ideologiyalaşdırılsa da, sovet

rejiminin sərt mühiti çərçivəsində belə millətə xidmət edən əsl ədəbiyyat nümunələri yaranırdı.

Mir Cəlal milli ruhlu Azərbaycan yazıçısı idi. Onun hələ 1936-cı ildə elmimizə, ədəbiyyatımıza, mədəniyyət və əxlaqi şüurumuza istiqamətlənmiş represiyalar, siyasi cinayətkarlığın fövqündə ədəbiyyatımıza töhfə etdiyi «Dirilən adam» romanı bu məngənədə yazılsa belə, əsərdəki azərbaycanlıların milli xarakteri, milli-etnik şüuru və qan yaddaşımızın mübarizliyi, mərdliyi, adət-ənənəyə bağlılığı əski azəri-türk düşüncəsinin təbliği ucalığında dayanmışdır.

Yadelliyə nifrət, milli mənə sadıqlik, əski sənətimizin təəssübkeşliyi və əsl azəri-türk anasının dəyanətini simvollaşdırıran «Bir gəncin manifesti» povestinin milli şüuru işığında sovet ideologiyası kölgədədir. «İtə ataram, yada satmaram» türk anasının hayqırtısı hər hansı ideologiya və yadlığın surətində öz göynəyini möhürləyən türk anasının tərs şilləsi yerindədir. Bu hayqırtı o dövr ictimai-siyasi mühitin qaranlığından siyrılan milli etnik mənə – soy-kökə çağırış, milli etnik düşüncənin təntənəsi idi.

Sonralar toplum halında dərc olunmuş Mir Cəlalın IV cildlik «Seçilmiş əsərləri»ndəki roman, povest və hekayələri, buradakı milli özünə dönüşün təqdimi və təbliği, milli etnik düşüncəyə sahiblik və sadıqlik

Ədibin sovetlər dönləmində belə, öz kökünə bağlılığıının milli rənglərlə dolu tablosudur.

40-47-ci illərdə yazılmış «Açıq məktub» romanındaki hadisələr fonunda millilik, etnoqrafiyamızın təbliği, bunlarla yanaşı, II cild «Seçilmiş əsərlər»ində «Qardaş qanı», «Mərcan nənə», «Vətən yaraları», «Elçilər qayıtdı» kimi 49 hekayəsinin hər birində milli mənlik, etnik şür, baba-nəvə, ata-oğul etnik davranışı və düşüncəsi, əski adətlərə ehtiram və sadıqlılığın qabarıqlığı 30-50-ci illərin ictimai-siyasi mühitində Mir Cəlal sənətinin mübarizəsinin nəsr dili ilə təqdimatıdır.

Kəskin tənqid-satirik ruhu ilə seçilən «Açıq kitab» ədibin müasir mövzuda (təbii ki XX əsr) ilk, lakin sənətkarlıq baxımından ən qüvvətli romanı olmuşdur. Dövr, «İctimai mühitdə gəldiyeviçliyin»- insanın neqativ xüsusiyyətlərinin, assimiliyasiyaya məruz qalan xarakterlərinin formalaşlığı bir şəraitlə səsləşirdi. Belə bir siyasi oyunbazlığının ağuşunda milli dəyərlərə münasibət və onların təbliği, Azərbaycan oxucusunun, ilk növbədə gəncliyin psixologiyasında hər şəraitdə özünü müdafiə motivi və mübarizliyi Azərbaycan-türk düşüm damgasının pozulmazlığının, əbədiyasharlığının Mir Cəlal qələmi ilə milli şürumuza həkk olunan diktəsi idi.

Əgər hekayələrin bir qismində sovetlər birliyi qəfəsində xalqın müharibə dövrü fəaliyyəti, əhval-ruhiyyəsi geniş əks olunmuşdursa, burada etnik düşüncə bu ruhun zirvəsini xarakterizə edir. Düşmənə nifrət, cəbhə ilə arxanın məqsəd birliyinin təsvirində hər şeydən ucada dayanmış Azərbaycan-Vətən sevdası, milli soyun, qanın dominanlığı və bu günün sonrakı dövr hadisələrdə itiliyi, addım-addım milli mənin daha aydın dərki Mir Cəlal əsərlərinin üst rəngini əks etdirməkdədir.

Yaradıcılıq-quruculuq işlərində milli türk-azəri inadı, mətanəti, əyilməzliyi, ailə-məişət məsələlərində əski kökə dayanıqlıq, mənfiliklərlə mübarizədə dədəbabalarımızın sərtliyi və dönməzliyi böyük yazıçının yaradıcılığında əsl möcüzədir.

«Seçilmiş əsərlərinə» daxil olan «Yaşıdlar» romanı və «Göylər adımı» hekayəsində ana oğul münasibətləri, «Muştuluq» hekayəsində kökə, qan yaddaşına inam, arxayınlıq və qeyri-adi nəticə, «Ər və arvad» hekayəsində düşdüyü şəraitdə zabit və əsir münasibətində milli əxlaqın tərənnümü, «Silah qardaşları»nda azəri-türk anasının milli dəyanəti, «Əsgər oğlu» hekayəsində o dövr üçün gənc nəslin milli əxlaqi dəyərlərinin formalasdırılmasında əski kökə dayanıqlıq, «Tövbələtmə» hekayəsində azəri-türk qadınının

qətiyyəti və milli mən Mir Cəlal əsərlərinin türkçülük damgasına çevrilir.

Daha bir «Seçilmiş əsərləri»ndə «Yolumuz hayanadır» romanı və burada M.Ə.Sabir həyatı və cəsarəti, mühit, mühitdə zor, siyaset və bunların fəvqündə azəri türkünün «Bənzərəm bir qocaman dağə ki, dəryadə durar» hayqırtısı və zirvəlik+sonsuzluq+türk milli şüurunun əbədiliyi bir şair-vətəndaş misalında milli-etnik şüurun təcəllası da yaradıcılıq möcüzəsidir. Elə bu əsərdəki 40 hekayə bətnindən əski mənliyimizin və milli varlığımızın dəyərləri oxucuya sarı boylanmaqla dövrün, zamanın qarşasında onun kimliyini özünə xatırladır.

«Ərəb qardaş» hekayəsində milli-etnik düşüncənin təsir əhatəsini göstərən müəllif, «Ömrün mənası»nda türk-azəri ziyalı qadının milli mənəvi əxlaqını gəncliyimiz və gələcəyimizə təqdim edir. «Ləyaqət» hekayəsində qadın ləyaqəti, «Gülbəsləyən qız» hekayəsində türk qızının isməti və s. Mir Cəlal yaradıcılığında milli etnik şüurun və düşüncənin pozulmaz qanunudur.

Bütün bunları nəzərə alaraq, böyük yazıçı, ədəbiyyatşunas, publisist və alim Mir Cəlal Paşayevin yaradıcılığı geniş tədqiq olunmalıdır, o dövr ictimai-siyasi hadisələri fəvqündə milli mənəviyyatımızla bağlı xal-

“Yazıcı və zaman”. Mir Cəlal Paşayev – 100. II cild. 2 e-kitab

qa ünvanlanmış milli ideya bütünlükdə geniş oxucu kütłəsinə çatdırılmalıdır.

**Lütvyyə Əsgərzadə
(AMEA-nın Naxçıvan
Bölməsi)**

MİR CƏLALIN BƏDİİ YARADICILIĞI

**www.kitabxana.net və YYŞİB-nin
müştərək nəşri**

128

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı, mədəniyyəti və elmi tarixində özünəməxsus çəki və sanbala malik məşhur şəxsiyyətlərdən biri də Mir Cəlal Paşayevdir. Aydındır ki, “bədii xarakterlər yaratmaq hər zaman söz sənəti qarşısında duran ilkin vəzifələrdən sayılmış, mənəvi-əxlaqi problemlərin inikası böyük sənətkarların diqqət mərkəzində olmuşdur. “İnsanın dərk və əks olunmasında bədii sözün hüdudlarını” genişləndirmiş Nizami, Füzuli, Nəsimi, Xətai, Sabir, Cavid, Cəlil kimi Mir Cəlal yaradıcılığı üçün də insan, onun mənəvi aləmi, millilik və soykökə bağlılıq xarakterikdir. Onun uğurlarının əsasını bədii təfəkkürlə elmi təfəkkürün sintezi məsələsi təşkil edir. Ömrünün çox hissəsini, elmi və pedaqoji yaradıcılığa həsr etmiş Mir Cəlal “milli şifahi ədəbiyyatın, klassik və müasir bədii nəşrin ən yaxşı ənənələri əsasında yetişib, mahir hekayə ustası və romançı kimi yetişmişdir”.

Sirr deyil ki, Mir Cəlal müəllim də ədəbi yaradıcılığa o dövr Azərbaycan sovet yazıçılarının çoxu kimi müəllimlikdən gəlmişdir. Amma bu yazıçılardan heç biri müəllimlik və yazıçılıq fəaliyyətini bir arada, belə bacarıqla və uzun müddətdə onun kimi irəli apara bilməmişdir. İkinci bir tərəfdən bədii yaradıcılığında onun kimi müəllim-tələbə münasibətlərinə, elm adamlarımızın həyatına

geniş yer verən ikinci bir yazılıçı tapmaq da çətindir. Onun “adamlarımızı mərhələ-mərhələ inkişafda əks etdirən, güldürə-güldürə düşündürüb fəaliyyətə çəkən hekayə və novellaları, ədəbiyyatımızın qızıl fonduna düşmüş bir çox romanı, ciddi monoqrafiq tədqiqatları, dərin elmi-nəzəri mülahizələri, gərəkli dərs vəsaitləri, aktual problemlərə dair maraqlı məqalə, çıxış, oçerk və publisistik yazıları geniş istifadə olunan faydalı və etibarlı mənbələrdir”.

Mir Cəlal 20-ci illərin axırında ədəbiyyata şeirlə gəlsə də, onun bədii istedadı nəsrədə daha çox özünü göstərmişdir. 1928-ci ildə Gədəbəydə və Gəncədə müəllimliyə başlaması, həm də onun ədəbi yaradıcılığa başlaması ili olur. O, bu dövrdə ilk əsərləri sayılan kiçik hekayələri, oçerkəri ilə “Qızıl Gəncə”, “Gənc işçi”, “Ədəbiyyat cəbhəsində”, “Hücum” kimi qəzet və jurnallarda çıkış edir, əsərlərində həyata münasibəti ilə yanaşı, həm də müəllim obrazı bilavasitə və ya dolayı yolla da olsa, iştirak edirdi.

30-cu illərdə mətbuatda müntəzəm olaraq satirik və yumoristik hekayələri, oçerkəri ilə çıkış edən Mir Cəlal ilk hekayələrindən “C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqverdiyev kimi klassiklərin bu sahədəki zəngin təcrübələrinə” ustalıqla yiyələndiyini, eyni zamanda, parlaq istedada, orijinal yaradıcılıq xüsusiyyətlərinə,

özünəməxsus üsluba məxsus olduğunu biruzə verirdi. Onun “Sağlam yollarda”, “Boy”, “Bostan oğrusu”, “Gözün aydın” adlı kitabları çapdan çıxmışdır ki, bu kitablarda da onun həyatımızın müxtəlif sahələrindəki müxtəlif diqqətəlayiq məsələlərindən bəhs edən onlarca humoristik, satirik və lirik hekayələri toplanmışdır. O, yazdığı hekayələrdə özünəməxsus bir şəkildə savadsız mirzələri, başgırələyən müəllimləri, “mərkəz adamı” əntərzadələri, cinayətkar həkimləri, və “nəzakət” pərdəsi altında öz mənfur simalarını gizlədənləri realist bir qələmlə oxoculara tanıdırdı. Onun “Kağızlar aləmi” və “Anket Anketov”da bürokratik iş üsulu təqnid obyekti seçilmişdir.

M. Cəlal müəllim üçün Azərbaycan qadınının taleyi məsəlesi də hər zaman düşünülməsi gərəkli problemlərdən olmuşdur. “Dərgah qızı”, “Gözün aydın”, “Badamın ləzzəti”, “Nənənin hünəri” hekayələri də bu baxımdan maraqlıdır. Bu hekayələr sovet ideologiyası, sosialist varlığının tələb və vəzifələri baxımından yazılsa da, burada “Qadının hüquq axtarışları və mübarizə cəhdləri, şəxsi-ictimai təşəbbüskarlığı, sosial mühit və amillərin təsiri, yeni əlaqə və münasibətlərin nəticəsi kimi ümumiləşdirilmişdir”.

Müharibə illərində daha da fəallaşan Mir Cəlal bu illərdə həm hərbi vətənpərvərlik mövzusunda, həm

də arxa cəbhədə çalışan insanlardan, onların fəaliyyətləri ilə yanaşı, arzu, istək və qayğılarından, sevincindən, kədərindən bəhs edən maraqlı hekayələr; “Anaların üsyani”, “Vətən yaraları”, “Silah qardaşları”, “Havalı adam” və.s. yazmaqla yanaşı, mühəribə bitdikdən sonra “Od içindən çıxanlar” adlı silsilə hekayələrində mühəribənin dəhşətlərini öz gözləri ilə görmüş insanlardan, onların fədakarlığından bəhs edirdi.

Mir Cəlalin yaradıcılığında xüsusi yer tutan məsələlərdən biri də tərbiyə problemi, müəllim-şagird-tələbə münasibətləri idi. O, bu barədə yazanda çalışırkı ki, həyatı müşahidələrə, səmimi müəllim və yazıçı duyğularına əslənsin. Ədib tərbiyə və əxlaq problemlərinə aid elə mövzular seçirdi ki, bu mövzular oxucuları düşündürsün. Düşündürsün ki, bunu oxuyanlar mənəviyyatca saflaşın, onların düzgün istiqamətini müəyyən etsin.

İstedadlı romançı Mir Cəlal “Dirilən adam” (1935), “Bir gəncin manifesti” (1939), “Açıq kitab” (1941), “Yaşıdlarım”, “Təzə şəhər”, “Yolumuz həyan nadır” kimi maraqlı romanların da müəllifidir və Azərbaycan romanının inkişaf etməsində və zənginləşməsində böyük xidmətləri var. Onun romanlarının bir qisminin mövzusu keçmiş, bir qisminin mövzusu isə müasir həyatdan alınmışdır. Onun “Dirilən adam”

romanında 1918-1919-cu illərdə Azərbaycanda mərkəzdən uzaqda yerləşən kənd və şəhərlərdə yerli ağacların; bəylərin, mülkədarların və mollaların özbaşınalığı təsvir olunmuşdur. Bu romanda, eyni zamanda, xalq mübarizəsinin, avam və məzлum kütlələrin ayılaraq - “dirilərək” inqilabi hərəkata qoşulmasına da yer verilmişdir. Ədibin ikinci romanı “Bir gəncin manifesti” romanıdır. Bu romanda da kütlələrin oyanışı ön plana çəkilmişdir. Yadımdadır ki, bu əsər kiçik parçalarla dərsliklərə düşməşdi və bizim gənc yaşlarımızda bu əsəri oxuyarkən faciəli həyatı və vaxtsız ölümü ilə ürəklərimizi yandıran Baharın ölümü idi. İkinci bir hadisə isə Sona xanımın cehizi olan xalçanı xalqımızın tarixini özündə yaşıdan milli mədəniyyət nümunələrimizi pul ilə alıb yurdumuzdan kənara daşıyan xarici dəllalın əlindən “İtə ataram, yada satmaram” deyə hayqıraraq aldığı səhnələrdir. Əsərin bu günümüzlə səsləşən tərəfləri çoxdur.

Daha çox məişət mövzusunu əks etdirən “Açıq kitab”, “Təzə şəhər” romanlarında da Mir Cəlal daha çox gənclərin həyatına, məişətinə, fəaliyyətinə, vətənpərvərlik duyğularının təsvirinə geniş yer vermişdir. Onun “Açıq kitab” romanı ədəbiyyat tariximizə daxil olan qüvvətli realist əsərdir. Satirik roman olsa da, lirik və dramatik məqamlarla da boldur. O, bu əsərdə “əks etdirdiyi, həyatın təzadlarının açdığı, insan

münasibətlərinin konkret vəziyyət və şərait daxilindəki xarakterini, gözəllik və çirkinliyin mahiyyətini açıb göstərir”. Buradakı bir çox mənfi xüsusiyyətlər, neqativ hallar, həyat fəlsəfəsi; “...Əzməsən, əziləcəksən, ay-aqlaşmasan, ayaqlanacaqsan”, “Güzəran, mənsəb cə-hənnəmin tərkində də olsa, enməyi bacaracaqsan” olan Kərim Gəldiyevin simasında çox böyük bir mə-harətlə tənqid və nifrət hədəfinə çevrilmişdir. Onun ailəyə, varlığa, qadına, dosta, yoldaşa münasibəti, bir sözlə, hər şeyi bu fəlsəfəsindən qidalanır. Bu tipin fəaliyyətinin əsasını yalan danışmaq, böhtan atmaq, hə-də-qorxu gəlmək, tor qurmaq, satqınlıq və xəyanət etmək təşkil edir. Bir sözlə, Mir Cəlalin yaradıcılığında başlıca tədqiq obyekti insandır, onun mənəvi dünyasıdır, fəaliyyətidir.

Mir Cəlal özündən sonra zəngin irs qoyub getmiş ədəbiyyatşunas alim və yazılıcidır. Bu irsdə öyrənilməli şeylər çoxdur. Onun ədəbiyyat xəzinəmizə bəxş etdiyi zəngin mirası davam və inkişaf etdirmək gərəkdir.

Fariz Yunisov
(AMEA-nın Naxçıvan Bölməsi)

MİR CƏLAL PAŞAYEV TƏDQİQATLARINDA AZƏRBAYCAN ROMANTİZMİ

Azərbaycan ədəbiyyatında romantizm bir ədəbi cərəyan kimi XX əsrin əvvəllərində meydana çıxmış-

dır. Bəzi ədəbiyyatşunas-nəzəriyyəçilər bu hadisəni gecikmiş romantizm kimi qələmə verməyə çalışmışlar. Azərbaycanda romantizmin Avropa və Rusiyaya nisbətən gec meydana gəlməsinin birinci və əsas səbəbi ictimai-iqtisadi, sosial münasibətlərin məhz mühitə uyğun, əslində konkret tarixi şəraitdəki proseslərin burada yubanması ilə şərtlənir. Sovet hakimiyyəti illərində romantizmlə bağlı aparılan tədqiqatlarda bu ədəbi cərəyan yalnız olaraq mürtəce və müttəqiqi romantizm kimi xarakterizə edilmişdir. Bu zaman Azərbaycanda romantizmin bir ədəbi cərəyan kimi formalaşmasında züsusü xidmətləri olan Əli bəy Hüseynzadə kimi şəxsiyyəti mürtəce romantizmin nümayəndəsi kimi xarakterizə etmişlər.

Azərbaycan ədəbiyyatşunaslığında özünəməxsus üslub, tədqiqatçı bacarığı daha çox diqqəti çekən yazıcı-alim kimi Azərbaycan filologiya elminin ən böyük və əvəzsiz yaradıcılarından olmuş, ədəbiyyatşunaslığımızda qüdrətli bir elmi məktəb formalandırılmışdır. Onun elmi maraq dairəsi, erudisiyası çox geniş və zəngin olmuşdur. Klassik Şərq poeziyasının və poetikasını da mükəmməl bilmışdır. Nasir olsa da, poeziya duyumu, poetik obrazlılıq zövqü yüksək idi.

Müasirlərinin və tədqiqatlarının sferası geniş olsa da, ən çox maraq göstərdiyi sənətkarlar isə M.Füzuli ilə C.Məmmədquluzadə idi.

Ədəbiyyatşunas “Füzuli sənətkarlığı”nı (1958) yazarkən romantikanı nə dərəcədə duyub qiymətləndirirdisə, “Gülüş bədii silah kimi”, “C.Məmmədquluzadə realizmi haqqında” kitabların nəşr etdirəndə tənqididə realizmi də məhz o səviyyədə duymuşdur.

Mir Cəlalin namizədlik dissertasiyası Füzuliyə həsr olunduğu halda, doktorluq əsəri “Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)” olmuşdur.

Əslində, burada Mir Cəlalin nəhəngliyinin, qüdrətini istər-istəməz, etiraf etməli olursan. Ona görə ki, M.Füzuli dünyasına daxil olub, ondan namizədlik yazıb, sonra tamamilə fərqli problematikaya məxsus istiqamət alıb böyük uğura imza atmaq az-az ədəbi şəxsiyyətlərə nəsib olmuşdur. Çünkü “Azərbaycanda ədəbi məktəblər” tədqiqatında müxtəlif ədəbi metoda, müxtəlif bədii üslublara əsaslanan bir sıra görkəmli sənətkarın yaradıcılığı fonunda çox ciddi ədəbi təhlil-lər aparılmışdır.

Mir Cəlal müəllim “Azərbaycanda ədəbi məktəblər” monoqrafiyasında romantizmdən ədəbi məktəb kimi bəhs etmişdir. Və göstərmışdır ki, Azərbaycan romantizmi Fransada, İngiltərədə olduğu kimi, müəyyən bir dövrdə ədəbi həyatda, ədəbi prosesdə üstünlük təşkil edən güclü məktəb olmamışdır. Romantizm bizdə realizm ilə müvazi yaranmışdır. Çox düzgün məntiqdir ki,

Əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi, Fransa və İngiltərə mütləqiyət rejiminə qarşı ilkin etirazların başladığı vaxtlarda hələ nəinki Azərbaycanda, bütünlükdə Şərqdə bu qolların təzahürünə rast gəlinirdi. Deməli, bir çox izmlərin ədəbiyyat və incəsənətin fövqündə dayanması üçün real tarixi şərait olmalı idi. Mir Cəlal göstərirdi ki, XX əsrin əvvəllərində romantik ədəbiyyat, hətta romantik təfəkkür üçün Azərbaycanda əlverişli zəmin yaranmışdır. Müasir dövr, yəni ölkənin o zamanki vəziyyəti heç kəsi təmin etmirdi. Feodalizm quruluşu və ictimai ənənələri kökündən laxlamışdı, amma yixilmışdı. Buna görə də cəmiyyət bir təbəddülət, bir inqilab vahiməsinin əndişəsi ilə yaşayırırdı. Bu bəlalardan nicat yolu, xoşbəxt gələcək arzusu ədəbiyyatda çox ziddiyətli şəkildə təzahürünü tapırdı. Ə.Hüseynzadə, M.Hadi, A.Səhhət, A.Şaiq və başqalarının yaradıcılığında cəmiyyətin nicatı üçün maariflənməyə, insanların biribirinə münasibətini hümanizm və bəşərilik üzərində kökləməyə çağırışlar səslənirdi. Bununla yanaşı, Azərbaycan romantiklərində ictimai-siyasi mövzularla yanaşı, təbiətin inikası, şeirdə mənzərələr yaradılması xüsusiyyəti qüvvətli olmuşdur. M.Cəlal göstərir ki, romantiklər cəmiyyət hadisələrində olduğu kimi, burada da məna, fikir və düşüncə axtarmışlar. Kainatın, təbiətin gözəlliklərinə böyük əhəmiyyət vermiş və onları fəlsəfi baxımdan mənalandırmaq istəmişlər.

Ancaq bir məsələni qeyd etmək yerinə düşər ki, Mir Cəlal Paşayev tədqiqatlarında “romantizm cərəyanı” əvəzində “romantizm ədəbi məktəbi” istilahını işlətmişdir. Ümumiyyətlə, ədəbiyyatşunaslıqda uzun müddət “ədəbi cərəyan” termini ilə ədəbi məktəb istilahı qarışdırılmış, məktəblə cərəyan eyniləşdirilmişdir. Aydınlıq naminə deyək ki, “ədəbi məktəb”də bir çox sənətkarların yaradıcılıq birliyidir. Ancaq hər hansı bir ədəbi şəxsiyyətin yaratdığı ədəbi məktəbə aid olan şairin, yazıcının məhz birinci şəxsin həməsri olması vacib şərt sayılmır. Məs: Füzuli ədəbi məktəbinin nümayəndələrindən Saib Təbrizi, S.Ə.Şirvan, Ə.Vahid müxtəlif əsrlərdə yaşamışlar.

Mir Cəlal göstərirdi ki, Azərbaycan romantiklərinin hamısında fakt və hadisələrə romantik münasibət mövcud olsa da, onları fərqləndirən məhz üslub komponentləridir. Bu özünə məxsusluqları tədqiqatçı belə səciyyələndirir. Abbas Səhhət yaradıcılığında incəlik, gözəllik mövzularına vurğunluq, zərifliyə böyük rəğbət diqqəti cəlb edirə, A.DiVanbəyoğluda kəndi, təbiəti, köçəri məişət və adətlərini idealizə etmək meyli güclüdür. Müəllif onu da qeyd edir ki, M.Hadi də mücərrəd fəlsəfəyə, ümumi təfəkkürə, ictimai mücadilələrin mənasını axtarmağa, insanların yalnız öz işləri haqqında deyil, ümumən, varlıq haqqında düşünmüştür. Mir Cəlal Azərbaycan roman-

tizminin nümayəndəsi M.Hadini belə qiymətləndirir: “M.Hadi isə şeirin şüara çevrilməsini istəyirdi. Onun ilham pərisi və coşğun əsərləri Azərbaycan ədəbiyyatında siyasi şeirin qüvvətli nümunələrindəndir”.

**Ramiz Qasımov
(AMEA-nın Naxçıvan Bölməsi)**

MİR CƏLALIN SƏNƏTKARLIĞI

Azərbaycan ədəbiyyatının ideya-məzmun və bədii-estetik dəyərlərinə görə inkişaf edib zənginləşməsində Mir Cəlal yaradıcılığının ayrıca yeri var. XX əsrin 30-cu illərindən sonra Azərbaycan bədii nəşrinin

**www.kitabxana.net və YYSİB-nin
müştərək nəşri**

istiqamətini təyin etməkdə Mir Cəlal sənətkarlığı çox mühüm rol oynamışdır. Onun qələmindən çıxan zəng-in yaradıcılığı Azərbaycan xalqının müxtəlif ictimai-tarixi dönləmində psixoloji-mənəvi yaşantıları, tarixi prosesləri və s. öyrənmək üçün qiymətli bədii məxəzdir.

XX əsrin 17-20-ci illərində Azərbaycanda baş verən tarixi-hadisələrə həsr olunmuş "Bir gəncin manifesti" (1938) əsəri ictimai-tarixi şəraiti və psixoloji-mənəvi reallığı başa düşmək üçün çox qiymətli əsərdir. Ədibin böyük ustalıqla yaratdığı Bahar surəti öz taleyi və faciəsi ilə nəinki Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində, həmçinin öz oxucu təəssüratlarında həmişə xatırlanaraq qalacaq, yaradılmış uşaq obrazları arasında öz estetik təsiri ilə qələbləri fəth edəcəkdir. Ədibin çox dərin acı və yanğı ilə yaratdığı Bahar surəti öz taleyi və yaşantıları ilə ictimai-tarixi dövrün tənqid meyarına çevirilir. Bu məsum, kimsəsiz, aciz, bir qarın çörəyə möhtac uşağın harin, çörəklərini hara yeyəcəklərini bilməyən, qarnıyoğun və ən adi insani hissiyatdan uzaq adamlar arasında hər cür işgəncə, əzab və təhqirlər yaşaması, baxımsızlıqdan, lazımsızlıqdan qarlı qış günü çölə atılması, öz uşaq ömrünü qar layları altında donaraq sona verməsi həmin dövrdə insanlıqdan çıxan adamlar içində humanizm dəyərlərininitməsi, insana qarşı humanist məsuliyyətin

ölməsi, insani münasibətlərin gələcəyinə bəslənmiş ümidişlərin sönməsi və ədibin bütün bu ictimai-tarixi faciəyə göz yaşları içərisində kədərlə boğulacaq acımasının bədii ifadəsi idi. Mir Cəlalın Baharı ədəbi yaddaşda öz mükəmməl sənət təcəssümü ilə Viktor Hüqonun Qavroşundan daha bitkin, daha emosional obraz təcəssüratı ilə qalır. Ədibin vaxtilə Mirzə Cəlil yaradıcılığı haqqında dediyi sözlərlə desək, müəllif sanki Baharın günahsız uşaq taleyi ilə bütün dövrü, zəmanəni, ictimai mühiti gəzib ələk-vələk eləyir, insan qapısın döyüb evləri gəzir, adamların içərinə enir, bir məsum çocuğun taleyinə məsuliyyət hiss edəcək, ən adı insan hissi ilə aciyacaq adam tapmayanda "lənətə gəlsin belə zəmanəni, lənətə gəlsin bu insanları" deyir. Ədib dövrün düzgün ictimai-tarixi, sosial-psixoloji təsvirini verməklə cəmiyyətdəki başı-pozuqluğu, ictimai qarşıdurmanın və öz vətəndaşına biganə, vətəndaşının qeydinə qalmaqda aciz, ucqarda yaşayan insanların halına əl yetirə bilməyən bir hökumətin süquṭunu tarixi, məntiqi zərurət kimi nəticələndirir.

Mir Cəlal müəllim öz yaradıcılığında həmişə çox ciddi və mühüm problemlərə toxunmuş, öz sənətkarlığında aktuallıq və həmişəyaşarlıq xüsusiyyətlərini qorumuşdur. Bütün yaradıcılığında ədib insan problemi üzərində dərin düşüncə və mülahizələrini ifadə edir, insan və onun fəaliyyəti ilə bağlı vacib məsələlərə

diqqət yönəldir. XX əsrin 30-cu illərindən yeni ictimai-iqtisadi həyatın başlanması ilə əlaqədar yeni insan tipi və yeniləşən qurucu, zəhmətkeş insan xarakteri yaratmağa başlayan ədib böyük uğurlar da əldə edir. İnsan psixologiyasını mükəmməl bilən Mir Cəlal ən tipik insan xarakterləri yaratmağa müvəffəq olmuşdur. Onun sənətkarlıqla yaratdığı insan xarakterləri bir ibrət, bir dərsdir. O həm də cəmiyyət üçün, adamlar üçün ciddi təhlükə mənbəyi olan insan xarakterləri də yaratmış, dövrün çox dolğun xarakterlər panoramasını təqdim etmişdir. Əgər diqqətlə fikir versək, ədibin ictimai-psixoloji eybəcərlik kimi təhlil və təqdim etdiyi bürokratçılıq, inzibatçılıq, hökmçülük, gəldiyevçilik sovetizm tipikliyi kimi nəzərə çarpır. Bütün varlığı ilə inzibatçılıqdan yоğrulmuş insan tiplərini təsvir etməklə ədib ictimai inkişafın psixoloji problemlərini işıqlandırmışdır. Bütün həyatı məsələləri, hətta ailə-məişət məsələlərini inzibatçılıqla həll və idarə etməkdən ləzzət, zövq duyan sosial-psixoloji xəstələr-psixopat "iclas quruları" dövrün ideoloji inkişaf tezisinin yaratdığı ictimai problem deyildimi? Ümumiyyətlə, həmişə öz estetik idealına sadiq sənətkar sovet cəmiyyətinin ictimai eybəcərliyi olan ideoloji robotluğa tənqidi münasibət bəsləmiş, bədii problem səviyyəsinə qaldırmışdır. Bütün cəmiyyətlər üçün quruculuq və yeniləşmə prosesində fə-

al iştirak edə bilən adamlar lazımdır. Amma ictimai vəzifəsinə xor baxan adamların mövcudluğu cəmiyyət üçün "sosial patologiya yaradır". Sənətkar "Özündən naxoş" hekayəsində məhz belə insanları tənqid hədəfinə gətirmiş, onları cəmiyyət üçün hazırla nazir fəlsəfəsi ilə yaşayan "harinxorlar" kimi qiymətləndirmişdir.

Ədibin sosial problemlərin qaldırılması baxımından cəsarətli əsərlərindən biri kimi "Açıq kitab" romanı çox əhəmiyyətlidir. Təsadüfi deyil ki, ədəbi tənqiddə bu əsər "həqiqətin üzünə dik baxan əsər", Mir Cəlal isə "ədəbiyyata həyat gətirən yazıçı" kimi qiymətləndirilmişdir. Əzməsən, əziləcəksən, ayaqlamasan, ayaqlanacaqsan... Güzəran, mənsəb cəhənnəmin təkində də olsa, enməyi bacar" kimi həyat fəlsəfəsi ilə yaşayan Gəldiyev kimi insanların varlığı az qala hər bir adamın həyatını təhdid edəcək səviyyədə qorxulu və zərərli olduğu kimi, həm də cəmiyyətin "ağrıyan kor bağırsağıdır". "Həzrəti-mədə" (H.Cavid) xatırınə "hər kəsi əzmək" (Makiavelli) yaşamaq uğrunda mübarizə üsulu harda, hansı cəmiyyətdə olmasından asılı olmayaraq, təhlükəli və zərərlidir. Vəhşi təbiət qanunları ilə yaşamaq fəlsəfəsinə malik Gəldiyevlərin təkcə varlığı deyil, ən pisi və ən qorxuluşu mövcud ictimai tərbiyə qanunlarının belə zərərli insanları yetirməsi daha çox təhlükəlidir. Mir Cəlal,

ustadı Mirzə Cəlilin "Bəlkə də qaytardılar" fikri kimi gəldiyevçiliyin də "Bir də göyərsəydim" arzusunu diqqətə çəkərək cəmiyyət üçün ciddi xəbərdarlıq siqnalı göndərir.

Mir Cəlal sənətkarlığı problemləri ciddi təsvir etmək qədər də komikdir. Ədib incə üsulla ciddi gülüş yaratmaq qüdrətinə malikdir.

Mir Cəlalin özünəməxsus yaradıcılıq dili, bədii manerası vardır. Azərbaycan dilini mükəmməl bilməsi və xalq dilinə arxalanması sənətkarın dilinin də sadə, yiğcam, dolğun və məzmunlu olmasına imkan vermişdir. Yaratdığı bədii ifadə vasitələri və məcazlar, təsvir etdiyi bədii obrazda daha da canlılıq və təsirlilik gətirir. Mir Cəlal öz yaratdığı obrazları mükəmməl, həm də tez və məzmunlu başa düşülcək səviyyədə verməyə çalışırdı. O, hər şeydən əvvəl, yaratdığı və başlıca tədqiqat obyekti olan insanın bütün varlığı, bitkin və dolğun xarakteri və malik olduğu psixoloji-mənəvi aləmi ilə təqdim etməyə diqqət verirdi. Onun özünəməxsus süjet qurma bacarığı və fikri ifadə və təsbit etmə üsulu var idi. O, yaradıcılığı boyu müxtəlif mövzulara müraciət etmiş, tarixiliklə müasirliyi bir-ləşdirmiş və heç vaxt mövzu çatışmazlığı hiss etməmişdir. Bir sözlə, hansı tərəfdən baxılsa, Mir Cəlal səmimi sevgi ilə sevilən, oxunan və təsir edən bir sənətkardır. Onun sənətkarlığı bizim yazımıza sığmayı-

“Yazıcı və zaman”. Mir Cəlal Paşayev – 100. II cild. 2 e-kitab

acaq dərəcədə zəngin və peşəkar, inadla təsdiqini tapacaq qədər dəqiq və danılmazdır.

**Fərhad Mədətov,
F.e.n.
(Azərbaycan Universiteti)**

**MİR CƏLALIN “BİR GÖNCİN MANİFESTİ”
ROMANINDA MİLLİ AZADLIQ İDEYALARI-
NIN TƏCƏSSÜMÜ**

Özünəməxsus dəst-xətti olan görkəmlı yazıçımız Mir Cəlalin yaradıcılığı ədəbiyyat tarixində özünəməxsusluğu və orijinallığı ilə seçilir. Çünkü onun “uğursuz illərə düşmüş” yaradıcılığı çətin sınaqları, dəhşətli maneələri böyük bir ustaliqla aşmağa müvəffəq olmuşdur. Xalqını sevən, onun milli mənafeyini və azadlığını hər şeydən uca tutan yazıçı öz yüksək ideyalarını təcəssüm etdirərkən onun sənətkarlıq xüsusiyyətləri heç də az rol oynamamışdır. Dövrün misli görünməmiş qanlı təzyiqlərinin gündən-günə artdığı bir zamanda ədib mövqeyindən dönməmiş, öz zəkası ilə sovet senzurasının qarşısında sıpər yaratmış, həyatını təhlükə qarşısında qoyaraq azadlıq ideyalarını əks etdirməkdən çəkinməmişdir. Onun əsərlərini oxuyan hər bir kəs ədlibin xalq üçün yanın nurlu qəlbinin arzu və istəklərini sətiraltı mənalarda, metaforik qatlarda məharətlə yerləşdirdiyinin şahidi olur. Çox təəssüf ki, ədəbi tənqidimizdə bu məsələlərdən az bəhs olunmuşdur. Azərbaycan artıq neçə illərdir ki, müstəqilliyin yollarında nəhəng addımlar atır. Bu günümüzü ömrü boyu arzulayan və onu əsərlərində bir sistem şəklində əks etdirən Mir Cəlalin əsərlərindəki fəlsəfi qatları üzə çıxarmaq hər bir tədqiqatçının müqəddəs borcu olmalıdır.

“Bir gəncin manifesti” romanını Mir Cəlal qanlı-qadaklı illərdə qələmə alaraq 1938-ci ildə yekun-

laşdırılmışdır. Əsər ədəbi ictimaiyyət tərəfindən hərəkətlə qarşılandı, böyük tirajlarla dönə-dönə çap olundu. Əsərin oxucular tərəfindən yüksək səviyyədə qarşılanmasının səbəblərindən biri yazarının AXC-nin yarandığı dövrün fonunda həm o zamanı, həm də 20-30-cu illərin ictimai-siyasi hadisələrini real və bədii şəkildə əks etdirməsi idi. Ona görə də Mir Cəlal bu problemləri həll etmək üçün öz istedadının gücünə arxalanmış, həm dünya, həm də klassik ədəbiyyatımızda işlənən ədəbi priyomlardan yaradıcı şəkildə bəhrələnmiş, onu xalqın arzu və istəklərinə uyğunlaşdırmışdır. Qədim Dünya ədəbiyyatından tutmuş M.F.Axundov və M.Ə.Sabirədək yaranmış bədii-fəlsəfi nümunələr onun yaradıcılıq yolunun və üslubunun formallaşmasına müəyyən təsir göstərmişdir. Lakin dövr Axundovun da, Sabirin də dövründən da ha dəhşətli idi. Ona görə də şərait ənənəvi prinsipləri yeni çalarlarla zənginləşdirməyi tələb edirdi. Əsərdəki milli azadlıq ideyalarını onun dərin qatlarında yerləşdirmək əsas çıxış yollarından biri idi ki, Mir Cəlal da bundan məharətlə istifadə etmişdir. Bu fəlsəfi qatarda ədibin xalq üçün döyünen qəlbinin böyükünü görməmək mümkün deyildir. Azadlıq ideyaları əsərdə bir sistem şəklində öz əksini tapmışdır. Bu böyük ideyaların sönük çıxmaması üçün, siyasi təzyiqlərlə bağlı, yaziçi, haqlı olaraq, bəzi surətlərin birtərəfli

çıxmاسından bir sənətkarlıq vasitəsi kimi istifadə etməyə nail olmuşdur.

Əsərin dərin qatlarına hopdurulmuş zəngin milli azadlıq ideyalarını dərk etdikcə gözlərimiz önündə hər şey dəyişir, yazıcının böyüklüyü bütün əzəməti ilə üzə çıxır. Düşmən paltarı geyərək öz xalqının azadlığı yolunda böyük fədakarlıqlar göstərmış qəhrəmanları kimlər tanımır və sevmir? Bu səpkili qəhrəmanlıqları sovet totalitar rejimi dövründə imperiya əleyhinə yazıb-yaradan Mir Cəlala da aid etmək lazımdır. Azadlıq ideyaları ilə zəngin bir romanı- “Bir gəncin manifesti”ni qələmə alan Mir Cəlal qarşıya şixan fəlakətlərin və maneələrin dəfələrlə şahidi olmuşdu. O, azadlıq uğrunda öz həyatından keçməkdən belə çəkinmir və bu fikirlərini əsəri qələmə alarkən Götenin sözləri ilə deməyi daha münasib saymış, epiqraf kimi əsərin əvvəlinə əlavə etmişdir: “Həyat və azadlıq ancaq onlar üçün hər gün döyüşə gedən adamlara layiqdir!”.

M.Cəlal yaradıcılıq prosesində bu fikirlərdən bir an da olsa ayrılmamış, azadlıq ideyaları uğrunda sona qədər, özü də böyük bir məharətlə və sənətkarlıqla vürüşmuşdur. Yazıcı proloqda artıq öz əsas qayəsini, yəni azadlıq ideyalarını bəyan edir. Bunun üçün o, “bahar” sözünü simvolikləşdirərək əsas vasitəyə çevirmiştir. Yazişi bu adı həm əsərin qəhrəmanına vermiş, həm də azadlıq rəmzi olan bahar fəslinin təs-

virində bir vasitəyə çevirmiştir. AXC ərəfəsindəki hadisələr proloqda təbiət təsviri fonunda böyük bir sənətkarlıqla, həm də real və təbii boyalarla əks edilmişdir: “Yenicə açılan bənövşə, quzuçıçəyinin ətrinin havaya bir təzəlik, mulayimlik gətirməsi”, “buludlu göyün bir qəlb kimi çırpinması”, günəşin “gah kəhrəba kimi saralması, gah da sədəf kimi parıldaması”, “bir parlaq gündüz olacağı” kimi ifadələr dövrün bədii-tarixi hadisələri kimi diqqəti cəlb edir. Ədib bu zaman insanların çəkdikləri zillətləri də təbiət təsviri-nin fonunda əks etdirməyi əsas çıxış yolu kimi qəbul etməli olur: “Aşağılarda, dərənin qovuşan yerlərində isə baş-başa verən söyüd, qələmə, qarağac, vən, iydə, zoğal ağacları küləyin səmtinə doğru can atmaqdə, sanki kökdən çıxıb haralarasa getmək arzusunda idilər”.

Bu sitatda işlədilmiş “dərələrin qovuşduğu yer” sərhədlərimizdəki vəziyyətdən və oradakı narahat “ağaclar” xalqımızın öz el-obalarından didərgin düşmələrindən və soyqırıma məruz qalmalarından xəbər verir. Lakin “qoca ağacları kötüyü ilə aparan qəhvəyi sular” insanlara azadlıq bəxş edən bir rəmz kimi diqqəti cəlb edir. Təsadüfi deyildir ki, cüt sürən cavan oğlunda “sel-suların şaqqıltısı” şirin arzular yaradır və o köks ötürərək düşünür: “...bir çərək yerim, bir çanaq suyum olaydı. Necə əkər, necəbecərər, necə

bəslərdim. Mənim də qapım çuvaldolusu taxıl, evim təknədolusu çörək görərdi”.

Cavan oğlanın bu arzuları azadlığı və müstəqiliyi əlindən alınmış insanların istəyidir. Tez-tez dəyişən siyasi vəziyyətlər, nəhayət, AXC-nin yaranmasına səbəb oldu ki, bu da əsərdə belə təcəssüm olunmuşdur: “Sanki bayaq oxunan mahnilardakı həsrət və arzuları günəş eşitmişdi... Səssiz, isti və nurlu baxışları ilə oancaq bir şey deyir:

-Salam! Salam!

...Bu ilki bahar heç bir zaman görünməmiş olan ayrı bir bahar idi. Bu ayrı bir həyat, ayrı bir səfa, ayrı dünyadan xəbər verən milyonların ürək arzularını duyan, oxşayan, oyadan və çiçəklədən bir bahar idi”. Göründüyü kimi yuxarıdakı sitatda yazıcı öz ideyalarını o qədər də gizlətməmişdir. Bunun üçün o, Sovet imperiyasının Azərbaycanı bahar fəslində işgal etməsindən vəziyyətdən çıxış kimi istifadə etmişdir. Bunu “Manifest”dəki sonrakı hadisələrin təsviri də sübut edir. Əsərin süjet xətti xronoloji ardıcılıqla qurulmuşdur. Ona görə də proloqdakı milli azadlıq ideyalarından sonra AXC dövrünün və adından da göründüyü kimi, azadlığın rəmzi kimi düşünülmüş Bahar obrazının təsviri belə bir məntiqi nəticəyə gətirir ki, ədib imperiyanın tələblərindən yan keçmiş, xalqın mənafeyini hər şeydən uca tutmuşdur. Oxucu

bütün əsər boyu bu obrazın taleyini izlədikcə Baharın bir azadlıq simvolu olduğunu başa düşməkdə çətinlik çəkmir. Əsərdəki ən xırda detallarda da bu fikirlər öz əksini tapmışdır. Bunu əsərdə sübut edən ən maraqlı hadisələrdən biri də Baharın qardaşı Mərdanla erməni Surenin “qardaşlıq kağızı”nı ömrü boyu qoynunda gəzdirməsi, hətta qışın şaxtasında, ömrünün ən ümidi-siz anlarında da kağızı qorumağa çalışmasıdır. Əsərdə nə üçün kağızdan tez-tez söhbət açılır? Ona görə ki, respublikamız azadlıq uğrunda ilk nəhəng addımı Ermənistən və Gürcüstanla birləşdir 1918-ci il mayın 26-da Tiflisdə atmışdır. “Zaqafqaziya Seymi” belə yaranmışdı. Baharın bu kağızı qorumağa çalışması əsərdə azadlığın qorunması kimi mənalandırılmışdır. Bu körpə usağın bütün addımları güclü maneələrlə qarşılaşır. Adı ehsan tutu da, vətənimizin təbii sərvətləri -tutduğu ceyran balası da Baharın ola bilməz. Cünki bunlara varlılar və yadellilər göz dikmişlər, milli satqınlar isə onların dəyirmanlarına su tökürlər.

Bahar obrazının bütün incəliklərinə qədər açılmışında Mərdan surətindən böyük sənətkarlıqla istifadə edilmişdir. İmperiya dövrünün tənqidində M. Əlioğlu Mərdan obrazını belə qiymətləndirir: “Bu inqilabçı nəzəri fikirlərə yiylənmiş, özünün müstəqil mühakiməsi və mübarizəsi ilə seçilən, düşünən inqilabçı deyildir. Yalnız və yalnız tapşırıqları yerinə yeti-

rən bir əməliyyatçıdır.” O dövrdə bu fikirlərlə razılaşmayanlar da var idi. M. Cəlal isə Mərdanı sədaqətli, uzaqqorən bir inqilabçı kimi əks etdirməyi qarşısına bir məqsəd kimi qoymamışdır. Çünkü Mərdan körəkli şəkildə inqilabçıların yalan vədlərinə aldanmış mərd insanların ümumuləşdirilmiş obrazıdır. “Manifest” fəslində Azərbaycan sovetləşərkən romanın rəmzi qəhrəmanı Baharın ölümü əsərin mövzu və ideyasının məntiqi nəticəsi idi. Bu isə Mərdanın göz yaşlarını sellərə döndərir. Mir Cəlalın gerçəkliyi bu cür sənətkarlıqla və cəsarətlə əks etdirməsi böyük bir qəhrəmanlıq nümunəsi idi.

Mərdan qardaşının ölümündə özünün inqilabçılarla qoşulmasını əsas səbəb hesab edir, onun xatirəsinin əbədiləşdirilmək üçün rəssam dəvət edir. Lakin Bahardan heç bir əsər-əlamət - şəkil qalmamışdır. Onu yalnız təxəyyüldə canlandırmaq mümkün olur. Bu səhnə həm imperiya zamanı AXC-yə aid sənədlərin məhv edilməsini, həm də Mir Cəlalın bu əsəri yaradarkən qarşılaşdığı problemləri yada salır.

Yadigar Əliyev,
Dosen
(Gəncə Dövlət Universiteti)

BƏDİİLİYİN VÜSƏTİ

Mir Cəlalın nəsr əsərləri, həyatiliyi, canlılığı, humoru və nitq təbiiliyi ilə diqqəti çəkir. Bu əsərlərin sənətkarlıqla qurulan sujet xətti, güclü bədii ümumi-

ləşdirmələri və saf dili var. Müəllif nitqinin bədiiliyi həm söz, ifadə və cümlələrin sərrastlığında, qrammatik dəqiqliyində, həm də işlətdiyi məcazlarda, obrazlılıqda üzə çıxır. Məsələn: «Dağlardan, meşələrdən uzanıb gələn böyük qara kölgələr üst-üstə mindikcə qatlaşır, günəşin bozarmış ətəklərini qamçılıyır» («İstifadə») Bəzi müqayisələrində obrazlılıq, məcazlılıq olmasa da, onların şifahi nitqə, danışiq dilinə məxsus təbiiliyi ilə seçilir. «Gün orucluq ayı kimi çox tənbəl və ağır yeriyirdi». («Dirilən adam»). «Bunlardan sonra müəllimə mənim qarşımıda ucuz bir kitab kimi açıldı. Mən onu köhnə əlifba kimi ötəri oxudum». («İstifadə»). Qısa boyunlu adam bu cür təsvir olunur: «Üzündən aşağı endikcə, tənasübü pozulurdu, boynu yoxdur. Deyəsən, ağır bir qapaz vurulmuş, boynu qınnına girmiştir». («İstifadə»).

Klassik ədəbiyyatda gözəl qızın sıvri qaşları, adətən, ayparaya, gözəl və incə burnu isə zahiri oxşarlığına görə ərəb əlifbasının «lam» hərfinə bənzədir. Mir Cəlal müqayisə obyektlərinin real bənzərliyini, həyatılıyini, təbiiliyini əsas götürərək, azacıq kinayə çaları ilə yazar: «Atlas paltar, qırmızı çəkmə geyinmiş bu arıq qızın qaşları mötərizə, burnu sual işarəsinə oxşayırdı. («İstifadə»)». Müəllif özünəməxsus müqayisə və təsvir üsullarını işlədib, bənzəyən və bənzədiləni adı həyat, məişət detallarından götürür. İçi ağıznacan

lazımsız kağız-kuğuzlarla dolu portfeli bu cür adlan-dırır: «hamilə portfel». Dərhal oxucunun gözləri önündə qoltuğuna şışman portfel vurub, özünü işgüzar kimi göstərmək istəyən tipin portreti canlanır. «Sürülməkdə rəngi dəyişilmiş köhnə və hamilə portfeliyi bu qoltuğundan o birinə verir... daha da yeyinləşir». («Kəmtərovlar ailəsi»).

Mir Cəlalın yaratdığı obrazlar quru, sxematik surətlər deyildir. Personajların hər biri özünəməxsus bir əlaməti ilə yadda qalır. Məsələn, satıcı Balaxan burnunu çəkir. Çünkü mağazadakı gizli, əlaltı işlərinin bütün sirlərini burnunu çəkməklə ifadə edərdi. («Kərpic məsəlesi»). Hamamlar trestinin müdürü canlı insanlara kağız qovluğu kimi baxır. O, tabeliyində olan işçiləri şəxsi ləyaqətinə, bacarığına görə yox, sənədlərinə görə tanır, vəzifəyə təyin edir, hətta tapşırıqlar verir. Açığı gəldiyi adamın iş qovluğununu aparıb lap aşağı başa salır, xoşladığını yuxarı başa keçirirdi. Onun hətta adı, soyadı belə sevimli məşguliyətinə uyğun gəlir: Anket Anketov («Anket Anketov»). Mirzə Əsgər isə ifrat dərəcədə ehtiyatlıdır. O qədər ehtiyat edir ki, hətta «qrip» sözünü yazanda dəsmalla ağzını tutur. («Özündən naxoş»).

Mirzə Cəlal yaradıcılığını yaddaqalan cəhətlərindən biri müəllifin ad seçimidir. Müəllif surətlərə elə ad seçilir ki, o, başdan ayağa obrazın xarakterinə

uyğun gəlir, onu pozitiv, ya qeyri pozitiv planda xır-dalayır. Bəzən surətlərin (xüsusilə epizodik obrazla-rın) bədii yükünü müəyyənləşdirməkdən ötrü uzun uzadı lövhələr, yaxud geniş təfsilata ehtiyac qalmır; bircə ad da kifayət edir. Məsələn: Kəmtərov, Həkim Cinayətov, Gəldiyev, Keçiyev, Şimir Məmmədhü-seyn, Yetim Əkbər, Quzu Allahyar və s.

Mir Cəlalın nəsr dili ədəbi dil normalarının mükəmməl şəkildə gözləndiyi, bədii olduğu kimi, həm də təbiidir. Məhz bu təbiiliyə söykənən müəllif yeri gəldikcə söz və ifadələrin danışlıq variantından istifadə edir, əcnəbi, alınma sözlərdən mümkün qədər qaçırlar, bəzən onların məna tutumunun verə biləcək yeni sözlər yaradır. Məsələn: briqadır əvəzinə onbaşı, dəvət-namə əvəzinə toy biletı, ailə üzvü əvəzinə ev adamı, tayqulp (indi tava deyirik; bir tutacaq yeri, dəstəyi olduğu üçün belə adlandırır), damdandüşdü xahiş (yəni qəflətən, gözlənilməyən halda edilən xahiş; xalq arasında göydəndüşmə deyilir, amma bu başqa şeydir).

O eyni həvəslə də köhnəlmış sözləri işlədərək, on-lara dildə vətəndaşlıq hüququ verməyə cəhd edir. Mə-sələn:

toybəyi-toyu idarə edən (dialektlərdə toy babası deyilir);

asi – düşmən (Ağlin olsun, asi-asi danışma);

döşürmək-yığmaq, toplamaq (Fizzə uşaqlara xas olan bir həssaslıqla söhbətləri eşidər, anasının tökdüklərini döşürərdi). Folklor nümunələrinin birində həmin mənada işlənir: Üşüdüm, ha üşüdüm, Bağdan alma düşürdüm.

Yazıcı bütövlükdə xalqın dili üçün məsuliyyət daşıyır. Ona görə də o, xalq dilinin bütün təzahür formalarına baş vurur, onların hər birindən - canlı danışıqdan da, ədəbi dildən də, dialekt və şivələrdən də eyni ustalqla istifadə edir. Dialekt sözləri daha çox obrazların nitqində görünür. Məsələn:

süftə (indi Gəncə dialektində siftə; ilkin qazanc);
dabana-qapı petləsi
maliyə-dəyər
dana-ədat kimi
nazik-evdə bişirilən şirin çörək
anqut-üzün almacıq sümükləri (anqutun çıxıb)
hasand-asan
qayım-bərk (indi Gəncədə qayım-qədim şəklin-
dədir).

Maraqlıdır ki, bu sözlərin hamısı Gəncə dialek-
tinə mənsubdur.

Müəllif Azərbaycan dilinin ifadə imkanlarından çox ustalıqla istifadə edir. Alınma söz eyni mənanı bildirən əsl Azərbaycan sözü ilə paralel işlənərək on-dakı mənanı daha da qüvvətləndirir. «Sən lap ananın

xələf balasisan». («Dil və əməl») Buradakı «xələf» sözü ərəb dilində elə bala deməkdir.

Böyük ədibin hekayələrinin bəzisi maraqlı, gözlənilməz sonluqla bitir. Məsələn: «Təzə toyun nəzakət qaydaları» hekayəsində onu toya dəvət edən dostunun anası toyun nəzakət qaydalarına əməl etməyi bərk-bərk tapşırır. Dəvət olunan məəttəl qalır ki, toy toydur, orada, görəsən, hansı nəzakət qaydaları ciddi gözlənilməlidir? Toya gələndə görür ki, nəzakət qaydasını hamidan bərk pozan özüdür. Çünkü digər qonaqlardan fərqli olaraq, o, toya əlibos gəlmışdı.

Ədibin hekayələrinə verdiyi adlar qeyri-adiliyi ilə seçilir. Məsələn: «İclas qurusu». Hekayə bu cür başlayır: «Əncir qurusu, ərik qurusu, zoğal qurusu bunlar çox olur, iclas qurusu isə tək-tək olur. Bir var ki, gün altında quruyan, bir də var ki, iclaslarda quruyan, suyunu çəkən, həyat hissərini itirən... Onun şəxsi ailə həyatı özü də bir növ icasdır. İclas qurusu arvadı Meyransa ilə belə danışır: Yoldaş Meyransa, təklif var ki, corablarımı yuyub qurudasınız».

**Sahib İbrahimli,
F.e.n.
(Gəncə Dövlət Universiteti)**

BÖYÜK ELM FƏDAİSİ

Zəngin və çoxşaxəli yaradıcılıq yolu keçmiş
böyük ədib Mir Cəlal Azərbaycan ədəbiyyatı və elmi
fikir tarixinə həm qüdrətli nasir, həm də görkəmli

**www.kitabxana.net və YYSİB-nin
müştərək nəşri**

160

ədəbiyyatşunas –alim, klassik və müasir söz sənətimisinin mahir tədqiqatçısı kimi daxil olmuşdur. O, özünün orijinal, dərin məzmunlu, yüksək ideyalı hekayə və romanları ilə milli bədii düşüncənin, nəşr təcrübəsi və ənənəsinin zənginləşməsinə xeyli dərəcədə köməklik göstərdiyi kimi, bir-birindən maraqlı, sanballı elmi tədqiqatları və araşdırması ilə XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatşunaslığının, elmi-nəzəri fikrimizin, onun metodoloji prinsip və meyarlarının inkişafına və for-malaşmasına da müsbət təsirini göstərmişdir.

Mir Cəlal istər ədəbiyyat tarixinə, istər sırf ədəbiyatşünləq problemlərinə, istərsə də ədəbi tənqidə dair neçə-neçə qiymətli əsərin müəllifidir. Güclü və-təndaş-alim yanğısının məhsulu olan bu əsərləri birləşdirən bir ümumi cəhət elmi-nəzəri və estetik fikrimizi yad təsirlərdən, konyuktor təmayüllərdən qorumaq və onun sağlam əsaslar, mütərəqqi milli-mənəvi dəyərlər üzərində irəliləyişinə təkan verməkdən ibarətdir. Əslində Mir Cəlalın bir alim kimi başlıca yaradıcılıq kredosu və manifesti də elə budur. Mir Cəlal ədəbiyyatla bağlı tədqiqatlarını həmişə ədəbiyyatın qarşısında duran əsas vəzifələrlə üzvi şəkildə əlaqələndirmiş, öz təhlillərində canlı həyata, yeni dövrün başlıca inkişaf istiqamətlərinə, milli-ideoloji tələb və prinsiplərinə əsaslanmışdır. Alim bədii ədəbiyat kimi, elmi yaradıcılığa da böyük amallara xidmət edən

mühüm yaradıcılıq işi kimi baxmış, xalqın tərəqqi və yüksəlişində onun əhəmiyyətli rol oynadığını dönə-dönə qeyd etmişdir.

Mir Cəlalin ilk irihəcmli fundamental tədqiqat əsəri dahi Azərbaycan şairi M.Füzuliyə həsr olunmuşdur. Əlbəttə, bu, təsadüfi deyildi. Ötən əsrin 40-cı illərinə qədər Füzuli irlisinin ideya-məzmun xüsusiyyətləri az-çox dərəcədə araşdırıldığı halda, böyük söz us-tasının ecazkar sənətinin qeyri-adi poetik məziyyətləri ardıcıl və sistemli şəkildə öyrənilməmişdir. Etiraf edək ki, bu, bir tərəfdən, uzun illər ədəbiyyatda hökm sürən «Füzuli tilsimi»nin yaratdığı xofla bağlı idisə, digər tərəfdən, klassik şeir poetikası sahəsində nəzəri araştırma və tədqiqat təcrübəsinin azlığı ilə bağlı idi. Bəzi xırda-para qeydlər nəzərə alınmazsa, bu sahədə boşluğu ilk dəfə dolduran məhz Mir Cəlal oldu. Mir Cəlalin sözügedən məsələyə həsr olunmuş məlum monografik tədqiqat əsəri Füzuli irlisinin sənətkarlıq əjallarının elmi şəkildə öyrənilməsi istiqamətində əsas konturları müəyənləşdirdi. Ona görə də həmin əsər bu gün Füzuli yaradıcılığını tədqiq etmək və öyrənmək istəyənlər üçün ən etibarlı və ən mötəbər elmi mənbə-lərdən biri hesab olunur.

Mir Cəlal gərgin uzunmüddətli araşdırımlar nəticəsində Füzuli poeziyasının əbədiyyət fövqünə yüksələn və uzaq əsrləri arxada qoyan sirli-sehirli ca-

zibə qüvvəsi barədə bütöv və əsaslı bir elmi müddəənin yaranmasını təmin etdi. O, dahi şairin bənzərsiz söz dünyasını, zəngin, rəngarəng obrazlar və məcazlar sistemini, vəzn, qafiyə, ritm və intonasiya strukturunu, dil və üslub əlamətlərini ilk dəfə olaraq geniş, konseptual elmi təhlilə cəlb etmiş, Füzuli dünyasını çoxəşrlik klassik şeir düşüncəmizin yeni və əlamətdar bir mərhələsi kimi dəyərləndirmişdir.

Mir Cəlalın ikinci irihəcmli tədqiqat əsəri milli ictimai və bədii fikir tariximizdə xüsusi yer tutan XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı haqqındadır.

Ötən əsrin cəmi iyirmi ilini əhatə edən bir ədəbi mərhələ «Azərbaycanda ədəbi məktəblər» adlı həmin əsərdə dövrün konkret ictimai-siyasi və iqtisadi proseslərinin analitik təhlili fonunda nəzərdən keçirilir. Mir Cəlal milli satirik mətbuatımızın əsasın qoymuş «Molla Nəsrəddin» məcmuəsi üzərində dayanır, Azərbaycanda yeni tipli, demokratik, ictimai və bədii-publisistik məfkurə istiqamətini müəyyənləşməsində, mövcud gerçəkliyin, xalq həyatının və məişətinin tarixi reallığa uyğun şəkildə təsvir olunmasında həmin məcmuənin oynadığı əvəzsiz rolу araşdırır, ona elmi qiymət verir.

Mir Cəlal «Molla Nəsrəddin» məcmuəsinin qısa müddət ərzində çox böyük populyarlıq qazanmasının, geniş oxucu kütləsinin ürəyinə yol tapmasının əsas sə-

bəbini də onun istismar edilən, əzilən insanların həyatına dərindən nüfuz etməsi, cəmiyyətdə baş icerən prosesləri obyektiv və prinsipial mövqedən işıqlandırması və böyük ideyalar carçısı olması ilə izah edirdi. Tədqiqatçı doğru olaraq «Molla Nəsirəddin»in yaradıcılıq uğurlarının bir mühüm səbəbini də o dövrün böyük əqidə sahibi olan bir çox qabaqcıl ziyalıların bu məcmuə ətrafında six birləşməsi və onunla fəal əməkdaşlıq etməsi ilə əlaqələndirirdi. Alimə görə, həmin ziyalıları bu məcmuəyə bağlayan başlıca amil yeni, mütərəqqi ideyaları təbliğ etməklə xalqı qəflət və cəhalət yuxusundan oyatmaq, sosial bərabərsizliyin hər cür təzahürlərinə, təhkimçilik zülmünə qarşı mübarizəyə ruhlandırmaq, məzлum insanlara öz hüquqlarını başa salmaq, cəmiyyətdəki ziddiyət və bələlərin əsl mahiyətini onlara anlatmaq istəyi idi.

Sözügedən ziyalılar öz qələmləri ilə «Molla Nəsirəddin» jurnalının yaradıcılıq problemlərinin həllinə fəal şəkildə kömək göstərdiyi kimi, jurnal da onların poetik və ədəbi zövqlərinin, ictimai-siyasi baxışlarının inkişafına və formalaşmasına güclü təkan vermişdir. Mir Cəlal jurnalla onun müəllifləri arasındaki bu qaynar, səmərəli təmas və əməkdaşlığın ən vacib məqamlarını bütün təfərrüati ilə araşdırıb üzə çıxarıır, jurnalın yarandığı dövrdə təkcə Azərbaycan üçün deyil, bütün müsəlman dünyası üçün çox önəmlı bir

mədəni hadisə olduğunu konkret faktlarla sübuta yetirir.

Bundan sonra, o, mollanəsrəddinçi şair və ədiblərin həyat və yaradıcılığını ayrı-ayrılıqda, yeni elmi dəyərlər və ideoloji tələblər mövqeyindən tədqiq predmetinə çevirir, onların hər birinin ədəbi irsini Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində tutduqları yerə layiq şəkildə təhlil edir.

Mir Cəlal XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı nümayəndələri ictimai baxışlarına, bədii inikas üsullarına, ədəbi mövqelərinə görə iki yerə ayırır: romantiklər və realistlər. Alim hər iki yaradıcılıq metodunun – romantizm və realizmin elmi-fəlsəfi mahiyyətini açıqlayıır, onların spesifik bədii-estetik prinsiplərini şərh edir.

Mir Cəlal müasir ədəbi prosesi də müntəzəm izləyirdi. Alimin yeni dövrün Azərbaycan ədəbiyyatı, onun ayrı-ayrı nümayəndələri və mühüm yaradıcılıq uğurları barədə də maraqlı qeydləri var.

Şəlalə Əliyeva
(Bakı Dövlət Universiteti)

BƏDİİ NƏSRDƏ ZAMAN, MÜHİT VƏ ŞƏXSİYYƏT PROBLEMLƏRİ

Qədim və zəngin tarixə malik Azərbaycan ədəbiyyatı dünya ədəbiyyatının, mədəniyyətinin ümumtürk mədəniyyətini özündə ehtiva edən tərkib hissəsidir və o özündə keçdiyi inkişaf yolunun, tarixi mərhələlərin ayrı-ayrı ədəbi-bədii, ideoloji detallarını

qoruyub saxlamış, onu müasirliklə sintez edərək milli kökə əsaslanan söz nümunəsi kimi çıxış etmək imkanı qazanmışdır. Təbiidir ki, bu elementlər, detallar sırasında zaman məfhumu xüsusi bir göstərici kimi yer qazanıb.

Zaman anlayışının ibtidai tərifi kimi demək olar ki, o, ilk növbədə, yaddaşdır və özlüyündə müasirliyə doğru uzun illər ərzində yol gələn bəşər həyatının progressiv yekunudur, eyni zamanda, milli varlığı, milli mədəniyyətin yaşarlığını müəyyən edir, şərtləndirir. Əlbəttə ki, bu şərtlər sırasında ən mühüm varlıq kimi, forma kimi bədii ədəbiyyat çıxış edə bilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, zaman özlüyündə fəlsəfi bir problemdir, anlayışdır və zaman haqqında fəlsəfi düşüncələrin elmi sistemə çevrilməsində bədii söz nümunələri bünövrə, başlanğıc, eyni zamanda, təməl rolunu oynamışlar. Klassik fəlsəfənin formalaşmasında zamanın insan kimi, canlı varlıq kimi şəxsləndirilərək bədii obrazə çevrilərək zamanşunaslıq haqqında ideyalar sisteminin yaradılması mühüm olmuşdur. Zamanın obyekt olaraq həm fəlsəfədə, eyni zamanda fəlsəfədən ədəbiyyata istiqamət fonunda öyrənilməsi, əslində, daha çox problemlərin tarixi tədqiqi deməkdir. Həm də keçmişlə indini, bəzi hallarda isə gələcəyi bir-biri ilə bağlamaq deməkdir. Zamanın öyrənilməsində sosial problemlər, tərbiyə məsələləri, ta-

ixin bir hissəsi olan milli təfəkkür tərzi, onunla səsləşən əxlaqi-etik amillər əsas yer tutur.

Bir çox ictimai elm sahələrini özünə inteqrasiya etməyə meylli olan fəlsəfədən məlumdur ki, «...materiyanın atributu, mövcudluq forması kimi zaman və məkan qarşılıqlı əlaqədədir, zamandan kənar məkan, məkandan kənar zaman yoxdur».

Demək lazımdır ki, bədii ədəbiyyatda sosial-psixoloji problemlərin həlli istiqamətində zaman probleminə geniş yer verilməsi zərurətdən doğur. Tədqiqatın əhatəliliyi üçün, qoyulan problemin bir neçə prizmadan müfəssəl həlli üçün nəinki bədii nəsrədə, bütün bədii ədəbiyyatda zamanın xüsusi üstünlük kəsb etməsini, onun əlverişli tədqiqat mənbəyi, materialı olmasını nəzərə almaq lazımdır. Düşünəndə ki, bədii ədəbiyyat özü də zaman daxilində yaşayır, bu prosesin real məzmun və mahiyyət kəsb etməsi ehtimalı daha da artır. Zaman real həyatı gerçəklilikdir və istənilən dövr ədəbi prosesi də real həyatı gerçəkliliklə qırılmaz vəhdətdə inkişaf edən son dərəcə zəngin, mürəkkəb və çoxçəhətli bir aləmdir. Onun xarakter və əlaməti xalq həyatının, cəmiyyətin bütün genişliyi və dinamikliyi ilə canlandırmaq üçün aparılan bədii axtarışların rəngarəngliyindən ibarətdir.

Müasir Azərbaycan nəşrinin də ən mühüm xüsusiyyəti, sələflərində olduğu kimi, onun milli xarakteri,

insan mənəviyyatının həyatda və cəmiyyətdə özünü göstərən yeniliyi cəsarətlə tədqiq etməsində təzahür edir. Hər bir zamanın özünəməxsus xüsusiyyəti, yəni öz dövrünün yeniliyi olması inkaredilməzdır. Bu baxımdan müasir dövrün də özünəməxsus yeniliklər top-lusuna malik olduğunu demək olar. Əgər bədii ədəbiyyat dövrü tam dolğunluğu ilə eks etdirməyi qarşısına məqsəd kimi qoyursa, deməli, bu yeniliklər, yeni xüsusiyyət, vacib əxlaqi, mənəvi və sosial problem kimi tədqiq edilməlidir. Bu baxımdan, müasir Azərbaycan nəsri, ədəbi prosesi xüsusi bir diqqətlə onun bütün tərkib hissələrinin təfərruatına ehtiva edilməklə, zamanın tələbinə uyğun olan bədii keyfiyyət yeniliyi-nə həssaslıqla yanaşılmaqla təhlil edilməlidir.

Zaman probleminin milli ədəbiyyatşunaslıqda həlli, onun problem kimi qoyuluşu Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi prinsipləri ilə bağlı olmuşdur. Təsadüfi deyildir ki, Firudin bəy Köçərlidən başlanan bu ənənə Mir Cəlal, C.Xəndan, M.Arif, M.Cəfərov, Y.Qarayev, Ş.Salmanov, B.Nəbiyev, K.Talibzadə, A.Zamanov, Q.Namazov, C.Abdullayev, N.Cəfərov, Elçin, Ə.Cəfəroğlu, Yurdsevər, N.Babayev, M.Məmmədov və şair müəlliflərin əsərlərinin qayəsini təşkil edir.

Azərbaycanda müstəqil dövlətin qurulması ilə bir çox sahələrdə ideoloji dəyişikliklər olduğu kimi, ədəbiyyat siyasətində və ədəbiyyatın ictimai dərkinin

xarakterində fərqli yanaşmalar üzə çıxdı. «Yəni ol-duqca mürəkkəb məsələlər meydana çıxdı – sovet dövründə ədəbiyyata nəzarət edən ideologiya, estetika bir növ əsaslarını itirdi. Ədəbi tənqidin qarşısında ədəbiyyatın bir sənət kimi estetik yüksəkliliyini, keyfiyyətini qorumaq, ədəbiyyatın milli idrakın faktı olmasını müdafiə eləmək, bilavasitə millətin ədəbiyyatının yaradılması uğrunda mübarizə aparmaq və ümumən, ədəbiyyatın mövcudluğu, inkişafı sənətkarlığın inkişafı üçün çalışmaq məsələləri durdu».

Qeyd etmək lazımdır ki, eyni bir tendensiya bədii ədəbiyyatla sıx təmasda olan publisistikada da müşahidə edilir. Müstəqillik dövründə Azərbaycan publisistikasını araşdırıran Famil Mehdi bu fikri təsdiq edir. «Publisistika ictimai-siyasi, əxlaqi, iqtisadi və s. aktual problemləri elmi məntiqi dəlil və sübutlar, obrazlı-ehtiraslı mühakimələr, lirik düşüncələr, konkret xarakterlər, tiplər vasitəsilə əks etdirən, ictimai rəyin formallaşmasına fəal təsir göstərən yaradıcılıq növüdür».

Doğrudan da, bütün milli ədəbiyyatlarda olduğu kimi, Azərbaycan ədəbiyyatında da hal-hazırda roman janrinin xüsusi sambal və çəkisi xeyli artıb. Yazıçılarımız müxtəlif illərdə, istər sovet dövrü, istərsə də müstəqillik illərində ədəbiyyatın ən fəal janrlarından birinə çevrilən bu formada qiymətli bədii nümunələr

yaratmışdır. Onlar öz əsərlərində müasir roman poetikasının bütün imkanlarından bacarıqla və böyük məharətlə faydalananmaq və sənətdə özlərini təsdiq etmək üçün səylə çalışmışlar. 80-ci illərin sonunda tənqidçi Şamil Salmanov bugünkü günlə də səsləşən belə bir fikir yürüdür: «Azərbaycan romanı həmişə İttifaq və dünya romanının təcrübəsinə həssas yanaşmış, müasir romanın məcrasında irəliləmişdir. O heç vaxt özünün ən yaxşı nümunələrində dar milli təcrübə ilə kifayətlənməyib, bu gün də belədir». Tənqidçinin Azərbaycan romanı haqqında dediyi bu haqlı sözər oxucuda xoş məmnunluq yaratса da, milli təcrübənin «dar» epiteti ilə yanaşı, qoşa işlənməsinin təbiri caiz deyil. Roman janrı Azərbaycan ədəbiyyatında Nizami Gəncəvi dövründən üzü bu yana əvvəl rüshəym, sonradan köklü - budaqlı bir janr kimi təşəkkül tapıb və burada milli təcrübənin dar olması haqlı ifadə kimi səslənmir. Özü də nəzərə alanda ki, roman janrı bütün dünya ədəbiyyatı üçün də birdən-birə hazırkı inkişaf mərhələsində mövcud olmayıb, milli təcrübənin dərliyi öz təsdiqini tapmış olmur.

Həqiqətən də Azərbaycan romanı müasir dövr ədəbiyyatının ən fəal və aparıcı janrlarından biri olmaq üçün çox böyük inkişaf mərhələlərindən keçmiş və bu günə bədii ədəbi rəndələnmədən keçidikdən sonra çatmışdır. Roman müxtəlif inkişaf mərhələlərində

ciddi sənət sınaqlarından uğurla çıxa bilib. Məsələn, nəsrimizin 70-ci illər mərhələsində roman janrına meyil daha güclü olub. Əgər şərti olaraq nəsrin 60-ci illər hərəkatını «povest dövrü» kimi qiymətləndirək, 70-80-ci illər dövrünü tam mənası ilə «roman dövrü» adlandırma bilərik.

Həqiqətən də, 70-ci illər nəsr təsərrüfatına dərin-dən nəzər salanda, roman yaradıcılığında bir fəallıq hiss olunur. Başqa sözlə desək, bədii təsərrüfatda hər bir janrıñ özünəməxsus çəkisi və yeri var idi. Roman haqqında ədəbi-bədii təsəvvürləri yenə də 70-ci illər Azərbaycan nəsrinə qayıtmaqla yaratmaqdə davam edək. Ümumilikdə, 70-ci illər Azərbaycan nəsrinin nailiyyətlərindən hesab olunan bir sıra fəlsəfi-siyasi, lirik-psixoloji, həmçinin satirik-publisistik ruhlu romanlarımız geniş oxucu məhəbbəti qazanmışdı.

Şəlalə Hümmətli
(AMEA-nın Əlyazmalar İnstitutu)

**MİR CƏLAL MÜƏLLİMİ
MİRZƏ MƏHƏMMƏD AXUNDZADƏ HAQ-
QINDA**

Elmi-ədəbi yaradıcılığı, pedoqoji fəaliyyəti ilə ədəbi nəslə örnək olan görkəmli şəxsiyyətlərdən biri də Mir Cəlal Paşayevdir.

Gözəl insan, istedadlı alim-yazıcı kimi elmi-ədəbi ictimaiyyətin, geniş oxucu kütləsinin, eyni zamanda

sevimli, unudulmaz müəllim kimi tələbələrinin sonsuz hörmətini, sevgisini qazanan bu böyük ədib öz müəllimlərini də həmişə hörmətlə yad etmişdir. Bu dəyərli müəllimlərdən biri – öz dövrünün görkəmli ziyalilərindən olan Gəncə gimnaziyasının türk dili və ədəbiyyatı müəllimi, maarifçi, şair-dramaturq Mirzə Məhəmməd Axundzadədir. M.M.Axundzadənin övladlarının, yaxınlarının xatırələrinə görə, o, Mir Cəlali hələ uşaqlıq illərindən tanımış, ona dərs demiş və əziz şagirdini öz övladı qədər sevmişdir.

Yalnız müəllim, şair-dramaturq kimi deyil, həm də ictimai-siyasi xadim kimi fəaliyyət göstərən, Gəncədə 1906-ci ildə «Difai» fırqəsinin, 1917-ci ildə «Türk Ədəmi –Mərkəziyyət» partiyasının yaradıcılarından və liderlərindən biri, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılmasında əhəmiyyətli rolü ilə seçilən, milli-azadlıq və maarifçilik ideyalarının təbliğatçılarından olan M.M.Axundzadə haqqında sovet rejiminin ən gərgin çağında, müharibə illərində söz demək, onun yaradıcılığını dəyərləndirmək Mir Cəlal Paşayevin bir alim və şəxsiyyət kimi cəsarətindən irəli gəlir. «Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)» adlı doktorluq dissertasiyasının ayrıca bir bölümündə M.M.Axundzadədən bəhs edən böyük ədib digər bölmələrdə də müəllimini maarifçi realistlərin görkəmli nümayəndələrindən olan istedadlı yazıçı kimi dəyyər-

ləndirmiştir. Əsərin «Maarifçi-didaktik yazıçılar» adlı IV fəslində Mirzə Məhəmmədin adını dövrün digər maarifçi realistləri – Süleyman Sani Axundov, Abdulla Şaiq Talibzadə, Sultanməcid Qənizadə, İbrahimbəy Musabəyov, Rəşidbəy Əfəndiyev ilə bir sıradə çəkən müəllif onun Nizami Gəncəvi ilə əlaqədar gördüyü böyük işləri də diqqətə çatdırmışdır: «Müəllim Mirzə Məhəmməd Axundov hələ o zaman böyük şair Nizami şeirinin fəal təbliğatçılarından idi». Doğrudan da, Nizami ırsinə, onun dühasına yüksək dəyər vermiş M.M.Axundzadə böyük şair haqqında 1909-cu ildə Gəncədə «Şeyx Nizami» adlı kitab çap etdirmiş və həmin kitabın satışından əldə edilən vəsaiti Nizaminin bərbad vəziyyətdə olan məqbərəsini bərpası üçün vermişdir.

M.M.Axundzadənin maarif sahəsindəki fəaliyyətindən əlavə, dramları, hekayələri, xalq ədəbiyyatından tolplayıb nəşr etdirdiyi kitablarla məktəbə, məktəblilərə böyük kömək göstərdiyini xüsusi qeyd edən Mir Cəlal Paşayevin fikrincə, «onun dramları naturalizm təsiri səviyyəsində olsa da, şeirləri, xalq ədəbiyyatı nümunələri ilə maarifçi ədəbiyyata daha çox meyl etmişdir». Əziz müəlliminin yaradıcılığı haqqında monoqrafiyasının «Xırda məişət dramları» adlı V fəslində daha ətraflı, ayrıca bir bölmədə («Mirzə Məhəmməd Axundov (Hatif)») bəhs edən görkəmli alim,

onun, başlıca mövzusu «maarifə, elmə çağırış, cəhələtdən, qəflətdən şikayət» olan şeirlərdən və xüsusiylə, dram əsərlərdən söz açmış, həmin əsərlərin dili ilə bağlı dəyərli fikirlər söyləmişdir: «Mirzə Məhəmmədin dram dili şeir dilindən daha sadə və aydınlaşdır. Bu işdə ona müəllimliyi kömək etmişdir. O, fikirlərini açıq deməyi, izah etməyi bacarır».

Keçdiyi ömür yolu, ictimai-siyasi fəaliyyəti ilə bağlı, sovet dövründə əsərləri unutdurulan, uzun müddət nəşr edilməyən M.M.Axundzadə haqqında elmi monoqrafiyasında – doktorluq dissertasiyasında söz açan, müəlliminin adını yaşatmağa çalışan Mir Cəlal Paşayevin bu xidmətini, doğrudan da, böyük cəsarət və fədakarlıq adlandırmaq olar.

**Şikar Qasimov,
Dosent
(Azərbaycan Texniki Universiteti)**

**XX ƏSRİN 20-40-CI İLLƏRİNDƏ
AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATININ İNKİŞAFIN-
DA
MİR CƏLAL YARADICILIĞININ ROLU**

1920-ci illərin sonundan başlayaraq Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafında bir dəyərli alim kimi, Mir Cəlal Paşayevin əvəzsiz xidməti olmuşdur. O, Azərbaycan filologiya elminin yaradıcılarından biri olmuş, ədəbiyyatşünaslığımızda qüdrətli bir elmi məktəb formalasdırılmışdır.

**www.kitabxana.net və YYSİB-nin
müştərək nəşri**

Mir Cəlal müəllim dəyərli romanlar, povestlər və hekayələr müəllifi kimi böyük rəğbət və şöhrət qazanmışdır. Həyatımızın tipik görüntülərini, aktual problemlərini xalq yumorunun fəlsəfi müdrikliyi və şux nikbinliyi ilə təcəssüm edən bu qüdrətli sənətkarın bədii yaradıcılığı onun zəngin elmi irsindən daha çox diqqəti cəlb etmişdir. Mir Cəlal Paşayev bədii yaradıcılığa 1928-ci ildə Gəncədə nəşrə başlayan "Qızıl Gəncə" jurnalında çap etdirdiyi ilk əsərləri ilə başlamışdır. Onun kiçik hekayə və ocerkləri "Gənc işçi" qəzetində, "Ədəbiyyat cəbhəsində" və "Hücum" jurnallarında çap edilmişdir.

XIX-XX əsr ədəbiyyatında povest və romanın bəzi kiçik nümunələri olsa da, nəsrin bu iri və əhatəli növləri, əsasən, 30-cu illərin məhsuludur. Bu dövrdə nəsrin iri formalarının yaranması ədəbi inkişafın xarakter cəhətlərindəndir. Elə bu dövrdə yazıçı Ə.Əbülhəsənin "Yoxuşlar"ı (1930), S.Rəhimovun "Şamo"nu (1931), M.Hüseynin "Daşqın"ı (1933-1936), M.Cəlalin "Dirilən adam"ı (1935), "Bir gəncin manifesti"ni (1939) yazmaları əlamətdar ədəbi hadisə olmuşdur. Mir Cəlal yaradıcılığında müasirlik, həyata fəal müdaxilə, yüksək sənətkarlıq uğrunda mübarizə cəhdii ilk Azərbaycan romanlarına xas xüsusiyyət idi. Onun əsərlərinin əksəriyyəti canlı müşahidənin, böyük təəssüratın bilavasitə ifadəsi idi. 30-cu illərin Azə-

baycan hekayəsində nəzərə çarpan mövzu genişliyi, öz növbəsində, forma rəngarəngliyi doğururdu. Bunun nəticəsi idi ki, Mir Cəlal yaradıcılığında satirik, romantik və lirik hekayələrin bir sıra dəyərli nümunələri yaranmışdır. Bu bölgü şərti olsa da, əsasən, Mir Cəlal öz əsərlərinin mövzusunu müasir həyatdan, alaraq mənəvi pozğunluq və əyriliyi ifşa edirdi. 30-cu illərdə Azərbaycan nəşrinin əhatə dairəsi genişləndi, sənətkarlıq səviyyəsi xeyli yüksəldi, mühüm yaradıcılıq uğurları qazanıldı.

Yaradıcılığının ilk illərində yazdığı "Həkim Cinnayətov" (1930), "Mirzə Şəfi" (1930), "Mərifət dərisi" (1931), "Kağızlar aləmi" (1931), "Dostumun qonaqlığı" (1931), "Mərkəz adamı" (1931) və bir çox başqa hekayələrində görkəmli ədib həyatla ayaqlaşa bilməyən ziyalıları, xalqa uyğun olmayan feodal əxlaq qalıqlarını tənqid edirdi. İlk hekayələrində yazıçı gənc ziyalıların həyatla mübarizəsini eks etdirməyə çalışırı. Heydərova Səmayə ("Möhlətovun tərcüməyi-hali"), Münəvvər, Qəşəng Həsənova ("Kartoşka məsələsi") və s. bunların hamısı nəcib arzuları və xeyirxah təşəbbüsleri ilə diqqəti cəlb edən yeni insanlardır. Lakin bu ziyalıların heç biri yazıçının qələmi ilə yüksək bədii ümumiləşdirmə səviyyəsinə qalxa bilmir.

Getdikcə yaradıcılığı və mövzu dairəsi genişlənən Mir Cəlal "Təzə toyun nəzakət qaydaları" (1934),

"Yalnız barmaqlar" (1935), "Bostan oğrusu" (1938), "Kəmtərovlar ailəsi", "Anket Anketov", "Gözün aydın" (1939) və s. hekayələrində konkret dövr, insanların psixologiyası, yaşayış tərzi, düşüncə və fikir aləmi haqqında dolğun təsəvvür oyadırdı. Mir Cəlalın bu hekayələri mövzu və fikir cəhətdən orijinal olmaqla, bədii yazılışı, şirinliyi və forma bitkinliyi ilə diqqəti cəlb edir. Hekayələrdə satira və yumordan məharətlə istifadə olunmuşdur. Azadlığı anarxiya, yeniliyi modabazlıq şəklində başa düşənləri, tənbəlləri, xüdbinləri təqnid etmişdir.

Bələ qənatə gəlmək olur ki, Mir Cəlal yaradıcılığında uzun müddət kənd həyatı və kəndin inkişafı mövzusu əsas yer tutmuşdur. Yazıcı həyatdakı mənfiilikləri, mənfi adamları, azad Azərbaycan kəndlisinin mənafeyi nöqteyi-nəzərindən təqnid etmişdir. Buna görədir ki, Mir Cəlal müəllimin əsərlərində əvvəldən axıra qədər kəndə bağlı olan ağsaçlı ata-anaların surətləri əsas yer tuturdu. Yazıcı öz taleyini onların taleyindən ayırmır, öz qəlbində onların ürəyinin, onların ürəyində öz ürəyinin döyüntüsünü hiss edir. Xalqın həyatı ilə yaxından bağlı olması yazıcının bədii dil xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmişdir.

Mühəribə illərində də Mir Cəlal mühəribə mövzusunda bir çox hekayə və ocerklər yazımışdır. Bu əsərlərdə mühəribə illərindəki arxa həyatının, sovet

xalqının vətənpərvərliyinin, əmək cəbhəsindəki mərdlik və qərəmanlığının təsviri əsas yer tutur. O, "Vətən uğrunda" jurnalında çoxlu hekayə çap etdirmişdir. Onun "Həyat hekayələri" (1944), "Yaşıdlarım" (1947) povesti, "Yeni kəndin adamları" (1948), "Təzə şəhər" (1952) romanı, "Xatırə" (1962), "Gülbəsləyən qız" (1965) hekayələri və s. belə əsərlərdəndir.

Mir Cəlalın yaradıcılıq yolunu izləyərkən bu qənaətə gəlmək olur ki, yeniliyin təsdiqi, möişət, əxlaq və şüurlarda olan köhnəlik qalıqlarının aradan çıxmاسını acı kinayə ilə göstərmək onun yaradıcılığında səciyyəvi cəhət olmuşdur. Bütün fəaliyyəti ilə Mir Cəlal Paşayev XX əsrin 30-40-cı illərində Azərbaycan ədəbiyyatının zənginləşməsinə və inkişafına töhfə vermişdir.

Mətanət Sarachı (Həsənova),
F.e.n.
(Bakı Dövlət Universiteti)

MİR CƏLALIN HEKAYƏ YARADICILIĞINDA OBRAZLARIN TİPOLOGİYASI

XX əsr Azərbaycan nəşrini yeni düşüncə axarında inkişaf etdirib ona əbədi yaşarlıq keyfiyyətləri qazandırın Mir Cəlal yaradıcılığında hekayənin öz yeri, öz tutumu var.

Ədibin hekayə yaradıcılığı nə qədər zəngin, mövzu dairəsi əhatəlidirsə, oradakı obrazlar aləmi də o qədər rəngarəngdir. Bu hekayələri oxuyarkən, sanki canlı tiplərin geniş bir qalereyasına düşürsən. Mənfisi, müsbəti, mənəviyyathısı, mənəviyyatsızı, qəhrəmanı, oğrusu... Hərəsinin öz dünyası, öz mənəvi aləmi, öz idealı, öz düşüncə tərzi Mir Cəlal qə-

ləmimdə poetik ustalıqla məişət ədaləri baxımından fərqləndirilir, müxtəlif nəslə, ayrı-ayrı zümrələrə mənsub adamlar eyni tənqid müstəvisində ustalıqla bir araya gətirilir.

C.Məmmədquluzadə və Ə.Haqverdiyev hekayə ənənələrinin ən layiqli davamçısı kimi, Mir Cəlal bu çevik janrı öz sənətkar cəsarəti ilə gücləndirdi, onun poetik-struktur imkanlarını daha da artırdı.

Onun hekayələrində, təxminən, belə bir qruplaşma aparmaq olar:

1. Satirik hekayələr («Mirzə», «Həkim Ciniyətov», «Kağızlar aləmi», «Təzə toyun nəzakət qaydaları», «Anket Anketov» və s.)
 2. Əxlaqi tərbiyəvi xarakterli hekayələr («Ulduz», «Plovdan sonra», «Elçilər qayıtdı», «Naxış», «İstifadə» və s.)
 3. Vətənpərvərlik ruhlu hekayələr («Yollar», «Analaların üsyani», «Qardaş qanı», «Athı», «Vətən yaraları», «Şərbət», «Havalı adam», «Badam ağacları» və s.)
 4. Qadın problemini özündə ehtiva edən ailə-məişət hekayələri («Sara», «Dəzgah qızı», «Gözün aydın», «Nanənin hünəri, badamın ləzzəti» və s.)

Bədii yaradıcılığının ilk dövrlərində «Mirzə», «Həkim Cinayətov», «Mərkəz adamı», «Bostan oğrusu», «Kəmtərovlar ailəsi», «Anket Anketov» kimi satirik hekayələr yazan ədib, canlı lakonik təsvirlər vasitəsilə gülüş doğuran tiplərin daxili aləmi, psixoloji-mənəvi durumu barədə bitkin və dolğun informasiya verə bilir.

Onun bu tip hekayələrində daha çox daxili mənaya önəm verildiyindəndir ki, lirik-yumoristik, hətta satirik məqamlar janrda subyektiv başlangıçın fəallığına zəmin yaratır. Müəllif lirik ifadələrin gücü ilə yaratdığı mənfi tipi daha da tündləşdirir, düşdüyü şəraiti gərginləşdirir və lirik leksikanın ironik ağırlığı altında onlar daha da sıxılıb əzilirlər.

«Bostan oğrusu»nda bir-birinin bostanına oğurluğa gedən iki qardaşın əxlaqi, mənəviyyatı gülüş obyektinə çevrilir:

«Durmuş dəyənin yanında barmaqları üçtə yeriyb, xəyal kimi səssizcə Kərbəlayı Tapdığın yatağına yanaşdı. Kişi şirincə yuxuda xoruldayırdı. Əyilib Tapdığın üzünə diqqətlə baxdı. İnandı ki: «yeddi gün, yeddi gecə div yuxusuna gedib. Kərbəlayının plov yeməkdən böyükən ağızı elə geniş açılmışdı ki, oraya dolan yuxunu yeddi gün, yeddi gecəancaq həzm edə bilərdi.

Durmuş özünü tənəklərin arasına verdi...»

Bu tip hekayələrində konkret lövhə də, ümumi təsvir də, odlu publisistika da, həzin lirika da, bədii gülüş də var. Aşılanmış mənəviyyatlar, itən milli dəyərlər təşnəsi ilə ərsəyə gələn belə hekayələrdə «onların qorunması, qaytarılması üçün nə etmək lazımdır?» – fikri ədibin yaradıcılığının məğzini, məzmununu təşkil edir.

Onun özünəməxsus realist qələminin ifşa etdiyi kimlər idi? Savadsız mirzələr, başgırləyən müəllimlər, cinayətkar həkimlər, «mərkəz adamı» Əntərzadələr, arvad alıb boşamaqla varlanan Balaxanlar, mənəviyyatca pozulub «murdar cənəzə»yə çevirən Səadət xanımlar, nəzakət pərdəsi altında çirkin simalarını gizlədən bürokrat Anket Anketovlar.

Əxlaqi-tərbiyəvi xarakterli hekayələrdə müəllim-şagird-tələbə münasibətləri, övlad-valideyn münasibətləri açıqlanmaqla yanaşı, insan mənəviyyatını zənginləşdirmək idealları əks olunurdu. Vətənpərvərlik mövzusunda yazılan hekayələrdə səfərbərlik ruhu əks etdirilir, arxa cəbhədə çalışanların güzəranına, sevinc və kədərinə həssaslıqla yanaşılırdı. Bu hekayələrdə təsirli realist lirika satira ilə, maarifçi realizm publisistik romantika ilə vəhdət təşkil edir.

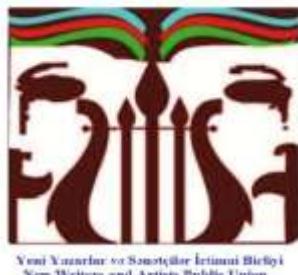
Mir Cəlal hekayələrində yeniləşən insan surətləri də diqqət çəkir. Azərbaycan qadınının taleyi, fikri-mənəvi təkamülü ədibi düşündürən problemlərdən idi.

Bu tip hekayələr forma və məzmun xüsusiyyətləri, bədii detalları, müqayisə və təsvirləri ilə cazibəli hekayələrdir. Onlar rejim dövrünün tələb və vəzifələri mövqeyindən qələmə alınsa da, qadının yenilik axtarışları, hüquqları uğrunda mübarizə cəhdləri yeni əlaqə və münasibətlərin nəticəsi kimi ümumiləşdirilmişdir. Sosialist realizmi nəsrinin qüvvətli və zəif cəhətlərini qabarlıq şəkildə əks etdirən hekayələrdə həyata realist tarixi münasibətin daha güclü olduğu nəzərə çarpir.

Hekayələrinin mövzusu və xarakterindən asılı olmayaraq, Mir Cəlal tiplərini aydın estetik baxışla ümumiləşdirib hər birinə fərdi calarlar da vermişdir.

«Badam ağacları»nda real fakt, mənalı təfərrüat əsasında canlı xarakter, möhkəm süjetdə bədii hadisə əks olunmuşdur. Müstəmləkə siyasetinin mahiyyətini açan bu hekayədə həyatı faktla mənəvi-psixoloji ovqatın inikası, incə lirika ilə kəskin satira bəzən ayrılmışda, bəzən də qarışiq nəzərə çarpir.

Mir Cəlalin hekayələrində yaratdığı tiplərin hansı peşə – sənət sahibi olmasından asılı olmayaraq, bir insan kimi onların yaşantıları, mənəvi-psixoloji dünyası güclü sənətkar qələmi ilə sadə, aydın dillə təsvir olunmuşdur.

**“Bizi innovativ-kreativ birləşdirən kitab: Mir
Cəlal Paşayevin “Bir gəncin manifesti”. YYSİB-
nin kulturoloji layihəsi**

Azərbaycan Respublikası Gənclər Fonduun
qrant müsabiqəsi çərçivəsində maliyyələşdirdiyi,
Yeni Yazarlar və Sənətçilər İctimai Birliyi

www.kitabxana.net və YYSİB-nin
müstərək nəşri

oktyabırın ortalarından “Bizi innovativ-kreativ birləşdirən kitab: Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" adlı növbəti maraqlı kulturoloji layhəsinə həyata keçirilir.

Layihə gənclərin vətənpərvərlik tərbiyəsi işinin gücləndirilməsi, Azərbaycan dilinin, tarixinin, mədəniyyət və incəsənətinin təbliğinə xidmət edən intellektual oyunların, müsabiqələrin, olimpiadaların, festivalların keçirilməsi və animasiya və bədii filmlərin (sosial çarxların) hazırlanması mövzusundadır. Layihə görkəmli yazıçı, dəyərli alim və pedaqoq Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsəri vasitəsilə dünyanın müxtəlif ölkələrinə səpələnmiş 55 milyonluq azərbaycanlılar, xüsusən uşaq, yeniyetmə və gənc soydaşlarımız - kreativ-intellektual düşüncə sahibləri arasında tarixi vətənləri olan Azərbaycana sevgi və saygını artırmaq məqsədilə innovativ-vətənpərvərlik aksiyaları özündə cəmləyir. Internet resurslarından - sosial şəbəkələr, yeni media orqanları, videopaylaşım platformlarının imkanlarından yararlanaraq, elektron-virtual formada Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsəri ilə

motivasiya formasında yeni nəsil arasında vətənpərvərlik tərbiyəsi işi gücləndirilməsinə yönəldilir. Bunun üçün respublikamızın bir sıra yerlərində, eləcə də xaricdə yaşayan diasporumuzun görkəmli simaları, gənc bloqgerlər, şəbəkə istifadəçiləri, tanınmışlar və sadə oxucular tərəfindən əsərin audio-vizual formatda, oxucular tərəfindən səsləndirməklə, video çəkiliş aparmağı, film formasında hazırlanması və Internetdə yayımının təşkili, kitabın bir sıra dillərdə tərcümə variantının elektron formada şəbəkə resursları və e-kitabxanaya hazırlanması, həmçinin, yayımı, o əsər haqqında yazılan filoloji materiallardan ibarət e-almanax hazırlayıb e-kitabxanada yerləşdimək, müəllifin aforizmlərindən ibarət kitabın çapı, yayımı, təqdimatı, sosial şəbəkələrdə təbliğatı nəzərdə tutulur. Kitabdan parçalar oxuyanlarda Azərbaycanlılıq, vətənpərvərlik, milli-mənəvi dəyərlərimizə maraq artacaq.

Görkəmli yazıçı, dəyərli alim və pedaqqoq Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsərinin elektron variantda hazırlanaraq gənclərə çatdırılması, həm də yeni media və sosial şəbəkələrdə layihəyə İKT dəstəyi verilməsi üçün kreativ innovasiyalar yaratmaq.

Əsas məqsəd Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsərindəki vətənpərvərlik intonasiyanı gənclərimizi innovativ-kreativ birləşdirən bütün milli-mənəvi kitab kimi motivasiya formasında təbliğ etməkdir. Gənclərin yeni İKT texnologiyaları, Feysbuk, Youtube, Instagram, Tvviter, TikTok, həmçinin, Vatsap kimi platformalarından yararlandığını nəzərə alaraq bu əsərin səsli və görüntülü formasını (audio-video format), eləcə də elektron variantda yayımı hazırlamaqla İnteretdə trend yaratmaq mümkündür.

Layihə icraçıları aşağıdakı vəzifələri qarşılara məqsəd kimi qoyublar:

Azərbaycan ədəbiyyatını vətənpərvərlik nümunəsi olaraq gənclərə sevdirmək.

Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsərindəki vətənpərvərlik ruhunu yeni formalarla 55 milyonluq diasporumuzun yeni nəsil nümayəndələrinə çatırmaq.

İnternetdə Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsərindən vətənpərvərlik trendi kimi

istifadə edərək motivasiya kim yeni nəsilə aşılamaq. Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsərini müxtəlif şəxslər tərəfindən səsli - audio kitab formasında hazırlamaq və bu yönə gəncləri həvəsləndirmək.

Müxtəlif insanlar tərəfindən Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsərinin parça-parça mütaliəsini təşkil etməklə vizual kitab - video film formasında hazırlamaq və bu yönə gənclərin imkanlarından bəhrələnmək.

Yazıcı-alimin "Bir gəncin manifesti" əsəri haqqında yazılan filoloji materiallardan ibarət e-almanax hazırlayıb e-kitabxanada yerləşdimək, yaymaq.

Ədibin həyat və yaradıcılığı, "Bir gəncin manifesti" əsərinin gənclərin vətənpərvərlik ruhda böyüməsindəki rolu haqqında tədbir təşkil etmək. Müəllifin aforizmlərindən ibarət kitabçanın çapı, yayımı, təqdimatı, sosial şəbəkələrdə təbliğatı nəzərdə tutulur.

Layihənin fəaliyyət mərhələləri:

1. Azərbaycan ədəbiyyatını vətənpərvərlik nümunəsi olaraq gənclərə sevdirmək məqsədilə Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsərin vətənpərvərlik ruhunu yeni formatlarda 55 milyonluq dünya azərbaycanlılarına, xüsusən də yeni nəsil nümayəndələrinə çatırmaq üçün aşağıdakı formalarda nəşrə / yayımı hazırlamaq:

- Səsli - audio kitab formasında: "Bir gəncin manifesti" əsərin maraqlı hissələri müxtəlif şəxslər tərəfindən parçalarla ifası hazırlamaq və geniş ictimaiyyətə, eləcə də əngəlli gənclərə çatdırmaq.
- Görüntülü - vizual kitab formasında: "Bir gəncin manifesti" əsərinin maraqlı hissələri müxtəlif şəxslər tərəfindən parçalarla ifası videoya almaq, yayımı hazırlamaq, Internetdə və sosial şəbəkələrdə, videopaylaşım portallarında yerləşdirmək, Ümumazərbaycan milli-mənəvi dəyər kimi dünyada yaşayan 55 milyonluq soydaşlarımıza, geniş ictimaiyyətə, eləcə də əngəlli gənclərə çatdırmaq.

2. Elektron kitab: imkan daxilində müxtəlif dillərdə "Bir gəncin manifesti" əsərinin elektron formatda hazırlamaq, e-kitabxanalarda, Internet resurslarında yerləşdirməklə Mir Cəlal Paşayev

yaradıcılığını və Azərbaycan ədəbiyyatını populyarlaşdırmaq.

3. Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsəri haqqında yazılan filoloji materiallardan ibarət e-almanax hazırlayıb e-kitabxanada yerləşdimək, yaymaq, sosial şəbəkələrdə təbliğatı.

5. Internetdə Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsərindən vətənpərvərlik trendi kimi tanıtmaqla bu istiqamətdə motivasiya məhsulu kim yeni nəslə aşılamaq, bu yöndə gəncləri həvəsləndirmək.

6. Sosial şəbəkələrdə - Internetdə yeni mütaliə və virtual-kreativ aksiyaya başlanılacaq, müxtəlif gənc insanlar tərəfindən Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsəri parça-parça mütaliəsini təşkil etməklə vizual kitab - videofilm formasında hazırlan məhsul vasitəsilə sosial şəbəkələrdə vətənpərvərlik hərəkatı kimi gənclərin imkanları səfərbər ediləcək.

7. Mir Cəlal Paşayevin həyat və yaradıcılığı, "Bir gəncin manifesti" əsərinin gənclərin vətənpərvərlik ruhda böyüməsindəki rolu haqqında real/virtual tədbir həyata keçirmək.

8. Internet, Feysbuk, Tvviter və Youtube və b. şəbəkələrdə bu istiqamətdə fəaliyyətlərin

dəstəklənmək, ayrıca sosial şəbəkə resursunun yaradılması, gənclərin, yeniyetmələrin, məktəblilərin intellektual səviyyəsini yüksəltmək üçün fəaliyyətlərin qurulması.

Layihənin yetərincə təbiyi və ictimaiyyətə çatdırılması işi düzgün işlənmiş media-plan vasitəsilə gerçəkləşdiriləcəkdir. Virtual aksiyaların təşkili, İnternet, Feysbuk, Tvviter və Youtube və b. şəbəkələrdə bu istiqamətdə fəaliyyətlərin dəstəklənmək, ayrıca sosial şəbəkə resursunun yaradılması, gənclərin, yeniyetmələrin, məktəblilərin intellektual səviyyəsini yüksəltmək üçün fəaliyyətlərin qurulmasına xüsusi diqqət ayrılaçaqdır. Fəaliyyətlər zamanı layihənin təqdimatına və təbliğinə xüsusi önəm veriləcəkdir: istər ölkə daxilində, istərsə də dünyada əngəlli gənclərin kreativ-kulturoloji potensialının, ədəbi resurslarının geniş yayılmasına səbəb olacaq. Televiziyyada və mətbuatda («525-ci qəzet», “Təzadlar”, “Bakı-xəbər” kimi ölkənin nüfuzlu mətbu orqanlarında, Space TV, “Dünya” TV, İNK TV kimi televiziya kanallarında və digər KİV-də, İnternet saytlarında), müxtəlif sosial şəbəkə və foto-videoideo paylaşım platformalarında layihə,

virtual mərkəz, e-kitab və rəqəmsal nəşrlər, elektron kitabxanadakı ayrıca bölüm haqqında rəylər, fikirlər, məqalələr çap olunacaq, müzakirə xarakterli reportaj və süjetlər hazırlanacaqdır.

Layihənin nəticələri:

1. Vətənpərvərlik nümunəsi olaraq Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsəri fərqli, İKT texnologiyalarına uyğun olaraq yeni formatlarda 55 milyonluq dünya azərbaycanlılarına, xüsusən də yeni nəsil nümayəndələrinə, gənclərə çatırmaq üçün aşağıdakı formalarda nəşri və yayımı təşkil olunacaq.
2. "Bir gəncin manifesti" əsərinin bəzi hissələri müxtəlif şəxslər tərəfindən parçalarla ifası hazırlamaq və geniş ictimaiyyətə, eləcə də əngəlli gənclərə çatdırmaq üçün yeni səsli - audio kitab hazırlanacaq.
3. "Bir gəncin manifesti" əsərinin maraqlı hissələri müxtəlif şəxslər tərəfindən parçalarla ifası videoya alınacaq, yayına hazırlanaraq Internetdə və sosial

şəbəkələrdə, videopaylaşım portallarında yerləşdiriləcək, ümməməzərbaycan milli-mənəvi dəyər kimi dünyada yaşayan 55 milyonluq soydaşlarımıza, geniş ictimaiyyətə, eləcə də əngəlli gənclərə çatdırılacaq görüntülü - vizual kitab, bədii-sənədli videofilm hazırlanacaq.

4. Müxtəlif dillərdə "Bir gəncin manifesti" əsərinin elektron kitab formasında hazırlanacaq, e-kitabxanalarda, Internet resurslarında yerləşdiriləcək, Mir Cəlal Paşayevin yaradıcılığı və Azərbaycan ədəbiyyatı gənclər arasında populyarlaşdırılacaq.

5. Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsəri haqqında yazılan filoloji materiallardan ibarət e-almanax hazırlanacaq, e-kitabxanada yerləşdirilərək, gənclərin azad istifadəsi üçün yayılacaq.

6. Müəllifin aforizmlərindən ibarət cib kitabı formasında toplunun çap ediləcək, gənclərə, tələbələrə paylanacaq, e-variantı Internetdə və e-kitabxanada sərbəst yayım üçün yerləşdiriləcək, geniş ictimaiyyət üçün təqdimatı, sosial şəbəkələrdə güclü təbliğatı aparılacaq.

8. İnternetdə Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsərindən vətənpərvərlik trendi kimi tanıtmaq və bu istiqamətdə motivasiya modeli kimi yeni nəslə aşılanacaq, bu yönə gəncləri həvəsləndiriləcək.
9. Sosial şəbəkələrdə - İnternetdə yeni mütalifə və virtual-kreativ aksiyaya başlanılacaq, müxtəlif gənc insanlar tərəfindən Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" əsəri parça-parça mütaliəsini təşkil etməklə vizual kitab - videofilm formasında hazırlan məhsul vasitəsilə sosial şəbəkələrdə vətənpərvərlik hərəkatı kimi gənclərin imkanları səfərbər ediləcək.
10. Mir Cəlal Paşayevin həyat və yaradıcılığı, "Bir gəncin manifesti" əsərinin gənclərin vətənpərvərlik ruhda böyüməsindəki rolu haqqında real tədbir təşkil olunacaq.
11. Internet, Feysbuk, Tvviter və Youtube və b. şəbəkələrdə bu istiqamətdə fəaliyyətlərin dəstəklənmək, ayrıca sosial şəbəkə resursunun yaradılması, gənclərin, yeniyetmələrin, məktəblilərin intellektual səviyyəsini yüksəltmək üçün fəaliyyətlər qurulacaq.

Layihənin qiymətləndirilməsi:

Müvafiq qanunvericilik aktları, qanunlar, normativ sənədlər, eyni zamanda Azərbaycan Gənclər Fondunun tələblərinə uyğun olaraq qiymətləndirmə indikatorları müəyyənləşdiriləcək və ona uyğun olaraq qiymətləndirmə aparılacaq. Xüsusən də aşağıdakı cəhətlərə əhəmiyyət veriləcək:

- tərəfdaş və əlavə donorlar haqqında məlumat;
- layihə çərçivəsində fəaliyyət haqqında Fondun əvvəlcədən məlumatlandırılması;
- layihə çərçivəsində fəaliyyət zamanı Fondun adının və loqosunun nümayiş olunması;
- layihə sənədlərinin uyğun strukturu; layihə üzrə əmrlər;
- layihədə çalışan işçilərin sayı, işçilərlə bağlanmış əmək, mülki-hüquqi xarakterli və könüllü müqavilə;
- layihənin iştirakçılarının sayı;
- layihə çərçivəsində tədbirə dəvət olunmuş şəxslərin sayı və tərkibi;

- layihə ilə bağlı ictimaiyyətin məlumatlandırılması;
- layihə çərçivəsində tanıtım materialları, gündəlik və programlar;
- nəşr – paylama materiallarının (e-kitab, vizual məhsullar, sosial media və Internet TV programları və s.) iştirakçılara verilməsi;
- layihə çərçivəsində xidmətlər; layihə fəaliyyətinin icra planına uyğunluğu, işlərin yerinə yetirilib-yetirilməməsinin müəyyən edilməsi;
- tədbir zamanı qoyulan mövzunun layihə mövzusuna uyğunluğu;
- layihə çərçivəsində iştirakçılarla qiymətləndirmə işinin aparılması.
- mütəxəssislər tərəfindən bu layihənin həm peşəkar dairələri, həm geniş ictimaiyyət tərəfdən müzakirəsi, mətbuatda işıqlandırılmasına şərait yaradılacaq;
- layihənin iştirakçılarının sayı;
- layihə çərçivəsində tədbirə dəvət olunmuş şəxslərin sayı və tərkibi;
- layihə ilə bağlı ictimaiyyətin məlumatlandırılması;

- layihə çərçivəsindətanıtım materialları, gündəlik və proqramlar;
- nəşr – paylama materiallarının (e-kitab, vizual məhsullar, sosial media və Internet TV proqramları və s.) iştirakçılara verilməsi;
- layihə çərçivəsində xidmətlər; layihə fəaliyyətinin icra planına uyğunluğu, işlərin yerinə yetirilib-yetirilməməsinin müəyyən edilməsi;
- tədbir zamanı qoyulan mövzunun layihə mövzusuna uyğunluğu;
- layihə çərçivəsində iştirakçılarla qiymətləndirmə işinin aparılması.

Layihənin davamlılığının təmin edilməsi istiqamətində nəzərdə tutulan fəaliyyətlər:

Layihə uğurla yekunlaşdırılandan sonra da fəaliyyətlər davam etdirilərək aşağıdakı istiqamətdə işlər həyata keçiriləcək:

- Davamlı olaraq o istiqamətdə Internetüstü fəaliyyətlər daha da genişləndiriləcək və ardıcıl işlər görüləcək;

- Yaradılacaq sosial şəbəkə resurslarında yenə də bu mövzuda müxtəlif materiallar paylaşılacaq;
- İnternetdə, elektron kitabxanada, sosial mediada yeni formatlarda, vətənpərvərlik mövzusunda elektron kitablar, rəqəmsal nəşrlər, eləcə də yeni kreativ materiallar sosial şəbəkələrdə onlays-oflayn yayılacaq, daimi fəaliyyət göstərəcəkdir;
- Elektron kitablardan ibarət virtual sərgi ardıcıl təşkil olunacaqdır.
- Mütəxəssislər tərəfindən bu layihənin həm peşəkar dairələri, həm geniş ictimaiyyət tərəfdən müzakirəsi, mətbuatda işıqlandırılmasına şərait yaradılacaq;
- Gələcəkdə Mircəlalşünaslıq və vətənpərvərlik ədəbiyyatının müxtəlif qollarına aid sahə elektron kitabxanaları, eləcə də şəbəkə nəşrlərini özündə birləşdirəcək resurslar yaradılacaq;
- Milli Virtual-Elektron Kitabxana daha da genişləndiriləcək, eyni zamanda ölkəmizin daxilində və xaricdəki anoloji İnternet kitabxanaların şəbəkəsinə qoşulması, qarşılıqlı-faydalı əməkdaşlığı xüsusü əhəmiyyət veriləcəkdir;

- Layihənin növbəti mərhələsi hazırlanaraq donor təşkilatlara təqdim olunacaq və s.

Xatırlatmaq yerinə düşər ki, YYSİB milli və dünya mədəniyyəti, elm və ədəbiyyati hadisələrinin təbliği, real, eyni zamanda məsafəli - elektron təlim və kursların təşkili, Azərbaycan intellektual sərvətlərini, ədəbiyyatını, mədəniyyətini inkişaf etdirmək, zənginləşdirmək, xaricdə tanıtmaq, Internet resursları, elektron kitabxana istiqamətində yeni nəsil yaradıcı insanları səfərbər etmək və s. sahələrdə fəaliyyətini qurub.

Təşkilat 22 ildir respublika əhəmiyyətli və beynəlxalq səviyyəli mədəniyyət, elm, ədəbiyyat, sənət, kitab nəşri və təbliği, qəzetçilik, yeni mass-media, bloqqerlik, e-kitabxana və Internet resurslarının zənginləşdirilməsi kimi sahələrdə fəaliyyəti ilə məşğul olur. 13 dəfə Bakı Kitab Bayramı – illik Milli Kulturoloji layihə həyata keçirib, 12 kitab nəşr etmiş, çoxsaylı mətbuat-ədəbiyyat layihələri həyata keçirmişdir. Hazırda Internetdə və ictimai düşüncədə “Virtual Azərbaycan” layihəsinin gerçəkləşdirir. Qurumun dəyərli layihəsi əsasında www.kitabxana.net ünvanlı Milli Virtual-Elektron Kitabxana - Internet

portalı yaradılıb və fəaliyyət göstərir. Internetdə və sosial şəbəkələrdə 20-yə yaxın resursları fəaliyyət göstərir. İndiyəcən bir neçə virtual e-kurs yaradıb və 3000-dən artıq elektron kitabı hazırlayaraq Internet istifadəçilərinin azad istifadəsinə təqdim edilib. Təşkilatın fəaliyyəti milli, eləcə də dünya mədəniyyətini və ədəbiyyatını həm ölkə daxilində, həm də xaricdə təbliğ etmək, yeni nəsil yaradıcı insanların əqli-intellektual, sosial və müəlliflik hüquqlarının qorunması istiqamətində fəaliyyət göstərmək, sənət adamlarının yaradıcılığını cəmiyyətə tanıtmaq, çağdaş mədəniyyəti və ədəbiyyatı inkişaf etdirməklə milli kulturoloji-intellektual düşüncənin zənginləşməsinə yardımcı olmaq, mədəniyyətlərarası dialoqu, sivilizasiyaların integrasiyanı gücləndirməklə qloballaşan dünyada Azərbaycanın inkişafına, estetik-bədii irsini yüksək səviyyəyə çatdırmaqdır. QHT fəaliyyət istiqamətlərinə uyğun olaraq ədəbi-mədəni, kulturoloji hadisələr gerçəkləşdirir, hüquqi-mədəni maariçilik, gənc yaradıcı insanların ictimai maraqlarını ifadə edir, mədəniyyətlə, ədəbiyyat, Internet, sosial şəbəkələr, virtual resurslar, elektron kitabxanalar, kreativ innovasiyalarla bağlı kulturoloji layihələri

hazırlayıı və uğurla həyata keçirir, qarşısına qoyduğu məqsədlərə çatmağa çalışır.

www.kitabxana.net

Milli Virtual-Elektron Kitabxananın təqdimatında

“Bizi innovativ-kreativ birləşdirən kitab: Mir Cəlal Paşayevin “Bir gəncin manifesti” adlı kulturoloji layihə. Elektron kitablar

Bu rəqəmsal nəşr və elektron kitablar Azərbaycan Respublikasının Gənclər Fondunun maliyyə dəstəyi ilə (2020-ci il maliyyə yardımı müsabiqəsi), Yeni Yazarlar və Sənətçilər İctimai Birliyi tərəfindən həyata keçirilən, www.kitabxana.net - Milli Virtual-Elektron Kitabxananın “Bizi innovativ-kreativ birləşdirən kitab: Mir Cəlal Paşayevin “Bir gəncin manifesti” adlı kulturoloji layihəsi çərçivəsində çapa hazırlanıb və yayımlanır.

**Kreativ-bədii layihənin bu hissəsinə
maliyyələşdirən qurumlar:**

**www.kitabxana.net və YYSİB-nin
müştərək nəşri**

Azərbaycan Respublikasının Gənclər Fondu

<http://youthfoundation.az>

Yeni Yazarlar və Sənətçilər İctimai Birliyi:

www.yysq.kitabxana.net

Bu silsilədən olan digər e-kitablarını buradan
oxuyun:

http://kitabxana.net/?oper=e_kitabxana&cat=192

“Bizi innovativ-kreativ birləşdirən kitab: Mir Cəlal
Paşayevin “Bir gəncin manifesti” adlı kulturoloji
layihə çərçivəsində hazırlanan Feysbukda səhifəmizi
və virtual kursu buradan izləyin:

<https://www.facebook.com/YeniYazarlar>

Aydın Xan Əbilov,

Yeni Yazarlar və Sənətçilər İctimai Birliyinin sədri,

Prezident təqaüdçüsü, yazıçı-kulturoloq

www.kitabxana.net və YYSİB-nin
müştərək nəşri

MÜNDƏRİCAT

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ- 2

Məti Osmanoğlu. Mir Cəlalin hekayələri və müasirlik.....

Lalə Əliyeva. «Biz Mirzə Cəlilin «Poçt qutusu»ndan çıxmışıq».....

Sənan İbrahimov. Mir Cəlal klassiklər haqqında.....

Tehran Əlişanoğlu. «Açıq kitab» romanında Sabir satirası ənənələri.....

Arif Məmmədov. Mir Cəlalın nəsrində etnik davranış normaları və obraz yaradıcılığı.....

Baba Babayev. Gülüşlə düşündürən sənətkar.....

Leyla Gərayzadə, Ramiz Bağırov. Mir Cəlalın üslubu haqqında.....

Dildar Vəkilova. Yazıcı və müəllim Mir Cəlal Paşayev.....

Ramin Əhmədov. Ədəbi-nəzəri fikirdə müdriklik....

Fəridə Səfiyeva. Mir Cəlal fenomeni.....

Yeganə İsmayılova. Görkəmli elm xadimi, maarifçi-ziyalı, müqtədir yazıçı.....

Mətanət Abdullayeva. Nizami hər zaman müasirdir.....

Səbinə Tarıverdiyeva. Yazıcı və zaman kontekstində mənəviyyat problemləri (Mir Cəlalın hekayələri əsasında).....

Gülxani Pənah. Mir Cəlal Füzuli yaradıcılığı haqqında.....

Sevinc Qocayeva. Mir Cəlal yaradıcılığında qadın obrazları.....

Seyfəddin Eyvazov. Sadəliklə müdrikliyin vəhdəti.....

Ziyəddin Məhərrəmov. Ümumxalq məhəbbətini qazanmış böyük alim, görkəmli nasir.....

Lalə Əlizadə. Mir Cəlal Paşayevin tədqiqatında Füzuli alleqoriyası.....

Lalə Əfəndiyeva. M.F.Axundzadənin yaradıcılığı rus ədəbi tənqidində.....

Aftandil Ağbabə. «Bir gəncin manifesti» romanında folklor motivləri.....

Aypara Behbudova. Mir Cəlalın satirik hekayələrinin ideya və bədii xüsusiyyətləri.....

Hüseyn Həşimli. Mir Cəlal lirikamızın yeni janrları haqqında

Firudin Rzayev. Mir Cəlal yaradıcılığında millietnik düşüncə.....

Lütviyə Əsgərzadə. Mir Cəlalin bədii yaradıcılığı...

Fariz Yunusov. Mir Cəlal Paşayev tədqiqatlarında Azərbaycan romantizmi.....

Ramiz Qasımov. Mir Cəlalin sənətkarlığı.....

Fərhad Mədətov. Mir Cəlalin «Bir gəncin manifesti» romanında milli azadlıq ideyalarının təcəssümü.....

Yadigar Əliyev. Bədiiliyin vüsəti.....

Sahib İbrahimli. Böyük elm fədaisi.....

Şəlalə Əliyeva. Bədii nəsrdə zaman, mühit və şəxsiyyət problemləri.....

Şəlalə Hümmətli. Mir Cəlal müəllimi Mirzə Məhəmməd Axundzadə haqqında.....

Şikar Qasımov. XX əsrin 20-40-cı illərində Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında Mir Cəlal yaradıcılığının rolu.....

Mətanət Saraklı (Həsənova). Mir Cəlalin hekayə yaradıcılığında obrazların tipologiyası.....

Ülviyyə Hüseynova. Çingiz Aytmatov və zaman.

Ədilə Zeynalova. Yollar hara aparır.....

Zemfira Vəliyeva. Mir Cəlalin «Lirik miniatürlər»inin «simvolik» təhlili

Aydın Xan Əbilov. “Bizi innovativ-kreativ birləşdirən kitab: Mir Cəlal Paşayevin "Bir gəncin manifesti" adlı kulturoloji layihə.....